

בין תודעה לאומית להוויה אזרחית

על הריאליזם הפוליטי של הפלסטינים בישראל

אמל ג'מאל

מכון וולטר ליבך לחקר
הדו־קיום היהודי-ערבי
הפקולטה למדעי החברה
ע"ש נרשון גורדון
אוניברסיטת תל אביב

שלום

מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום
אוניברסיטת תל אביב

אמל ג'מאל

בין תודעה לאומית להוויה אזרחית

על הריאליזם הפוליטי של הפלסטינים בישראל

מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום

מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום הוא מסגרת רבת-חומית, משותפת לפקולטות למדעי החברה, למדעי הרוח ולמשפטים, באוניברסיטת תל-אביב. המרכז, שהוקם בשנת 1992, נועד לקדם את המחקר ואת החשיבה השיטתית בנושאים הנוגעים לתהליכי עשיית שלום ופתרון סכסוכים.

בנושאים אלה המרכז מקיים את הפעילויות כלהלן:

- ביצוע הפרויקט "בניית שלום יהודי-ערבי – קשרים אופקיים".
- קיום ועידות וסדנאות ועידוד הוראה ומחקר בנושאים הקשורים ביישוב סכסוכים, מבית ומחוץ, ותמיכה בסטודנטים הכותבים עבודות בנושאים אלה.
- טיפוח קשרי גומלין ושיתוף פעולה עם מכוני מחקר דומים בישראל ומחוצה לה.

The Walter Lebach Institute for the
Study of Jewish-Arab Coexistence
The Gershon H. Gordon Faculty
of Social Sciences
Tel Aviv University

معهد والتر ليباخ لأبحاث
التعايش اليهودي-العربي
كلية العلوم الاجتماعية على
إسم غرشون غوردון
جامعة تل أبيب

מכון וולטר ליבך לחקר
הדו-קיום היהודי-ערבי
הפקולטה למדעי החברה
ע"ש גרשון גורדון
אוניברסיטת תל אביב

מכון וולטר ליבך לחקר הדו-קיום היהודי-ערבי

מכון וולטר ליבך לחקר הדו-קיום היהודי-ערבי הוא מכון מחקר אקדמי שהוקם בשנת תשס"ג (2002), ופועל במסגרת הפקולטה למדעי החברה והפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל אביב. המכון מבקש לייצר ולקדם דיון ביקורתי בסוגיות הקשורות לסכסוך היהודי-פלסטיני ולחיים המשותפים בישראל. פעילות המכון כוללת ארגון כנסים, פרסום ספרים ומאמרים, והוראת קורסים אקדמיים בנושאים הקשורים לפעילותו, בהם: השפעות גורמים פסיכולוגיים על תהליך השלום, פעילות החברה האזרחית בישראל, מדיניות הקרקעות כלפי האוכלוסייה הערבית בישראל, נושאי חקיקה ושפיטה הנוגעים למעמד של האזרחים הערבים, השלכות הכיבוש על החברה בישראל ודילמות של הכרה בקונפליקטים. מלבד זאת, המכון מעניק מדי שנה מלגות לסטודנטים/ות וחוקרים/ות מצטיינים/ות אשר עוסקים/ות בנושאים אלה, ומקיים כל העת שיתופי פעולה עם מכונים ועם מרכזי מחקר נוספים.

בין תודעה לאומית להוויה אזרחית על הריאליזם הפוליטי של הפלסטינים בישראל

אמל ג'מאל

ראש מכון וולטר ליבך לחקר הדו־קיום היהודי-ערבי
אוניברסיטת תל אביב

מכון וולטר ליבך לחקר
הדו־קיום היהודי-ערבי
הפקולטה למדעי החברה
ע"ש גרשון גרדון
אוניברסיטת תל אביב

מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום
אוניברסיטת תל אביב

Amal Jamal

**Between National Consciousness and Civil Experience:
The Political Realism of Palestinians in Israel**

עריכה לשונית: ד"ר תרצה יובל
עיצוב והבאה לדפוס: מיכל סמו קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי
עיצוב העטיפה: יעל כפיר, המשרד לעיצוב גרפי

מסת"ב: 978-965-7001-69-1

© 2020 – כל הזכויות שמורות למרכז תמי שטינמן למחקרי שלום ולמכון וולטר ליבך
לחקר הדו־קיום היהודי־ערבי, אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב
הדפסה: סדר צלם בע"מ

תוכן העניינים

11	מבוא
	פרק 1: הפלסטינים אזרחי ישראל והסכסוך הישראלי-פלסטיני –
17	מבט אנליטי
46	פרק 2: מתודולוגיה
49	פרק 3: מאפיינים דמוגרפיים של המדגם והגדרת משתנים מורכבים
	פרק 4: הדמיון הפוליטי של האזרחים הערבים-פלסטינים ועמדותיהם
63	כלפי הסכסוך ופתרונו
	פרק 5: דמיון והבדל בקרב האזרחים הערבים-פלסטינים כלפי הסכסוך
78	ופתרונו
	פרק 6: עמדות האזרחים הערבים-פלסטינים כלפי הסכסוך ושביעות רצון
128	אישית ואזרחית
	פרק 7: שביעות רצון ועמדות האזרחים הערבים-פלסטינים כלפי הסכסוך –
135	מודל טיב התאמה (Path analysis)
145	פרק 8: היבטים סמליים לעומת חומריים, ופרגמטיות בפתרון הסכסוך
148	סיכום
154	ביבליוגרפיה
158	נספחים

רשימת תרשימים

משתנים סוציו-דמוגרפיים

49	1. מגדר
50	2. קבוצות גיל
50	3. השכלה
51	4. הכנסה
52	5. דת
52	6. רמת דתיות
53	7. אזור מגורים
54	8. סוגיית הפליטים
55	9. רמת עניין בפוליטיקה
56	10. זהות – עדיפות ראשונה
57	11. זהות – עדיפות שנייה
58	12. מדד הדמוקרטיה 2016
59	13. אידיאולוגיה
60	14. חשיבות מאפיינים דמוקרטיים
62	15. עמדה לגבי שלטון דמוקרטי

עמדות כלפי הסכסוך

64	16. סיכוי להסכם שלום בין ישראל לפלסטינים
64	17. תמיכה בהקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה
65	18. תמיכה בסיפוח המשולש למדינה הפלסטינית
66	19. תמיכה בהקמת מדינה אחת בכל פלסטין ההיסטורית
66	20. תמיכה בחידוש ההתנגדות הפלסטינית
67	21. תמיכה בייצוג הפלסטינים בישראל במוסדות לאומיים פלסטיניים
68	22. תמיכה במתן אוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל
69	23. משמעות זכות השיבה
70	24. פתרונות לסוגיית הפליטים
71	25. השאיפה של הפלסטינים
71	26. תמיכה בפתרון הסכסוך בדרכים לא־אלימות
72	27. תמיכה בנסיגת צה"ל משטחי 1967
73	28. תמיכה בזכות השיבה כתנאי להסכם שלום

- 73 29. תמיכה במדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל כפתרון לסכסוך
- 74 30. תמיכה בהיגד לפיו הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים-פלסטינים היא שוויון אזרחי מלא
- 75 31. תמיכה בהיגד לפיו הדרך המרכזית להשגת שוויון אזרחי לאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל היא המאבק הפוליטי בכנסת
- 76 32. תמיכה בהיגד לפיו המפלגות הערביות עושות כל שביכולתן על מנת לקדם את האינטרסים של החברה הערבית בישראל
- 77 33. תמיכה בהיגד לפיו השתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים
- 78 34. תמיכה בהיגד לפיו ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית

משתנים מורכבים

- 78 35. קבוצת גיל
- 79 36. רמת השכלה
- 80 37. רמת הכנסה
- 80 38. רמת דתיות
- 81 39. סוגיית הפליטים
- 82 40. רמת עניין פוליטי
- 83 41. צירופי זהויות
- 84 42. זהויות בצלוח עם דתיות
- 85 43. זהויות לפי דת
- 86 44. אידיאולוגיה

שביעות רצון אזרחית

- 86 45. תמיכה בדמוקרטיה
- 87 46. מדינת ישראל על הרצף הדמוקרטי
- 88 47. המדינה וזכויות האזרחים הערבים-פלסטינים
- 89 48. הוגנות הממשלה כלפי האזרחים הערבים-פלסטינים
- 90 49. מידת הרגשת "בבית" בישראל

שביעות רצון אישית

- 91 50. תיאור המצב הכלכלי בחמש השנים האחרונות
- 92 51. שביעות רצון מהחיים

תחושת קיפוח

- 92 52. המצב האישי של אזרחים ערבים-פלסטינים לפי מדד הדמוקרטיה 2017
- 93 53. מדד שביעות רצון אישית
54. חשיבות פיצוי החברה הערבית-פלסטינית על הפקעת קרקעות כתנאי להשלמה
- 94
- 95 55. חשיבות ההכרה בעוול שנגרם לחברה הערבית

ערכים

- 95 56. מדד תחושת קיפוח
- 96 57. ערכים – עדיפות 1
- 97 58. ערכים – עדיפות 2
- 97 59. ערכים – עדיפות 3
- 98 60. מדד ערכים אישיים

ניתוחים כמותיים

- 136 61. מודל טיב התאמה: שביעות רצון ועמדות כלפי סכסוך
- 139 62. שביעות רצון אזרחית ועמדות דוגמטיות – רמת שמרנות כמשתנה ממתן
- 140 63. שביעות רצון אישית ועמדות פרגמטיות – רמת שמרנות כמשתנה ממתן
- 142 64. שביעות רצון אזרחית ועמדות דוגמטיות – אינטראקציה
- 143 65. שביעות רצון אישית ועמדות פרגמטיות – אינטראקציה

רשימת טבלאות

99	1. מטריצת ניתוח גורמים – עמדות כלפי הסכסוך (ראו נספח מס' 1)
104	2. מגדר ועמדות כלפי הסכסוך
105	3. גיל ועמדות כלפי הסכסוך
106	4. אזור מגורים ועמדות כלפי הסכסוך
110	5. השכלה ועמדות כלפי הסכסוך
111	6. הכנסה ועמדות כלפי הסכסוך
112	7. רמת דתיות ועמדות כלפי הסכסוך
114	8. זהות ועמדות כלפי הסכסוך
116	9. סוגיית הפליטים ועמדות כלפי הסכסוך
118	10. רמת עניין פוליטי ועמדות כלפי הסכסוך
119	11. ערכים אישיים ועמדות כלפי הסכסוך
120	12. אידיאולוגיה ועמדות כלפי הסכסוך
122	13. שביעות רצון אישית ועמדות כלפי הסכסוך
123	14. שביעות רצון אזרחית ועמדות כלפי הסכסוך
125	15. תמיכה בשלטון דמוקרטי ועמדות כלפי הסכסוך
126	16. תחושת קיפוח ועמדות כלפי הסכסוך
146	17. קורלציות בין פתרון הסכסוך להיבטים סמליים וחומריים

רגרסיה מס' 1. תמיכה בשלום ובמאבק לא־אלים, שביעות רצון אזרחית,

130	ערכים אישיים וזהות
132	רגרסיה מס' 2. תמיכה בפתרון שתי המדינות ושביעות רצון
134	רגרסיה מס' 3. תמיכה בלאומיות פוליטית ושביעות רצון

נספחים

158	נספח מס' 1: ניתוח גורמים עמדות כלפי הסכסוך
159	נספח מס' 2: תוצאות מודל טיב ההתאמה

תודות

מחקר זה נתמך על-ידי מרכז תמי שטינמן למחקרי שלום ומכון וולטר ליבך לחקר הדו-קיום היהודי-ערבי. אני מבקש להודות לפרופ' מוטי תומרקין, ראש מרכז תמי שטינמן ולד"ר אפרים לביא, מנהל המרכז, על תמיכתם במחקר זה באמצעות מענק נדיב.

ברצוני להודות למרכז אעלאם – המרכז הערבי לחירות המדיה, פיתוח ומחקר, ובמיוחד לח'ולוד מסאלחה, מנהלת המרכז וודאד חילו-עילבוני, מנהלת המשרד, אשר סייעו רבות באיסוף הנתונים ובקידודם במאגר סטטיסטי שאפשר את השימוש בהם.

תודותיי גם לויקטוריה (ויקה) קוקבין, אשר סייעה בניתוחים הסטטיסטיים ובילתה שעות בבדיקתם ובהרחבתם בהתאם לבקשותיי. ויקה עמלה רבות על דיוק הניתוחים ועל תיאורם, ועשתה עבודה נהדרת חרף המורכבויות והסיבוכים בדרך. היא סייעה גם בהכנת הרשימה הביבליוגרפית.

תודה מקרב לב ליסמין אלקלעי (ז"ל), מי שהיוותה הסמכות בנושאים הסטטיסטיים בפקולטה למדעי החברה באוניברסיטת תל-אביב, והלכה לעולמה בטרם עת, ולפני שמחקר זה ראה אור. יסמין סיפקה פתרונות סטטיסטיים לסוגיות רבות, וסייעה לי להתגבר על חלק ניכר מהמהמורות שנתקלתי בהן במהלך העבודה. מחקר זה מתפרסם לכבודה ומוקיר את זכרה.

תודה לויויאנה דייטש, שתרמה להכנת סקירת הספרות, לרשא כנעאן, שסייעה באיתור הנתונים מהמכון הישראלי לדמוקרטיה וממרכז רכאז ואגודת הגליל בשפרעם, וכן לקמיליה דראושה, שהעירה על חלקים מכתב היד.

תודתי העמוקה לפרופ' ענת פירסט ממכללת נתניה, אשר קראה את כתב היד והעירה עליו. הערותיה היטיבו עם המחקר ואפשרו להתגבר על אי-בהירויות רבות.

אני מודה גם לד"ר תרצה יובל על העריכה הלשונית, וכן למיכל סמו, ליעל ביבר וליעל כפיר מהמשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל אביב.

האחריות המלאה על תוכנו של מחקר זה, בכללו הניתוחים הסטטיסטיים והנתונים העולים מהם, הם שלי בלבד.

מבוא

רבים יסכימו שהמיקום החברתי שלנו, שהוא עניין קונטינגנטי, מכתיב רבות את האופן שבו אנו חווים ותופסים את המציאות ומתייחסים אליה. בני האדם נולדים למציאות קיימת, וחרף התחושה הרווחת אצלם, שביכולתם לפעול לשנותה – בסופו של עניין, לתנאי הקיום השפעה רבת-עוצמה על יכולת זו ועל סיכויי הצלחתם. תנאי הקיום הפיזיים, המנטליים, החומריים והסמליים מגדירים את המיקום שמתווה התייחסותנו למציאות ואת החוויות שלנו. אין בטענה זו כדי לבטל את פוטנציאל התמרון האנושי ואת היכולת לשנות את המיקום שנולדנו בו, אך המושגים וכלי השינוי של אותה מציאות מושפעים ממאפייניה ומהשפעתם על תפיסתנו אותה. משמעות הדבר היא שמאפייני המיקום שלנו משפיעים על תודעתנו ועל תפיסתנו את המציאות. בהיות המציאות דינמית, כך גם המיקום שלנו בה ותפיסתנו אותה הם בשינוי מתמשך שלעולם אינו נעצר. העמדות שלנו, שכאמור אינן נובעות יש מאין, משתנות ללא הרף בהתאם לשינויים בתנאי הקיום שלנו, לחוויות ולהתנסויות שלנו, בכללן הניסיון לטייב את מצבנו ולשפר את מיקומנו בהווה שלנו. זהו סוד הוויכוח בין תפיסתו של אריסטו, אשר חייב התבוננות במציאות האמפירית ברגע מסוים, על אף ידיעתו שהיא משתנה, כדי שנוכל ללמוד ממנה ועליה משהו, לבין תפיסתם הדיאלקטית של הרקליטוס והיגל, שמבקשים מאיתנו לתפוס את המציאות הדינמית כהתהוות מתמדת, הטומנת בחובה מתח וניגוד אינהרנטי, המעניק לה את אופייה ומספק היגיון לשינויים שחלים בה (Williams, 1989).

תובנות אלה חשובות כאשר בוחנים דעת קהל. ההמשגה של דעת הקהל אוצרת בתוכה לא רק את קיומה של דעה קולקטיבית בעלת חשיבות, אלא גם את היותה דינמית ומשתנה באופן מתמיד. ואף שניתן לתפוס אותה באמצעות שיטות מחקר מתוככמות ברגע מסוים, רגע זה הוא זמני, ודעת הקהל משתנה בהתאם לנסיבות שבהן היא מתעצבת. משמעות הדבר היא שקיימת זיקה בין עמדותיו של קהל מסוים ברגע מסוים לתנאי קיומו המולדים והנרכשים של אותו קהל. מאחר שתנאים אלה משתנים תדיר – מתרחשים שינויים תמידיים בעמדות הקהל הנחקר.

פרדיגמות המחקר השונות במדעי החברה הניחו שקיימים מאפיינים שונים של הקיום האנושי שהם בעלי השפעה רבה על עמדותיהם של בני האדם. במאפיינים האלה

ניתן למנות את גילם, מינם, השכלתם, הכנסתם, רקעם ההיסטורי, חוויותיהם האישיות, המפה הקוגניטיבית שלהם וכדומה. היות שמרבית מאפיינים אלה משתנים, העמדות הקשורות אליהם משתנות אף הן. אף־על־פי־כן, חשוב לשים לב לכך שעמדות המושפעות ממאפיינים משתנים הן תוצאה מצטברת שלהם. במילים אחרות, למרות שעמדות יכולות להשתנות, והן לפעמים רגעיות, בכל זאת הן ביטוי של תודעה מצטברת ושל תפיסה רחבה וממושכת. עמדות אינן המצאה של יש מאין, והן משקפות מאפיינים אנושיים, תנאים היסטוריים ומיקום חברתי. לפיכך ניתן להתייחס אליהן כאל אינדיקציה להלך רוח ציבורי ברגע מסוים. משמעות הדבר שבאמצעות מבחן עמדות ניתן ללמוד על המיקום המודע של בני אדם בחברה ועל הלך הרוח בקרבם ברגע מסוים. יש להדגיש שמיקום מבני או תודעתי, אין פירושו שבני אדם כלואים בתנאים שאין להם השפעה עליהם. מיקומם של בני אדם נגזר גם ממהלכים אקטיביים שהם נוקטים, ונקבעים בדרך זו או אחרת ובמקום זה או אחר, בהתאם לנסיבות ולתנאי המחיה שלהם, אשר אומנם משתנים, אך לא בן רגע. מהנחת יסוד זו נובע שבני אדם הם סוכנים הפועלים בתוך מבנה המשפיע עליהם, אך גם מושפע מהם. ככל שהמבנה ותנאי הקיום מורכבים יותר, כך יכולות העמדות להיות מורכבות יותר. כמו כן, המיקום המבני והתודעתי של בני אדם במצבי סכסוך מתמשך שונה מזה של בני אדם במצב נורמלי, אם ניתן לכנות מצב כלשהו של בני אדם נורמלי. האופן שבני אדם במצבי סכסוך ממקמים עצמם ביחס למבנה שבו הם פועלים הוא סוגיה שמעניין לבחנה.

להלן אעסוק במקרה מבחן של קהל הנמצא במציאות מבנית מורכבת של סכסוך. אציג ממצאים של מחקר על עמדות האזרחים הפלסטינים בישראל בנוגע למיקומם המורכב בין תודעתם הפלסטינית להווייתם הישראלית. למיקום מורכב זה היבטים רבים, מקצתם טרגיים. אזרחים אלה הם חלק מעם ששילם מחיר כבד בזמן הקמת המדינה שבה הם חיים כאזרחים, ולאחר הקמתה. הם צאצאים של עם שבאופן הדרגתי נעקר מארצו, וחלק ניכר ממנו חי כפליטים עד היום. הם אזרחים במדינה המגדירה עצמה מדינתו של עם אחר, הרואה בהם במקרים רבים אויבים (בפוטנציה). בה בעת הם אזרחים החיים על אף שלא כולם באותה מידה, בתנאים כלכליים טובים יותר יחסית לבני עמם החיים במקומות אחרים, וגם טוב יותר מהרבה ערבים הדומים להם בשייכותם התרבותית, החיים במדינות ערביות בעלות זהות תרבותית דומה. אף שתנאי המחיה החומריים של האזרחים הפלסטינים בישראל טובים, הם לא נוצרו בנקל. הם תוצאה של מאמץ אדיר של אזרחים אלה, אשר השקיעו רבות כדי להתגבר על מגבלות שהטילה ועדיין מטילה עליהם המדינה, ועל מכשולים שהיא מציבה בדרכם.¹ כמו כן, מצבם של אזרחים אלה

1 חשוב לציין שבשנים האחרונות השקיעה הממשלה משאבים לא־מבוטלים בחברה הערבית, אך אלה אינם יכולים להביא לסגירת פערים בין חברה זו לחברה היהודית. להרחבה בנושא זה ראו: טועמה, 2019.

יכול היה להיות טוב בהרבה לולא הפקיעה המדינה מידם את אמצעי הייצור המרכזי שהיה בבעלותם – הקרקע. לכן, כיצד וממתי מתחילים למדוד את מצבם החומרי של אזרחים אלה הוא עניין של חוויה ושל עמדה. ישנם המסתפקים בהשוואה פשוטה עם אחיהם הפלסטינים בשטחים שנכבשו ב־1967 או עם אזרחים ירדנים, מצרים, סוריה, לבנונים וכדומה. ישנם כאלה, במיוחד צאצאי הפליטים הפנימיים, אבל לא רק הם, אשר משווים למציאות מדומיינת, שבה עתודות הקרקע שהיו בבעלותם והופקעו על־ידי המדינה היו נותרות בבעלותם, ואפשר היה להופכן לנדל"ן בשוק הקרקעות כיום. תודעות שונות אלה, הבאות לידי ביטוי בעמדותיהם של אזרחים שונים, משקפות מיקומים שונים וחוויות שונות. לכן, התבוננות מעמיקה בעמדותיהם יכולה ללמדנו רבות על המתרחש בקרבם. חשוב להבהיר שעמדות הציבור הפלסטיני בישראל שאתיחס אליהן להלן יתמקדו בעיקר בסוגיות הקשורות לסכסוך הישראלי־פלסטיני ובכל מה שניתן לשער שמשפיע עליהן. משמעות העניין היא התמקדות בהצגת עמדות ציבור זה וניתוחן ביחס למרכיבי הסכסוך השונים, בכללן מידת מעורבותו של הציבור הפלסטיני בישראל בסכסוך, עמדותיו כלפי הדרכים לפתורנו, והגורמים המסבירים עמדות אלה. נקודת המוצא של המחקר היא שהאזרחים הפלסטינים בישראל לא רק מגלים עניין ביחסי ישראל והפלסטינים, כולל הרשות הפלסטינית, ואף קיימת נטייה ברורה אצלם להשפיע באופן פעיל לשיפור מערכת היחסים בין שני הצדדים, אלא שהשפעה זו מועטה יחסית. דבר זה מביא חלק גדול מהם לראות בעצמו חלק מהסכסוך, ומכאן רצונו להיות חלק מפתורנו. ניתוח העמדות ביחס למערכת היחסים בין ישראל לפלסטינים יש בו כדי לשקף מגמה זו ולהצביע על כיווני מעורבותם של אזרחים אלה במערכת היחסים בין בני עמם למדינתם.

הניתוחים להלן מבוססים על הנתונים העולים מסקר דעת קהל של 580 אזרחים ערבים־פלסטינים מישראל אשר נבחרו במדגם מייצג אקראי של האוכלוסייה מגיל 18 ומעלה, בארבעה אזורים מגורים שונים – הגליל, המשולש, הנגב וערים מעורבות – חיפה ויפו. הנתונים נאספו באמצעות ריאיון אישי שנערך עם כל משתתפי המחקר בין אוקטובר 2016 למרץ 2017. כל ריאיון ארך כשעה וחצי.

יש לציין שזו אינה הפעם הראשונה שעמדות ציבור זה מוצגות בדוחות שונים. אף על־פי כן, לא קיימים מחקרים כמותיים הבוחנים את עמדות הציבור הפלסטיני בישראל ביחס לסכסוך באופן ישיר. אומנם מחקריו של פרופסור סמי סמוחה, בפרט "מדד יחסי יהודים־ערבים", עוסקים בהרחבה בעמדות הציבור הפלסטיני בישראל, אך הם אינם מתמקדים אך ורק בסוגיית הסכסוך. כמו כן, חשוב לציין שנקודות המוצא במחקר מסוג זה, בכללן בחירת הסוגיות שנבחנו, סגנון השאלות ואופן הצגתן, ממלאים תפקיד כבד משקל בסוג התשובות שמקבלים. כפי שאבהיר להלן בסקירת הספרות, מחקר זה מבוסס על מודעות תיאורטית בנוגע לנקודת מבטם של מבצעי המחקר ביחס למצב הנורמטיבי הרצוי, מודעות אשר השפיעה מלכתחילה על מסגור אופן ניסוח שאלות המחקר והצגתן

למראיינים. לכן, מחקר זה אינו ניטרלי במישור הנורמטיבי, והוא ייחודי בגלל נקודות המוצא האנליטית שלו. בניגוד למחקרים רבים, שהנחות היסוד האפיסטמולוגיות והנורמטיביות שלהם יוצגו בסקירת הספרות – נקודת המבט של המחקר הנוכחי חותרת להיות משוחררת ממחויבות לסדר פוליטי אפריורי רצוי.

מרבית המחקרים העוסקים בעמדות האזרחים הפלסטינים, במיוחד באקדמיה הישראלית, מבוססים על מה שנכנה להלן האפיסטמולוגיה של ההישמענות (Epistemology of Compliance). הכוונה היא שמחקרים אלה בוחנים בעיקר עד כמה הציבור הפלסטיני בישראל מקבל את הסטטוס קוו הקיים, כאשר הנחת היסוד היא שקבלת המצב הקיים היא מצב רצוי ונורמלי, בעוד אי-קבלתו מהווה סוג של איום שיש למגר. נקודת מבט זו היא אסטרטגית בעיקרה, ובכך היא כפופה לשיח הביטחוני ההגמוני בישראל, גם אם השפה שמשמשים בה אינה מסגירה את עצמה ככזו במרבית המקרים. נקודת מבט זו מניחה שנרמול חייהם של האזרחים הפלסטינים במסגרת ההווה החוקתית, הכלכלית והפוליטית הישראלית, הוא מצב רצוי, גם אם יישמרו ההבדלים התרבותיים והזהותיים העומדים בבסיס הסכסוך.

עצם המודעות להנחות יסוד אפיסטמולוגיות אלה מחזקת את ייחודיותו וחשיבותו של מחקר זה. לכן הוא מתמקד בסוגיית הסכסוך מנקודת מבט שאינה שיפוטית אפריורית ביחס לנורמטיביות העמדות של הציבור הנחקר. נקודת המוצא לבחינת עמדות הציבור הפלסטיני בישראל, אל לה להכתיב אם עמדותיהם רצויות. הנחת היסוד היא שהערעור על הסטטוס קוו הוא המצב הנורמטיבי מבחינתם, משום שהמצב הקיים נוצר לאחר ששילמו עליו מחיר כבד, והם עדיין סובלים מהשלכותיו החומריות, הסמליות, הפוליטיות והתרבותיות.

חשוב להבהיר שכדי לעמוד על עמדותיהם המורכבות של האזרחים הפלסטינים בישראל ישנה לעיתים גלישה לסוגיות נוספות שנחשבות הכרחיות לא רק להסבר עמדות אלה, אלא גם כדי לעמוד על הגורמים הרבים המשפיעים עליהן. לכן, מחקר זה אינו נסמך על ראיונות טלפוניים אלא על ראיונות אישיים. חשיבות נקודה זו נובעת מההבדל ברמת אמינות הנתונים המתקבלים בריאיון אישי אל מול הנתונים המתקבלים בריאיון טלפוני, במיוחד בנושאים רגישים דוגמת הסכסוך הישראלי-פלסטיני. בראיונות טלפוניים קיימת ספקנות גדולה מאוד של המשיבים משום שאינם חשופים לאישיותם או לזהותם של המראיינים. לעומת זאת, בראיונות אישיים, ההיכרות האישית בין המראיינים למראיינים מעניקה אמינות לתשובות.²

2 חשוב לציין שקיים דיון ער בעניין זה, וקיימות מחלוקות לגבי השפעת אופן איסוף הנתונים על תוצאות המחקר. יש הטוענים שדווקא לראיונות אישיים ישנה השפעה חזקה יותר על תשובות המשתתפים. להעמקה במחלוקת זו ראו: Irvine, Drew, & Sainsbury, 2012; Oltmann, 2016.

המחקר הנוכחי חותר להוסיף לידע שלנו על האזרחים הפלסטינים בישראל, על מדיניות המדינה כלפיהם, ועל התנהגותם אל מול מדיניות זו, באמצעות שיקוף ביקורתי של הפרדיגמות הדומיננטיות הקיימות במחקר אודותם. חשוב לציין שאין בביקורת על פרדיגמות אלה או בדרך מיון כדי להכיל את כל המחקר הקיים בתחום או להמעיט בערך המחקרים המוזכרים. מטרת המיון הביקורתי של הפרדיגמות היא להצביע על כך כי חרף חשיבות המחקרים המבוצעים במסגרתן, ברבים ממחקרים אלה אין תשומת לב מספקת לעמדות הציבור הפלסטיני בישראל ולמיקומו ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני. גם כאשר קיימת התייחסות מסוימת למיקומה המורכב של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל, היא מוגבלת להיותם של האזרחים הפלסטינים מעין פסיביים ושוליים ביחס לשתי זירות ההשתייכות המרכזיות שלהם. בניגוד לכך, המחקר הנוכחי ייתן ביטוי לצורך להתבונן בפלסטינים בישראל כעל סוכן פעיל בפני עצמו, הן ברמה הלאומית והן ברמה האזרחית, אשר עמדותיו ופעולותיו נמדדות ביחס לעצמן, ורק לאחר מכן כתורמות או פוגעות במאבק, בסטטוס קוו או בפתרון הסכסוך הפוטנציאלי בין מדינת ישראל לתנועה הלאומית הפלסטינית. התבוננות זו, כפי שנתוודע אליה בהמשך, תמחיש לא רק כי האזרחים הפלסטינים בישראל חשים הן שייכות רגשית, לאומית והיסטורית לעם הפלסטיני ולמרחב הערבי כולו, והן חיבור אינסטרומנטלי למציאות הפוליטית בישראל, אלא גם שהם פועלים לקידום מציאות התואמת את מיקומם הכפול. משמעות העניין היא שעמדות הפלסטינים בישראל ממחישות שהמאבק הפוליטי שלהם מערער על הסטטוס קוו הקיים, אך בכליו שלו, ותוך כדי שמירה על האיזונים המבטיחים את מיטב הרווחים הסמליים והחומריים המתאפשרים במסגרת עמדה דינמית זו.

להלן אציג תחילה את סקירת הספרות הקיימת בנוגע לעמדות האזרחים הערבים-פלסטינים ביחס לסכסוך. כאמור, מטרת הסקירה היא למסגר את המחקר הקיים ולהצביע על קיומן של מספר פרדיגמות אפיסטמולוגיות שבמסגרתן מתקיים המחקר על החברה הפלסטינית בישראל. לאחר הצגת המחקר במסגרת פרדיגמות אלה יוצגו נתוני המחקר הנוכחי בשיטתיות. תחילה אציג את המשתנים הדמוגרפיים ואת שאר משתני המחקר, ולאחר מכן אסביר את המשתנים והמדדים המורכבים יותר, שנבנו לצורך הניתוחים הסטטיסטיים. במסגרת זו יוצגו העמדות כלפי הסכסוך, ולאחריהן הגורמים המשפיעים על עמדות אלה. כדי לצמצם את מספר המשתנים בניתוחים אציג את ניתוח הגורמים המקובל במחקרים מסוג זה,³ ואשר נועד לאפשר לנו לאחד את השאלות בנוגע לסכסוך

3 ניתוח גורמים מבוסס על כך שמספר משתנים שנבחנו במחקר מעלים דפוסים דומים של תגובה, היות שהם מזוהים עם משתנים חבויים שלא נבחנו באופן ישיר. זוהי שיטה מורכבת לבחינת מערכות יחסים בין משתנים למושגים מורכבים, כגון מעמד חברתי-כלכלי, שביעות רצון אזרחית או לאומיות תרבותית. לדוגמה, אנשים יכולים לענות בדרך דומה לשאלות הקשורות להכנסה, להשכלה ולתעסוקה, שכולן קשורות למעמד חברתי-כלכלי. דוגמה נוספת לניתוח גורמים במחקר זה קשורה לקשר בין שאלות הנוגעות למצב כלכלי, ליחסה של המדינה וליכולת השפעה על קבלת

למדדים נפרדים, ואת המשתנים הרלוונטיים לכל מדד. רק לאחר הבהרת נקודות אלה אציג את ניתוחי השונות שנעשו,⁴ אשר מספקים תמונה רחבה על עמדות הציבור הפלסטיני בישראל ביחס לסכסוך, השפעת הסכסוך על עמדותיו, וההשלכות העולות מכך על עמדותיו ביחס לפתרונם. במהלך הצגת ניתוחי השונות בוצעה גם השוואה לתשובות שהוצגו במדד הדמוקרטיה 2016 ו-2017, השנים שבהן בוצע סקר דעת הקהל למחקר זה. אלה יובחנו משאר התרשימים באמצעות צביעתם בירוק. עוד תוצג הרגרסיה הליניארית שבוצעה על מנת לאתר את המשתנים המסבירים את אחוז השונות הגבוה ביותר ביחס לכל מדד. בגלל חסרונות הרגרסיה שיוצגו להלן, אציג מודל טיב התאמה בין משתנים שונים, ולבסוף – את סיכום הממצאים והנספחים.

4 ההחלטות במדינה – שכולן קשורות למדד של שביעות רצון אזרחית. ניתוח שונות הוא שיטה סטטיסטית המשמשת לבחינת ההבדלים בין שני ממוצעים או יותר. להרחבה ראו הערה 15 להלן.

1. הפלסטינים אזרחי ישראל והסכסוך הישראלי-פלסטיני – מבט אנליטי

החברה הערבית-פלסטינית בישראל, אשר מונה 1.6 מיליון אזרחים ללא תושבי ירושלים המזרחית, מהווה מיעוט לאומי גדול יחסית (21%) במדינה שלא רק מוגדרת קודם כול כמדינת הלאום היהודי, כפי שמופיע בחוקיה, אלא אף מקדשת התפשטות גיאוגרפית באמצעות התיישבות יהודית, גם ובעיקר כאשר הדבר בא על חשבון מרחבי המחייה והריבוי הטבעי של המיעוט הפלסטיני שבה. הגדרת המדינה כיהודית ותרגומה למדיניות ההתפשטות ההתיישבותית, משמרות את עקבות החוויה הפלסטינית הטרגית של הנכבה ב-1948 וממשיכות אותה עד היום. הנכבה ממשיכה להיות נוכחת כגחלים לוחשות בתודעתם ובחוויותם היומיומית של האזרחים הפלסטינים, במיוחד בקרב הפליטים הפנימיים, אשר נעקרו מבתיהם, נושלו מאדמותיהם, והם חיים במרחק קטן יחסית ממקומות המגורים המקוריים שלהם. נוכח חוויות יומיומיות אלה, האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל הם חלק מהסכסוך המר בין העם שאליו הם משתייכים למדינה שבה הם אזרחים.

ב-1948, שנת הקמתה של מדינת ישראל, במהלך מה שמכונה בישראל "מלחמת העצמאות" או אף "מלחמת השחרור", ובקרב הפלסטינים – "הנכבה", ברחו וגורשו מישראל מאות אלפי פלסטינים, חלקם למדינות ערב שכנות וחלקם לשטחי הגדה המערבית ועזה (שנשלטו על-ידי ממלכת ירדן ועל-ידי מצרים, בהתאמה). מרבית הפלסטינים שנשארו בתום המלחמה בתחום המדינה היהודית החדשה, שבחלקם נעשו לפליטים בעקבות מדיניות "הנוכח-נפקד" של המדינה, הפכו לאזרחים ישראלים. חוויית התבוסה, האובדן והפליטות של הפלסטינים, בכללם הפלסטינים בישראל, לא רק קעקעה את הביטחון הקיומי של כלל הפלסטינים, אלא גם הפכה את חייהם לתלויים תלות מלאה במשטרים שאין להם כל השפעה עליהם. הפלסטינים שנשארו במסגרת מדינת ישראל החלו לדאוג ללא דיחוי הן להישרדותם והן לשיקום חייהם.

מאז ועד היום, אזרחותם של הערבים-הפלסטינים בישראל מציבה אותם בסיטואציה מורכבת מול שאר העם הפלסטיני – מעצם היותם אזרחים במדינת ישראל, כמו גם מול המדינה היהודית – אשר אינה רואה בהם אזרחים שווי זכויות. הם חלק מעם אשר מצוי בקונפליקט עמוק עם המדינה שבה הם אזרחים, מדינה אשר מעצם הגדרתה האתנו-

לאומית מדירה אותם מראש, אף שהם רואים כשטח שהיא שולטת בו את מולדתם. דואליות זו אינה רק בין היותם פלסטינים ואזרחים במדינת ישראל, אלא גם בין היותם במולדתם במסגרת מדינה שאינה שייכת להם, ואשר עושה הכול כדי לשנות את פני מולדתם ולמחוק את שרידי עקבותיהם ההיסטוריים. מצב זה מורכב ושונה בתכלית מזה של הפלסטינים בגדה המערבית, בעזה ובפזורה, שכן בעוד הראשונים הפכו לאזרחים במדינה יהודית, הנותרים, אשר חיים תחת משטרים שונים, סבלו ועודם סובלים מבעיות שונות שנובעות מפליטות, מכיבוש ומהיעדר ריבונות.

מטרתו של המחקר הנוכחי לבדוק את התמודדותם הפוליטית של האזרחים הפלסטינים בישראל עם סיטואציה מורכבת זו, בפרט ביחס לסכסוך בין המדינה שבה הם אזרחים לבין בני עמם, בעיקר אלה החיים תחת כיבוש מאז 1967. לפיכך חשוב שאציג לקוראים את עיקרי הספרות המחקרית הקיימת בנושא בהקשר ספציפי זה. כצעד ראשון במחקר תבקש הסקירה הנוכחית לבחון כיצד הספרות העוסקת באזרחותם ובלאומיותם של האזרחים הפלסטינים בישראל מתייחסת למיקומם ולעמדותיהם ביחס לסכסוך. על אף קיומה של ספרות הולכת וגדלה העוסקת בחברה הפלסטינית בישראל, מרביתה יוצרת נתק בין חברה זו להקשר האזורי הרחב, בהמשך למדיניות הרשמית של מדינת ישראל, הרואה בעניינם סוגיה פנים-ישראלית.

מדיניות זו, אשר הקרינה על המחקר הקיים בנושא החברה הפלסטינית בישראל, משתקפת במאמץ שעושה המדינה למיסוד ההפרדה בין האזרחים האלה לשאר בני עמם, ומכאן – להחרגתם ממעגל הסכסוך. כבר עם קום המדינה, ובעיקר בתחילת שנות החמישים של המאה ה-20, ניהלה מדינת ישראל משא ומתן עם ארגון האומות המאוחדות, וניתקה בין הסוגיה הכללית של הפליטים הפלסטינים לסוגיית הפליטים הפלסטינים שנשארו במדינת ישראל (Jamal, 2011). המדינה לקחה על עצמה אחריות לבעיית הפליטים שיצרה ואף העמיקה אותה באמצעות מדיניות ה"הנוכח-נפקד", והבטיחה לדאוג לשיקומם של אותם פליטים, שבה בעת ראתה בהם אויבים מעצם היותם שארית של העם שעל חורבותיו קמה המדינה. התבוננות חטף במחקרים שנעשו לאורך זמן על הפלסטינים שהפכו לאזרחי המדינה ממחישה, כפי שמראה באופן ביקורתי רבינוביץ (1993), כי הפכו בן לילה ל"ערביי ישראל". תיוג זה משקף את הפרדיגמה המחקרית שהפכה לדומיננטית לאורך שנים רבות, ועדיין שולטת בחלק הארי של המחקר הקיים בתחום זה. על אף השינויים המשמעותיים במצבה ובתנאי קיומה של אוכלוסייה זו, עדיין ניתן להכליל ולומר שמרבית המחקר הנעשה מתוך הפרדיגמה הרווחת מתייחס לאוכלוסייה זו מנקודת המבט הישראלית הפנימית, ובכך יוצר נתק בינה לבין שארית העם הפלסטיני. אין בדברים אלה כדי לומר שקיימת התעלמות מלאה מזהותם הפלסטינית. הכוונה היא שהפרדיגמה הרווחת במחקר על החברה הפלסטינית בישראל בוחנת אותה מנקודת מבט מערכתית ואף פונקציונלית, קרי, לפי המידה שקבוצה זו מקבלת את כללי

המשחק ואת מבנה הכוח שמדינת ישראל מכתיבה. המסגרת האפיסטמולוגית המאפיינת את המחקר הנזכר לעיל היא מסגרת של היענות, שכן הפלסטינים נבחנו בה בהתאם למידת קבלתם את הסטטוס קוו שנוצר לאחר 1948, את כללי המשחק שמכתיבה המדינה ואת הנורמליזציה שלה כמדינה יהודית שבה רוב יהודי הקובע את מאפייניה וזוכה להעדפה מבנית בחלוקת משאביה. אומנם חסידי פרדיגמה זו אימצו במרוצת הזמן כלים אנליטיים אמפיריים המתייחסים לעמדותיהם של האזרחים הפלסטינים (סמוחה, 2013; 2017), אך בכל זאת, התייחסות זו נסובה סביב אותן הנחות יסוד אפיסטמולוגיות הממקמות את האזרחים הפלסטינים במציאות נתונה המקבלת עדיפות אנליטית, ומכאן – ערכית, ומתמקדת במידת קבלתם של אזרחים אלה את המציאות הקיימת. המעיין-ניטרליות האנליטית העומדת בבסיס מחקרים אלה מגובה בהפרדה בין עמדותיהם של האזרחים הפלסטינים כלפי כללי המשחק לעמדת החוקרים ביחס לאותם כללים.

מחקרים מעטים אשר שיקפו תפיסה פרדיגמטית ביקורתית (Critical) החלו לצוץ לאחר אמצע שנות השבעים של המאה הקודמת. בניגוד לפרדיגמת ההיענות, מחקרים אלה ראו במצבם של האזרחים הפלסטינים מצב לא-נורמלי, ובמדינה – מערכת שליטה. פרדיגמה ביקורתית זו עדיין התמקדה במדיניות המדינה, ומכאן ששימרה את הגישה המערכתית, אך הדגישה פריזמה אפיסטמולוגית חלופית, המתמקדת במכניזמים שהמדינה משתמשת בהם כדי לשלוט באזרחיה הפלסטינים. אומנם פרדיגמה ביקורתית זו מתייחסת להתנהגותם של האזרחים הפלסטינים, אך היא תופסת אותה כנובעת מאילוצים שיוצרת המדינה (Lustick, 1980; Zureik, 1979; Haklai, 2011). אף שבדומה לפרדיגמה הראשונה, הפרדיגמה הביקורתית עדיין רואה באזרחים הפלסטינים אובייקט של שליטה, שחקן מעין-פסיבי, וברקע היא רואה בזהותם הפלסטינית גורם מרכזי העומד ביסוד מדיניות המדינה – זהות זו אינה עומדת בבסיס הניתוח. במילים אחרות, גם הפרדיגמה הביקורתית יוצרת הפרדה בין הפלסטינים בישראל לשאר הפלסטינים, ורואה באזרחותם את הגורם האפיסטמולוגי המרכזי המכתיב את ניתוח מצבם.

פרדיגמה שלישית חשובה בחקר האזרחים הפלסטינים בישראל נשענת על אפיסטמולוגיית ההסתגלות (Adaptation). פרדיגמה זו עלתה בהמשך לזו הביקורתית, והיא נושאת בחובה מאפיינים רבים שלה, אך מעתיקה את הדגש ממדיניות המדינה לאופן שבו האזרחים הפלסטינים מתמודדים עם מדיניות זו. משמעות העניין היא שטמון בה פוטנציאל של הפיכתם לסוכן אוטונומי הפועל היסטורית לעיצוב המציאות שבה הוא חי, אך סוכן זה נותר שבוי במבנים שבתוכם הוא פועל, ושוליותו הכפולה מעקרת את המעבר האפיסטמולוגי הרצוי והמוצע במחקר זה.

חלק מהמחקר הביקורתי מאמץ פרדיגמה רביעית, הנשענת על אפיסטמולוגיה של רציפות (Continuity) בין הפלסטינים בישראל לפלסטינים בשטחי הגדה המערבית וברצועת עזה. למרות זאת, לא כל המחקר במסגרת פרדיגמה זו רואה בחיוב את הרציפות הזו.

דווקא הנחת הרציפות יכולה להוות מקור לדאגה, ולכן מושם דגש על מסוכנות סירובם של האזרחים הפלסטינים לקבל את אופייה של המדינה כיהודית. על סמך חשיפת סירוב זה, חסידים מסוימים של פרדיגמת הרציפות ממחישים את המשך קיומם לא רק כחלק מהסכסוך, אלא מצדיקים את האסטרטגיה הביטחוניסטית הרווחת ביחס אליהם. אחדים מחוקרי פרדיגמה זו מצביעים על כך שלמרות הרציפות המוכחת בשייכותם הלאומית של הפלסטינים, הם נעדרים מניהול המשא ומתן על פתרון הסכסוך, וחרף היותם חלק ממנו – הם אינם חלק מפתרונו. האחריות לתוצאה זו אינה מוטלת על ישראל בלבד. מקצת החוקרים הפלסטינים בישראל מטילים את האחריות דווקא על הצד הפלסטיני, אשר קיבל את הדוקטרינה הישראלית בנידון.

בטרם אדון ביתר פירוט בכל אחת מפרדיגמות אלה, חשוב להבהיר שהחלוקה בין הפרדיגמות והחוקרים השונים אינה תמיד חדה וחד-משמעית, היות וחוקרים שונים משתמשים בעולמות מושגים שונים לאורך זמן. כמו כן, החלוקה לגישות אפיסטמולוגיות אינה כרונולוגית או ליניארית, והיא אינה מבוססת על תפיסה סינכרונית של המחקר. איגוד מחקרים שונים באופיים, בגישתם האנליטית או המתודולוגית, לא נועד ליצור אחידות, אלא להצביע על נקודת מבטם של החוקרים השונים ועל האופן שבו היא מכתיבה הנחות יסוד אשר להן השלכות כבדות משקל על אופי המחקר ועל מסקנותיו.⁵ במילים אחרות, באמצעות ניתוח גישה מחקרית זו או אחרת ניתן יהיה לעמוד על כוונת הוגי הגישה, גם אם היא מובלעת ומוסתרת. יש כאן ממד פרשני לא-מבוטל, שילווה אותנו בהצגת פרדיגמות המחקר ותפיסותיהן האפיסטמולוגיות שיפורטו להלן.

1. אפיסטמולוגיה של היענות (Compliance)

לא ניתן ואף אין צורך לפרט את מלוא מכלול הספרות הרואה את הפלסטינים בישראל מנקודת המבט האפיסטמולוגית של ההיענות כדי להבין את הנחות היסוד שלה. להלן אתייחס למספר מחקרים המייצגים את האסכולה הזו באופן מיטבי, ומאפשרים לקוראים הבנה בסיסית של מאפייניה. אין בשיוכם לפרדיגמת ההיענות כדי להמעיס מערך תרומתם של מחקרים אלה להבנת מערכת היחסים המורכבת בין המדינה למיעוט הפלסטיני שנשארו בגבולותיה לאחר 1948. החוקרים שאתייחס אליהם להלן תרמו רבות להבנת הסוגיה וסיפקו מסגרות אנליטיות וניתוחים מעניינים מאוד ומאתגרים. הכוונה בהצגת

5 אין זה המקום להיכנס לדיון פילוסופי בנושא, אך חשיבות נקודת המבט הודגשה בשתי מסורות פילוסופיות חשובות שמן הראוי להצביע על המשמעויות העולות מהן. האחת היא המסורת המרקסיסטית-ביקורתית, אשר מייחסת חשיבות לנקודת המבט של המתבונן במציאות לא רק במישור האמפירי של המחקר, אלא בעיקר במישור האפיסטמולוגי-פרשני שלו. המסורת השנייה החשובה כאן היא המסורת ההוסרליאנית, אשר מדגישה את חשיבות הכוונה בראיית המציאות. לפי מסורת זו, גם אם איננו מקבלים את כל מרכיביה, ההתבוננות שלנו בעולם מושפעת מכוונותנו, ולכן אותן תופעות יכולות להיתפס על-ידי אנשים שונים באופנים שונים, בהתאם לכוונותיהם.

דבריהם במסגרת אפיסטמולוגיית ההיענות היא להצביע על השלכותיהן של הנחות היסוד האנליטיות על התפיסה הנורמטיבית של הסוגיה הנחקרת ועל המשמעויות הפוליטיות הטמונות בהן.

אלי רכס הוא מן החוקרים המרכזיים והמוערכים של סוגיית יחסי מדינת ישראל עם המיעוט הפלסטיני שבה. הוא כתב רבות על הנושא, ולא ניתן להתייחס לכל כתביו במסגרת הנוכחית. לכן אסתפק בדוגמאות מעטות כדי להמחיש את המסגור האפיסטמולוגי העומד בבסיס תפיסתו. רכס מחלק את המודעות הלאומית של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל לשלוש תקופות עיקריות. לדבריו, כל אחת מהן מייצגת שלב בהתגבשותם ובמעורבותם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל כמיעוט לאומי. השלב הראשון, אשר התאפיין במודל של רוב-מיעוט, החל עם הקמת מדינת ישראל ב-1948, ונמשך עד הכיבוש הישראלי את שטחי הגדה המערבית ועזה ב-1967. השלב השני, שסימן את ההתעוררות הלאומית של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, החל אחרי מלחמת ששת הימים ונמשך עד הסכמי אוסלו ב-1993. השלב השלישי, שתחילתו באוסלו, מתקיים, לדבריו של הכותב, עד ימים אלה. שלב זה הושפע מכך שהסכם אוסלו לא כלל אותם, והוביל לדרישות האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל להכרה בהם כמיעוט לאומי בעל זכויות קולקטיביות (Rekhes, 2007).

בתקופה הראשונה, טוען רכס, הפרספקטיבה של האזרחים הפלסטינים בישראל ביחס לזהותם הלאומית ולסטטוס קוו שבו חיו חולקה לשניים: פרספקטיבה אחת, אשר הובילה אותה התנועה הקומוניסטית הישראלית, אופיינה באוריינטציה לאומית ואף עסקה בדילמות אידיאולוגית שעלו מיחסי רוב-מיעוט שהתקיימו בישראל. הפרספקטיבה השנייה, אשר הובילו אותה אקטיביסטים ממפלגות ציוניות כגון מפא"י ומפ"ם, לא עסקה בנושאים אידיאולוגיים, אלא אימצה גישה פרגמטית, שהתמקדה בעיקר בנושאים חברתיים-כלכליים ובדאגה לחינוך ולשירותי הבריאות של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל (Rekhes, 2007: 4-7).

התקופה השנייה הושפעה ממלחמת ששת הימים. היא שמה קץ ל-19 שנים של ניתוק שנוצר עם הקמת מדינת ישראל והפריד בין פלסטינים משני צידי הקו הירוק, ואפשרה להם לחזור ולתקשר. לפי רכס, בעקבות המפגש המחודש החל תהליך של "פלסטיניזציה", קרי, פיתוח מודעות לאומית פלסטינית, אשר בשלב זה לא התפתחה לתוכנית פוליטית, אלא כללה בעיקר התעוררות וביטוי פומבי של דעות בנושאים לאומיים שונים (שם, 8-11). בתהליך זה, חרף הקשרים שנוצרו בין שתי הקבוצות הפלסטיניות, נותרה הבחנה ברורה ביניהן, שהודגשה באמצעות הקו הירוק, על כל המשתמע ממנו. המנהיגות הפלסטינית בשטחים, אשר עסקה בשאלת הפליטים ובהקמת מדינה בשטחי 1967, לא ראתה במנהיגות הערבית-פלסטינית בישראל, אשר התמקדה בפרדיגמת 1948⁶, שותפה

6 פרדיגמת 1948, כפי שרכס מציג אותה, מתייחסת למדיניות שאימצה מדינת ישראל עם הקמתה

בתהליך הפוליטי. כלומר, אף-על-פי שהתקיימו קשרים בין שתי הקבוצות הפלסטיניות, הם לא תורגמו למגמות פוליטיות משותפות (Rekhess, 2007: 1-3).

התקופה השלישית שאפיין רכס החלה כאמור עם תהליך השלום באוסלו. תהליך זה, לטענתו, השפיע עמוקות על האוריינטציה הפוליטית והאידיאולוגית של האזרחים הפלסטינים בישראל. בשלב זה רכס מבחין בלאומיות של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל בין ממד חיצוני ופנימי: הממד החיצוני כולל את היחס וההתייחסות לכלל העם הפלסטיני, ואילו הפנימי – ספציפי למצבם של אזרחים אלה. רכס טוען כי ההכרה הישראלית באש"ף, בזכות הפלסטינים להגדרה עצמית ובצורך בכינון מדינה פלסטינית, אפשרה לפלסטינים לממש את הממד החיצוני בלאומיותם. עם זאת, הממד הפנימי, המתייחס למצבם הייחודי כאזרחים בישראל, לא זכה לביטוי באוסלו. היעדר ההתייחסות למצבם הוביל לתחושה אקוטית של הוצאה מהכלל, מה שהוביל אותם להתמקד בסטטוס הייחודי שלהם, תהליך שרכס מכנה "לוקליזציה של מאבקם הלאומי" (Rekhess, 2002: 11).

בעקבות אוסלו, טוען רכס, הבינה האליטה האינטלקטואלית של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל כי הפתרון לשאיפותיהם הלאומיות לא יימצא במדינה הפלסטינית העתידה לקום בשטחים. ההכרה בהבנה זו סימנה את תחילתו של תהליך חדש של הפניית משאביהם פנימה. כך שתהליך השלום שינה את סדרי העדיפויות שלהם: עד אליו ניתנה עדיפות ללאומיות פלסטינית, ואילו אחריו – למאבק אזרחי פנים-ישראלי (Rekhess, 2002: 4-5).

לדבריו של רכס, אחרי אוסלו התמזגו למעשה שני תהליכים מנוגדים, ה"פלסטיניזציה" וה"ישראליתזציה", שכן נוצר מעבר של תוכן לאומי פלסטיני מחוץ לקו הירוק לתוך הזהות שפיתחו האזרחים הערבים-פלסטינים בתוכו. התוצאה הייתה סינתזה אשר איחדה בהדרגה בין מרכיבים מסוימים בתהליך ה"ישראליתזציה" לאחרים ב"פלסטיניזציה", כך שהישראליות של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל מכילה תכנים לאומיים פלסטיניים, בעוד שבה בעת, הפלסטיניות שלהם מכילה גם תוכן ישראלי (Rekhess, 2002: 9-10).

מיזוג זה מקבל ביטוי בתוכן הפרטיקולרי של האזרחים הערבים-פלסטינים בשלושה מישורים עיקריים: בדה-לגיטימציה של מודל המדינה ה"יהודית-דמוקרטית" ובהצבתם של מודלים חלופיים שביכולתם להבטיח שוויון מלא לאזרחים הערבים-פלסטינים

ביחס לערבים שנשארו בתחומי הקו הירוק, והיא מבוססת על שני יסודות מתנגשים: יסוד "המדינה היהודית", בעל האוריינטציה הביטחונית, אשר הוביל למדיניות של הפקעת קרקעות ואף למשטר הצבאי שהפעילה ישראל מהקמתה ועד שנת 1966 כלפי האוכלוסייה הערבית. היסוד השני הוא ה"ליברלי-דמוקרטי", אשר אפשר לקדם תהליך של "ישראליתזציה", כלומר אינטגרציה של הערבים לתוך החברה הישראלית. פרדיגמה זו, על-פי רכס, אפיינה את התקופה הראשונה של מודעותם הלאומית של הערבים בישראל, כאשר התקופות המאוחרות יותר הן שאפשרו והובילו את המודעות אליה (Rekhess, 2002: 2007: 2014).

בישראל; בהגדרתו העצמית של הציבור הערבי-פלסטיני בישראל כמיעוט לאומי בעל זכויות קולקטיביות; ובפתיחה מחודשת לדיון של פרדיגמת 1948 (Rekhes, 2007: 33). בכתיבתו מסביר רכס את התהוותו של תהליך היסטורי, שבו מדינת ישראל והתנועה הלאומית הפלסטינית הן נקודת המוצא להתהוות התודעה והפעולה של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל. בסיום ניתוחו מגיע רכס למסקנה כי ה"ישראליות" וה"פלסטיניות", כתהליכים חיצוניים, מתמזגים לכדי תוכן פרטיקולרי המאפיין את האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, ואותם בלבד. יחד עם זאת, נקודת מבטו מתבוננת בחלופה שהאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל מציעים (חלופה למדינה היהודית-דמוקרטית, דרישה להכרה ולזכויות לאומיות), מתוך אמת מידה ישראלית ועל סמך מידת התאמתה שלהם אליה. אמת מידה זו מציעה שתי אופציות: קבלה של הסטטוס קוו או התנגדות לו. בכך כולא רכס את האזרחים הפלסטינים במשוואה המהדהדת את המדיניות הרשמית של מדינת ישראל – כניעתם לתנאים או הפיכתם לאויביה הפנימיים. משוואה דיכוטומית זו, התופסת את זהותם הפלסטינית כמנוגדת להשתלבותם במדינה היהודית על פי תנאיה, מתעלמת מהלגיטימיות של מאווייהם הלאומיים והאזרחיים כאחד. חוקר בכיר נוסף שבחן את יחסי המדינה עם המיעוט הפלסטיני שבה הוא סמי סמוחה. מאז תחילת שנות השמונים ועד היום נחשב סמוחה לסמכות האקדמית הבכירה בתחום, לאחר שהציג לא רק גישה חדשה לחקר מערכת יחסים זו, אלא גם סיפק לאורך זמן נתונים מעניינים ביותר על עמדותיהם של האזרחים הפלסטינים כלפי המדינה והחברה היהודית. בד בבד הוא הציג עמדות של הציבור היהודי כלפי המיעוט הפלסטיני, ובכך יצר מדד של יחסי יהודים-ערבים, שמהווה מקור עשיר מאוד לניתוח ולהבנה של המציאות הלאומית בישראל. במדד יחסי ערבים-יהודים בישראל, אשר נערך מדי שנתיים, משנת 2003 ועד 2018 (עד כה),⁷ סמוחה בודק מהי דעת הציבור היהודי והערבי-פלסטיני בישראל ביחס ליחסי יהודים-ערבים, למדינה ולסכסוך. בדומה לרכס, גם סמוחה מבחין בשינוי שהתרחש בקרב האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, ומחלק את התייחסותם לנושא לשלוש תקופות כרונולוגיות: שלב הכפיפות (1948-1967), שלב המחאה (1967-1995) ושלב המאבק הלאומי (1996-2015) (סמוחה, 2015).

הנחת העבודה אשר מובילה את סמוחה היא כי בין ערבים-פלסטינים ליהודים בישראל מתקיים דו-קיום אשר כלליו נקבעו על-ידי מדינת ישראל. מטרה מרכזית בכל דוח היא לבדוק אם מצב זה נותר בעינו במעבר מתקופה לתקופה, או שמא אחד הצדדים בישראל, היהודי או הערבי-פלסטיני, עומד "לשבור את הכלים", כלומר לנפץ את סדר הדברים

7 חשוב לציין שהנתונים שנציג להלן מבוססים על הסקרים שביצע סמוחה בתקופה הקרובה ביותר למועד ביצוע הסקר במחקר זה. היות והמטרה העיקרית אינה לאפיין את כל ממצאיו של סמוחה, אלא להצביע על היסודות האפיסטמולוגיים במחקרו – הבחירה בסקרים מהשנים 2013 ו-2015 אינה משנה את המחויבות הפרדיגמטית שלו. הוכחה לכך ניתן לראות בניתוח ממצאי המחקרים שנערכו לאחר שנים אלה.

הקיים בישראל, סדר שקבעה המדינה (סמוחה, 2013; 2015). בבסיס מחקרו עומדת, אם כך, תפיסה אשר רואה באזרחים הפלסטינים, בזהותם ובשאיפותיהם הפוליטיות, איום פוטנציאלי על הגדרת ישראל כמדינה יהודית. מכך משתמע כי יחסי הכוחות המובילים את הפוליטיקה בין ישראל לפלסטינים הם אלה שמנכיחה ישראל. על סמך עמדה זו מצא סמוחה כי האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל אומנם מקבלים את היות מדינת ישראל עובדה קיימת, אך הם אינם שותפים לקונצנזוס הלאומי השורר בקרב יהודים בישראל בשלוש סוגיות אידיאולוגיות מרכזיות: הם דוחים את אופייה היהודי של המדינה ואת הציונות; מאשימים את היהודים בסכסוך היהודי-פלסטיני; ושוללים התנגדויות יהודיות לפתרון שתי המדינות (בהן ההתנגדות לפירוק התנחלויות, לחלוקה מחדשת של ירושלים, לאי-הכרה בזכות השיבה של הפליטים הפלסטינים, להקמתה של מדינה פלסטינית ריבונית, ועוד (סמוחה, 2013: 20; סמוחה, 2017: 20)).

סמוחה מציין כי מרכיב חשוב להבנת הסכסוך ומקומם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל בו הוא מרכיב הזהות. "כאשר זהותה של קבוצת המיעוט נחשבת לגיטימית בחברה, ויש בה רכיב חשוב שנכלל גם בזהות של קבוצת הרוב", טוען סמוחה, "יש בכך לתרום רבות לדו-קיום; ולהפך" (סמוחה, 2017: 170). בישראל, הוא מדגיש, מתקיים קונפליקט זהויות, מאחר שהאזרחות הישראלית אינה מייצרת זהות שוויונית משותפת לכלל אזרחיה (שם, 172). מכאן סמוחה בוחן לעומקה את זהותם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, ומוצא כי היא רב-ממדית וכוללת רכיבים כגון הרכיב הערבי, הפלסטיני, הישראלי, הדתי ועוד. השאלה הנשאלת, מבחינתו, היא מהו מרכיב הזהות העיקרי, והאם הוא מאיים על הסטטוס קוו שמתקיים כיום במדינה (שם, 178-181).

בשנת 2015 מצא סמוחה כי 26.8% מהערבים הגדירו עצמם "ערבים פלסטינים בישראל" (לעומת 33.7% בשנת 2003); 20.3% בחרו בהגדרה "ערבי-פלסטיני" (לעומת 3.7% בשנת 2003); ואילו 12.3% בחרו בזהות "ערבי-ישראלי" (לעומת 29.7% בשנת 2003) (סמוחה, 2017). במדד שנערך בשנים 2013 ו-2015 הציג סמוחה שאלה חדשה, שביקשה מהערבים בישראל לקבוע את חלקו היחסי של הרכיב הפלסטיני בזהותם, לעומת הרכיב הישראלי. בשנת 2015 הוא מצא כי 63% הגדירו עצמם רק או בעיקר ערבים פלסטינים, לעומת 20.1% בלבד שראו עצמם בעיקר ישראלים; 15.8% בחרו בזהות "ערבי-פלסטיני וישראלי באותה המידה". לשאלה מהי השייכות האישית החשובה ביותר לנשאל – בשנת 2015 בחרו רק 13.4% ברכיב האזרחות הישראלי, 39.5% – בלאום הפלסטיני, ו-56.5% בדת. בחירה זו, טוען סמוחה, היא עדות לחולשתו של הרכיב הישראלי בזהותם של הערבים בישראל (סמוחה, 2017).

סמוחה אף מציין כי בצד היהודי בישראל, 66.5% מהיהודים סבורים שערבי המגדיר עצמו פלסטיני אינו יכול להיות נאמן לישראל ולחוקיה. בעיני היהודים, טוען סמוחה, מדובר בזהות עוינת העומדת בסתירה לזהות הישראלית ולנאמנות למדינה. האזרחים

הערבים-פלסטינים, לעומת זאת, אינם מקבלים תפיסה זו, וסבורים שאפשר לאזן בין ישראליות לפלסטיניות (סמוחה, 2017: 182).

נתונים לגבי זהות נאספו גם ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה, כאשר נקודת המבט המערכתית של החוקרים בולטת גם כאן. בדוח "שותפות בעירבון מוגבל: יהודים וערבים, ישראל 2017" (הרמן ואחרים, 2017),⁸ בודקים החוקרים, בין היתר, את עמדת האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל כלפי זהותם, כלומר כיצד הם מגדירים עצמם ברמה האישית והקולקטיבית. הם מצאו כי שתי הזהויות המובילות בקרב האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל כזהויות עיקריות הן הזהות הערבית (39%) והזהות הדתית (מוסלמית נוצרית או דרוזית) (34%). רק מיעוט תפס עצמו קודם כול כ"פלסטיני" (14%), ומיעוט קטן עוד יותר – כ"ישראלי" (10%). כמו כן, הדוח מלמד כי הבחירה ב"פלסטיני" כזהות עיקרית שכיחה יותר בקרב מוסלמים, צעירים, וכן אצל מי שיש להם קרובי משפחה מדרגה ראשונה בשטחים. המיעוט המזהה עצמו קודם כול כפלסטיני נוטה להציג עמדות ביקורתיות יותר כלפי מדינת ישראל והיהודים הישראלים, ואף ספקני יותר לגבי אפשרויות השתלבותו במדינה (שם, 2017: 25-35).

בעניין יחסם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל אל הפלסטינים בגדה המערבית ובעזה, מדר 2012 של סמוחה מלמד כי מרבית האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל חשים אליהם קרבה יותר מאשר ליהודים בישראל, אולם לצד זאת, הם אינם מעוניינים לעבור למדינה הפלסטינית. כך, 55.7% ציינו כי הם מרגישים "קרוב יותר לפלסטינים בגדה וברצועה מאשר ליהודים בישראל"; 62.5% הסכימו כי "בתור אזרח ערבי בישראל, אני לא מרגיש זר ודחוי עליידי הפלסטינים בגדה וברצועת עזה"; ואילו 24.1% בלבד טענו: "אני מוכן לעבור למדינה פלסטינית" (סמוחה, 2012: 101).

באשר לפתרונות אופציונליים לסכסוך, סמוחה מתייחסת תחילה לפתרון "שתי מדינות לשני עמים", אשר הועלה לקדמת הבמה באוסלו. בשנת 2015 מצא סמוחה כי 71.3% מהאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל ו-60% מהיהודים מסכימים עם פתרון מסוג זה, שיעור המבטא ירידה ביחס לשנים קודמות. בשנת 2003, לדוגמה, 88.8% מהאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל ו-71.3% מהיהודים תמכו בפתרון שתי המדינות. למרות הירידה באחוזים, סמוחה מראה כי הרוב עדיין מסכים עם הפתרון הכללי שהוצע באוסלו, אך ישנה מחלוקת עמוקה בין ערבים ליהודים ביחס ליישומו: בעיקר ביחס לנושא גבולות 1967, פירוק התנחלויות, חלוקת ירושלים, זכות השיבה ועוד. אם בכל זאת תיושב המחלוקת, מן המדר של שנת 2015 עולה ש-57.3% מהאזרחים הערבים בישראל יראו בכך את סיום תביעות הסכסוך, לעומת 82% בשנת 2003. בצד היהודי-ישראלי, לעומת

8 חשוב לציין שאנו מתייחסים למדר 2017 של המכון הישראלי לדמוקרטיה, כיוון שהוא המקביל לסקר המוצג במחקר זה. מדרים מאוחרים יותר של המכון הישראלי לדמוקרטיה מצביעים על שינויים מסוימים בעמדות האזרחים הערבים-פלסטינים, שינויים שאין זה המקום להציגם.

זאת, 48.3% יראו בכך את סיומו, לעומת 64.8% בשנת 2003. מכאן מסיק סמוחה כי הסדר בין ישראל לפלסטינים יותיר לא מעט שאלות לא-פתורות, ויתעלם, קרוב לוודאי, מדרישותיהם של האזרחים הערבים-פלסטינים מישראל (סמוחה, 2017: 147-149).

סמוחה מדגיש, אם כן, את האפשרות שהוא מתייחס אליה כאל הנחת יסוד סמויה, לפיה האזרחים הפלסטינים בישראל לא יהיו חלק מהסדר הקבע בין ישראל לפלסטינים. הסיבה לכך מוצדקת בעיניו, שכן כאזרחי המדינה על הפלסטינים בישראל להסדיר את ענייניהם עם ממשלת ישראל. מדינת ישראל, הוא טוען, מצגינה שני אתגרים להנחה זו: הראשון הוא הדרישה כי הפלסטינים יכירו בישראל כמדינתו של העם היהודי. פירושה של דרישה זו הוא קיבוע אופייה היהודי-ציוני של המדינה, קרי, פגיעה ישירה במעמדם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, השואפים כאמור לשינוי הגדרתה של ישראל, כך שתכיר בלאומיותם ותכיל גם אותה. האתגר השני הועלה על-ידי שר הביטחון לשעבר, אביגדור ליברמן, ולפיו הסדר הקבע יכול לאלץ את סיפוח המשולש למדינה הפלסטינית, זאת על מנת לדלל את שיעורם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל (סמוחה, 2017: 156). אל מול הנתונים הללו, בשנת 2012 מצא סמוחה כי רק 22.8% מהאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל תומכים ברעיון שלפיו "חלק מהיישובים הערביים במשולש (ואדי ערה) יסופחו למדינה הפלסטינית", לעומת 39.4% בקרב הנשאלים היהודים (סמוחה, 2013: 84). כמו כן, האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל דוחים את הדרישה הישראלית להכרה בישראל כמדינתו של העם היהודי. אחת הסיבות לדחייה זו היא רצונם להימנע מפגיעה במעמדם ובמאבקם לשינוי אופייה היהודי של המדינה (שם). באשר לאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל עצמם, סמוחה מראה כי אלה רוצים שהסכם שלום עם הפלסטינים יסייע להם במאבקם מול המדינה, ולכן הנהגתם מתנגדת בחריפות לתביעה להכרה פלסטינית בישראל כמדינה יהודית (סמוחה, 2017: 158).

במדגם 2015 נשאלו האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל על עמדתם כלפי הסכם שלום שיפסח עליהם. 58.4% ענו כי יתמכו בהסכם שיכלול הכרה בישראל כמדינה יהודית אך יבטיח שוויון אזרחי מלא לאזרחים הערבים-פלסטינים. לעומת זאת, הסכם שלום שלא יכלול פתרון לבעיית האדמות שהופקעו ולבעיית העקורים הפנימיים, יזכה לתמיכה של 47.1% בלבד. סמוחה טוען כי מדובר בתמיכה נמוכה יחסית, המעידה על הפער באינטרסים בין הפלסטינים משני צידי הקו הירוק. פער זה, לדירו, אף עלול להעיד על האפשרות כי האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל יהפכו ל"מחבלי שלום". ביטוייה המעשי של חבלה כזו עלול להיות הצבעה נגד ההסדר, אם יתקיים עליו משאל עם, או פתיחה במרד עממי, שעלול להחריף את תחושת האיום מצידם על היהודים בישראל, ומכאן – להקשחת עמדתם של האחרונים ביחס להסדר. עוד מוסיף סמוחה כי אומנם בהיותם הצד הנפגע בסכסוך, אין לאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל אינטרסים לחבל

בשלוש, אך אם הסכם כזה יתעלם מהם, אין לקבל, לדירוג, את תמיכתם בו כמוכנת מאליה (סמוחה, 2017: 158-159).

בכל הקשור לאפשרויות לשינוי המשטר, סמוחה העלה בפני הנסקרים את אפשרות החלפת רעיון שתי מדינות בגבולות 1967 (יהודית ופלסטינית) ברעיון המדינה האחת (פלסטינית, אסלאמית או דו-לאומית), שתשתרע מנהר הירדן עד הים התיכון. למעלה משתי חמישיות (43.4% בשנת 2010) מהאזרחים הערבים-פלסטינים הזדהו עם חזון המדינה האחת; כמחציתם (48.5%) היו רוצים שהמדינה האחת תהיה פלסטינית (סמוחה, 2017: 123).

נוסף לרעיון המדינה האחת, נפוצה בקרב האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל תוכנית שלפיה לצד פתרון שתי מדינות תהפוך ישראל למדינה דו-לאומית, תוכנית אשר קיבלה ביטוי מובהק במסמכי החזון (סמוחה, 2017). במסמכים הללו, הפלסטינים בישראל מביעים את תמיכתם ברעיון שתי המדינות, אך דורשים שינוי גם בישראל עצמה. בהקשר זה מציעים המסמכים להפוך את מדינת ישראל ממדינה יהודית דמוקרטית לדמוקרטיה שבה שתי קבוצות לאומיות ריבוניות, יהודית וערבית-פלסטינית, החולקות ביניהן את העוצמה הפוליטית (הצהרת חיפה, 2007).

במדד שערך סמוחה בשנת 2011 הוא בדק את מידת ההסכמה של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל לדרישות השונות שמופיעות במסמכי החזון. נמצא כי שיעור ההסכמה של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל ל-11 דרישות שונות עמד על 88.8%-95.5%. מכאן הסיק סמוחה כי הציבור הערבי-פלסטיני בישראל תומך ברעיון המדינה הדו-לאומית לצד המדינה הפלסטינית, ברוח מסמכי החזון (סמוחה, 2017: 215).

בהסתמכו על עמדתו המערכתית, סמוחה טוען כי השאיפה של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל למדינה דו-לאומית לצד מדינה פלסטינית נפרדת היא "חזון אנטי-ציוני" (סמוחה, 2017: 216), טענתו זו שבה ומנכיחה את עמדתו האפיסטמולוגית בכל הנוגע לחקר האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל. הוא גם בודק את עמדת היהודים כלפי עמדה זו, ומוצא כי רובם הגדול נחוש בדעתו לבלום את רעיון הדו-לאומיות על-ידי "הוצאת המפלגות הערביות מחוץ לחוק, אם יאמצו אותו" (65.7%); "דיכוי של מאבק המוני ערבי למענו" (83.1%); ו"טיפול בכוח בערבים הפועלים בכיוון זה" (67.5%) (סמוחה 2013: 124-125).

בהמשך לאימוץ קו המשקף את הנרטיב הציוני-הגמוני בישראל בדק סמוחה את "נאמנותם" של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל הן ביחס למדינת ישראל והן ביחס למדינה הפלסטינית. בהציגו בשנת 2012 את הטענה "האזרחים הערבים יראו בישראל את מדינתם ויתמכו בה במקרה של סכסוך עם המדינה הפלסטינית", מצא כי 20.3% הסכימו לה. כמו כן, 17.5% הסכימו לטענה שלפיה "האזרחים הערבים לא יציינו בפומבי את יום הנכבה", 31% הסכימו לטענה: "האזרחים הערבים יימנעו ממחאה בחוץ

לארץ נגד המדינה", ו-33.6% לטענה שלפיה "המנהיגים הערבים יימנעו מהתבטאויות חריפות נגד המדינה (שם, 128-129).

באשר ליחס התנועה הלאומית הפלסטינית אל האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, סמוחה ממשיך בקו המערכתי החוקר את מצבם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל על-פי אמת מידה חיצונית להם. סמוחה מציין כי אש"ף והרשות הפלסטינית מבדילים בין הפלסטינים מחוץ לישראל (כולל ערביי מזרח ירושלים) לפלסטינים שבתוכה, והם אף רואים באזרחים הערבים-פלסטינים בישראל חלק בלתי-נפרד מהמדינה. מלבד זאת, התנועה הלאומית הפלסטינית, טוען סמוחה, מועידה לאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל תפקיד של שדולה פוליטית למען העם הפלסטיני, אך אינה מצפה מהם להצטרף לתנועת ההתנגדות הפלסטינית ולחתור תחת קיום המדינה. תנועה זו אינה רואה את עצמה כמייצגת את האזרחים הערבים-פלסטינים, היא אינה מגייסת אותם לטרור ולמלחמה נגד ישראל, ואינה קוראת להם להחרים את הבחירות לכנסת ולהפר חוק וסדר. גישה זו, לדבריו, מצביעה על לגיטימציה לקיומה של מדינת ישראל ולהמשך קיומו של מיעוט ערבי-פלסטיני בה (סמוחה, 2013: 121).

עוד בדק סמוחה את הזיקה שחשים האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל לפלסטינים בשטחים. בשנת 2015 מצא כי 43.7% חשים קרבה לפלסטינים יותר מאשר ליהודים; 43.7% אינם מרגישים שהפלסטינים דוחים אותם או מתייחסים אליהם כאל זרים; ו-27.5% מוכנים לעבור למדינה פלסטינית (סמוחה, 2017: 185).

דוגמה נוספת הממחישה את עמדתו המערכתית של החוקר, אשר מעמידה את יחסי הכוח הישראליים כאמת מידה לכלל ההתנהגות של הפלסטינים, ניתן למצוא בשאלה "האם מוצדק שהפלסטינים בגדה וברצועה יפתחו באינתיפאדה שלישית אם יימשך הקיפאון המדיני". לשאלה זו השיבו בחיוב 58.6% מהאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל בשנת 2012, 48.6% בשנת 2013 ו-59.7% בשנת 2015. נתונים אלה, טוען סמוחה, מעידים על "הזדהות חזקה עם העם הפלסטיני, תיעוב של הכיבוש וייאוש מניהול הסכסוך על-ידי ממשלת ימין" (שם, 155). עוד הוא טוען כי "הכישלונות התכופים של המשא ומתן בין ישראל והפלסטינים והתקופות הארוכות של קיפאון מדיני דוחפים את הערבים בישראל לתמיכה במאבק אלים של הפלסטינים" (סמוחה, 2017: 154).

סמוחה אף בחן את עמדת האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל כלפי הנהגתם, ומצא פער בין העמדה האידיאולוגית של המנהיגות הערבית לזו הפרגמטית של הציבור. עמדת המנהיגות נבחנה בסקר שנערך במקביל למרד 2004. השוואה שיטתית בין שני הסקרים הראתה שהמנהיגות הערבית-פלסטינית בישראל מחזיקה בעמדות ביקורתיות יותר מעמדותיו של הציבור (שם, 195). בשנת 2013 מצא סמוחה כי 80.3% מהאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל היו בדעה שעל המנהיגים לעסוק בפתרון בעיות היום-יום של הערבים יותר מאשר בסכסוך עם התנועה הלאומית הפלסטינית. ממצאים אלה

עולים בקנה אחד עם העדפתם של 59.6% מהאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל את המאבק לשוויון אזרחי וחברתי-כלכלי על פני מאבק למען השלום ולשינוי אופייה של המדינה (שם, 186-187). בשנת 2015 הוצגו שאלות ביחס לרשימה המשותפת. רוב של 79.2% מהאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל ענו כי הם רוצים שהרשימה המשותפת תתרכז בפתרון בעיות היום-יום של האוכלוסייה הערבית (שם, 191). ממצאים אלה, טוען סמוחה, מעידים על גישה פרגמטית, שבבסיסה עומדת ציפייה כי המנהיגות תטפל קודם כול בבעיות היום-יום של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, ולא באלה של כלל העם הפלסטיני (שם, 188).

הפערים בין עמדות הציבור הרחב לאלה של המנהיגות הערבית-פלסטינית מוצגים במושגים תיאוריים בלבד ומעוררים השתאות, אף כי טבעי היה לצפות לפערים בין ההנהגה הפוליטית, המודעת למכלול האתגרים העומדים בפני הציבור, ואשר מונעת על-ידי מניעים כלליים, לבין עמדות האדם הממוצע, המונע בעיקר על ידי האינטרסים והצרכים האישיים והמדיים שלו, גם אם הוא מודע פוליטית למצב. כמו כן, ממצאי של סמוחה מהדהדים את השיח המדינתי בנידון, ומעניקים לגיטימציה להפרדה שעושה המדינה בין ההנהגה המוצגת כרדיקלית, ולכן לא לגיטימית, לציבור המתון. יתרה מכך, יצירת השוואה בין עמדות האזרחים הערבים-פלסטינים ליהודים טומנת בחובה עיוות של מבנה יחסי הכוח ושל יכולתו של כל צד להשפיע על המציאות שבה הוא חי. מחקריו של סמוחה אינם מדגישים את חשיבותן של עמדות הציבור היהודי כעמדות הנחשבות לגיטימיות, וכמשפיעות על מדיניות המדינה, בעוד עמדות האזרחים הערבים-פלסטינים אינן לגיטימיות ולכן אינן אפקטיביות. הם גם אינם לוקחים בחשבון שעמדות האזרחים הערבים-פלסטינים לא רק שאינן לגיטימיות ולא משפיעות, אלא נתפסות כאתגר אסטרטגי שעל המדינה להיערך אליו, וכדי להצדיק את מדיניותה כלפיו, היא מגייסת את דעת הציבור היהודי באמצעות הדגשת המסוכנות הטמונה באתגר זה. לכן, הצגת מדר יחסי ערבים-יהודים בהתאם למחויבויות אפיסטמולוגיות אמפיריות, תוך התעלמות מהאופן שבו יחסי הכוח מכתיבים אותן עמדות – יש בה הטיה נורמטיבית ופוליטית חזקה.

המחשה אחרונה שנתייחס אליה בקצרה במסגרת אפיסטמולוגיית ההיענות היא מחקרו של ההיסטוריון הלל כהן על שיתוף הפעולה של אזרחים ערבים-פלסטינים בישראל עם כוחות הביטחון הישראליים, ובפרט עם שירות הביטחון הכללי. בספרו "ערבים טובים" (2006) מספק כהן נקודת ראות היסטורית על אחד התחומים המעניינים ביותר במערכת יחסיה של המדינה עם אזרחיה הפלסטינים, ומתייחס לתרומתם המשמעותית של משתפי פעולה פלסטינים עם כוחות הביטחון הישראליים לפני מלחמת 1948, במהלכה ואחריה. עובדה זו משקפת, מטבע הדברים, את הצלחתה של המדינה לחדור לנבכי החברה הפלסטינית ולהבטיח פיקוח ושליטה מלאה עליה מבפנים. מחקרו של כהן ממחיש את מרכזיותם של כוחות הביטחון, בעיקר שירות הביטחון הכללי, במערכת יחסיה של המדינה

עם אזרחיה הפלסטינים. כמו כן, המחקר מאשש את הטענה הרווחת שמדינת ישראל רואה באזרחיה הפלסטינים אויבים בפוטנציה. מחקר זה מאשש לא רק הנחה זו, אלא גם את הנחות היסוד האפיסטמיות שלו עצמו. באמצעות ההצבעה על קבוצת משתפי הפעולה הוא מסייע ביצירת החשדנות הפנימית בתוך החברה הפלסטינית ופוגע באמון ההדדי בחברה זו. יצירת החשדנות מעצימה את כוחו של שירות הביטחון הכללי, מצד אחד, ומחלישה את הערכות ההדדית בחברה המפוקחת, מנגד. אין בכך כדי להמעיט בחשיבותם של מחקרים מסוג זה, אך חשוב להיות ערים למשמעויות ולהשלכות של הנחות היסוד האפיסטמולוגיות ולאופן שבו מתודולוגיית המחקר משרתת מטרות שהן הרבה מעבר לעצם צבירת הידע.

2. אפיסטמולוגיה ביקורתית

כאמור, פרדיגמה זו משתקפת במחקרים שונים שהחלו להופיע בשנות השבעים וממשיכים להופיע עד היום. לשם ההמחשה נתייחס להלן לשלושה חוקרים עיקריים בלבד. נתחיל בפרסומו הראשון של סברי ג'יריס, אשר מתמקד במדיניות האפליה בכלל, ובהפקעת הקרקעות הערביות על-ידי המדינה, בפרט (Jiryis, 1976). מחקרו של ג'יריס מגובה במסמכים ובפרוטוקולים של הכנסת, של הממשלה ושל בתי המשפט, משנות החמישים, השישים ותחילת השבעים של המאה ה-20, אשר בעיניו משקפים הוכחה חותכת למדיניות האפליה, הנישול והשליטה של המדינה כלפי אזרחיה הפלסטינים. מחקר זה נכתב תחילה בעברית, ולאחר שג'יריס עזב את ישראל והצטרף לשורות הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף) בלבנון, התפרסם באנגלית. המחקר זכה להקדמה של הבלשן הנודע נועם חומסקי וצבר הדים רחבים, אשר מפנים את תשומת הלב לחשיבות מעמדם של האזרחים הפלסטינים בישראל, ומספקים פרספקטיבה שונה וביקורתית על המשטר במדינת ישראל. אומנם המחקר עוסק במדיניות המדינה כלפי חלק מאזרחיה, אך יחד עם זאת, הוא בעל קונוטציות רחבות יותר, הנוגעות להגדרתה של ישראל כדמוקרטיה, ומכאן שביכולתן להשפיע על מעמדה האזורי והבין-לאומי. נקודת המבט של ג'יריס היא של אזרח פלסטיני במדינה היהודית, דבר שלא אפיין את המחקר הקיים באקדמיה הישראלית בנושא זה באותן השנים. נקודת מבט זו, שאינה נשענת על הדיכטומיה הלאומית של תנועת אל-ארד, תנועה פוליטית מסוגים שונים, מתורגמת באידיאולוגיה הלאומית של תנועת אל-ארד, תנועה פוליטית שערכה על הסטטוס קוו שנוצר לאחר 1948, ואשר ג'יריס היה ממקימה ומפעיליה. עם זאת, היא אינה מתקבלת על ידי אש"ף, שג'יריס מצטרף לשורותיו מאוחר יותר. את מחקרו פרסם ג'יריס כאמור בעברית, בשנת 1966, בהיותו אזרח ישראלי. אף-על-פי-כן, הוא מערער בו על הפרדיגמה הביטחונית הרווחת באקדמיה הישראלית כלפי הפלסטינים בכלל וכלפי האזרחים הפלסטינים בפרט. הוא מציג נקודת מבט המשוחררת ממושגי היסוד הנורמטיביים המאפיינים את המחקר הישראלי בתחום עיסוקו, ומציג אלטרנטיבה

מאתגרת ומעניינת. ג'יריס רואה באזרחים הערבים-פלסטינים כישראל קורבנות של מדיניות דיכוי ושליטה ישראלית, והיה מראשוני המצביעים על השיטתיות במדיניות הפקעת הקרקעות, שנועדה לצמצם את מרחבי המחיה של האזרחים הערבים-פלסטינים ולהביא לתהליך ייחוד אזורים נרחבים בסביבתם.

מי שמציג פרספקטיבה מחקרית מאתגרת במיוחד למקובל בתקופתו הוא אליה זוריק, גם הוא אזרח פלסטיני מִישראל, שעזב את הארץ בשנת 1962 והשתלב במוסדות אקדמיים בקנדה (Zureik, 1979). זוריק מפתח את מושג הקולוניזציה הפנימית, כדי להצביע על מדיניות התכנון והאכלוס הישראלית כביטוי לאופי ההתפשטות והקולוניאלי של ישראל. מחקרו פותח בבחינת השנים שקדמו להקמת המדינה, ובכך הוא ממחיש את המאפיינים המהותיים של התנועה הציונית ואת המדיניות הדמוגרפית שמטרתה המרכזית היא צמצום מרחבי המחיה של הפלסטינים לטובת הרחבתם ליהודים, תוך כדי הקפדה על מדיניות פיקוח ושליטה מלאים, המשרתים את האידיאולוגיה הלאומית הדומיננטית בישראל. עצם ההתייחסות לתקופת היישוב, ולאחר מכן למדיניות המדינה, נועדה להצביע על היעדר הפרדה בין חלקי העם הפלסטיני השונים, אשר סבלו ועודם סובלים ממדיניות דומה, ללא קשר למקומות מגוריהם ולמעמדם החוקי. לדידו קיים דמיון רב בין המדיניות כלפי הפלסטינים בשטחים שנכבשו ב־1967 ושאִינם אזרחים, לאזרחים הערבים-פלסטינים בשטחים שהפכו למדינת ישראל אחרי 1948. אומנם פרספקטיבה זו מתמקדת במדיניות המדינה במישור האמפירי, אך היא ביקורתית במישור הנורמטיבי. הדיספוזיציה של החוקר מעניינת במיוחד בהקשר זה. זוריק מספק את כל הכלים והנתונים הנדרשים כדי להעמיד את מחקרו בשורה הראשונה של מחקרים סוציולוגיים-פוליטיים העוסקים ביחסים אימפריאליים וקולוניאליים. כמקובל בפרדיגמה הביקורתית, הוא שומר על ריחוק מחקרי, אך בה בעת הוא אינו חוסך את שבט ביקורתו מן המציאות שהוא מנתח באמצעות חשיפת יחסי הכוח המכתיבים את המדיניות הלא-שוויונית כלפי הפלסטינים, אשר אינה מאפיינת יחסי מדינה-אזרח, אלא יחסי מתיישב-יליד. הוא מציג תמונה סוציולוגית-פוליטית עמוקה ורחבה, אשר מקדימה בעשורים שתי מסורות מחקר עכשוויות מקובלות מאוד: זו המבוססת על תיאוריית ההתיישבות הקולוניאלית (Settler Colonial Theory), ומסורת הפוליטיקה של הפיקוח והממשליות מבית מדרשם של מישל פוקו (Foucault, 1979) וגיל דלז (Deleuze, 1992).

החוקר השלישי המייצג את הפרדיגמה הביקורתית-המבנית הוא איאן לוסטיק (Lustick, 1980), יהודי-אמריקני החי בארצות הברית. גם כאן נביא את עיקרי ההוכחה לייחודיות האפיסטמולוגית של מחקרו, אשר מתמקד במדיניות המדינה, וחושף את הגיון מערכת השליטה אשר הוקמה לאחר ביטול הממשל הצבאי בשנת 1966, שמטרתה לשלוט באזרחים הפלסטינים בישראל. הייחודי במחקרו של לוסטיק הוא שאלת המחקר המרכזית העולה בתחילתו: כיצד מסבירים את השקט המאפיין את הפלסטינים בישראל,

שהם בני העם הפלסטיני אשר חווה את הנפכה ועדיין סובל ממדיניות נישול ואפליה ממוסדת של המדינה? עצם השאלה של לוסטיק מעלה תהיות, במיוחד אצל מי שאינו מודע לגישתו המחקרית ולממצאים הרבים שהוא מספק. לכאורה אפשר לשער שלוסטיק מאוכזב מהאזרחים הפלסטינים ומאשימם בפטליזם או בחוסר אונות פוליטית. אך כאשר מעיינים במסגרת האפיסטמולוגית שהוא מציג, ניתן להבין שהוא משתייך למסורת המשלבת תפיסה אבולוציונית של הפוליטיקה עם תפיסה המזהה את המדינה עם מנגנוני השליטה שלה, ובראשם מערכת תכנון האוכלוסייה, מערכת בעלת המחשבה המיליטריסטית. על אף ביטולו של הממשל הצבאי, ולאחר יום האדמה הראשון שבו מחו הפלסטינים בישראל נמרצות נגד מדיניות הפקעת הקרקעות והאפליה של המדינה, לוסטיק ממחיש שהמדינה מצליחה לשלוט בהתנהגות החברה הפלסטינית באמצעות החלפת מנגנוני הממשל הצבאי במערכת שליטה אזרחית מתוחכמת, הבנויה משלושה אדנים מרכזיים: סגרגציה, פיצול וקואופטציה. מדיניות מתוחכמת ומורכבת זו אינה צבאית, אך היא ביטחונית. היא מבודדת את האוכלוסייה הפלסטינית, מפצלת אותה מבפנים על רקע דתי ואזורי, ומנהלת מדיניות פטרנליסטית עם ההנהגה המסורתית שלה. בכך היא מעודדת מאבקים פנימיים על בסיס עדתי, חמולתי ומעמדי. על סמך מערכת שליטה זו לא רואה לוסטיק כיצד יכולה האוכלוסייה הפלסטינית להתנגד למדיניות המדינה בדרך אפקטיבית באמצעות הפעלת כוחה הדמוגרפי באמצעים דמוקרטיים דוגמת הפגנות, עצרות או בחירות. מחקרו של לוסטיק אינו מתמקד בהתנהגותם של האזרחים הערבים-פלסטינים כסוכן פוליטי פעיל ואפקטיבי, כי ממצאיו האמפיריים אינם מספקים את הנדרש כדי לטעון אחרת. לכן, ביקורתו העיקרית היא על המדינה, כאשר נקודת מבטו אזרחית, והיא מדגישה את חוסר הצדק ואת היעדר השוויון המאפיינים את המדינה היהודית, מדינה שבשלב מסוים בחייו רצה להשתייך אליה.

המדגם של חוקרים המשקפים את הפרדיגמה הביקורתית ואת האפיסטמולוגיה האזרחית, לעומת זו הביטחונית הדומיננטית בזירת מחקר זו, ממחיש לא רק את האתגר הפוליטי-אידיאולוגי שמציבים חסידי גישה זו, אלא גם את האתגר האפיסטמולוגי-נורמטיבי. הם מסיטים את המבט מהמחשבה הרווחת – של השליטה באזרחים הפלסטינים משום היותם סכנה ביטחונית או בשל הצורך לוודא שהם מקבלים את כללי המשחק, על רקע עליית כוחם הדמוגרפי – לדגש על האופן שבו המדינה מנהלת מדיניות של פיקוח, שליטה, הדרה, הזרה ודחיקה.

3. אפיסטמולוגיה של הסתגלות (Adaptation)

הגישה האפיסטמולוגית שתוצג להלן אינה שונה בכל מאפייניה מהגישות שהתייחסתי אליהן קודם לכן, ולא תמיד ניתן לעמוד בבירור על השוני ביניהן. בכל זאת, זוהי גישה שאינה באה לבחון את המידה שבה האזרחים הפלסטינים עומדים בציפיות הממסדיות

מהם, את מידת קבלתם את הכפיפות המבנית שלהם לרצונה של החברה היהודית או את מנגנוני השליטה של המדינה. הדגש האפיסטמולוגי בפרדיגמת ההסתגלות הוא בקשי ההסתגלות של החברה הפלסטינית למציאות הישראלית בגלל האתגרים שמציבה בפניה המדינה, מציאות הבאה לידי ביטוי במדיניות ארוכת שנים של אפליה, הדרה והזרה. בפרדיגמה זו קיימת התייחסות ברורה למנגנוני האפליה והשליטה של המדינה, מצד אחד, אך מושם דגש על מאפייני החברה הפלסטינית שנותרה במדינת ישראל, חיה תחת משטר צבאי כשני עשורים, וסבלה ממדיניות מתמשכת של עקירה, נישול, סגרציה ופיצול. זוהי גישה הממשיכה את הפרדיגמה הביקורתית, ומוסיפה רבות להבנת הדינאמיקה של מערכת היחסים בין המדינה לאזרחיה הפלסטינים מנקודת המבט של האזרחים ולא של המדינה. הגישה מספקת בכך סוג של הסבר משכנע לאנטגוניזם של החברה הזו כלפי זהותה היהודית של המדינה, מבלי להבהיר זאת מפורשות. פן חשוב של גישה זו הוא ההצבעה על ההפרדה המכוונת של המדינה בין חלקים שונים של העם הפלסטיני, במיוחד נוכח הכיבוש של שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה בשנת 1967 והיווצרות מערכת יחסים מחורשת בין הפלסטינים בשני צידי הקו הירוק. הגישה מקבלת במובלע את ההפרדה הזו, ומתמקדת באזרחים הפלסטינים בגבולות הקו הירוק, ללא קשר למה שקורה בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה.

דוגמה טובה לגישה זו היא מחקרו של מאג'ד אל-חאג' (Al-Haj, 2005), שבודק את נקודות הנתק והמפגש בין הפלסטינים משני צידי הקו הירוק, תוך בחינת האוריינטציה של הפלסטינים בישראל כלפי שני מרכיבים מרכזיים בזהותם: האזרחות הישראלית והלאומיות הפלסטינית. קבוצת ההתייחסות למרכיב האזרחי, הוא מדגיש, היא היהודים בישראל, ואילו למרכיב הלאומי – הפלסטינים בשטחים וכלל העולם הערבי. טענתו של אל-חאג' היא כי שני מרכיבי זהות אלה, האזרחי והלאומי, יחד עם שתי קבוצות התייחסות (אשר מצויות בסכסוך לאומי מתמשך), מציבים את הפלסטינים בישראל במצב בעייתי: הם ממוקמים בו־זמנית בשולי החברה הישראלית ובשולי התנועה הלאומית הפלסטינית. מצב זה מעמיד את הפלסטינים בישראל במערכת של ציפיות מנוגדות, והם נקראים על־ידי כל אחת מקבוצות ההתייחסות לתרגם את נאמנותם אליה במונחים מעשיים וחד־משמעיים. במצב זה, גורם אחד בזהותם נתפס תמיד כבלתי־לגיטימי על־ידי אחת מקבוצות ההתייחסות, ואילו המרכיב האחר – מוטל תמיד בספק.

אל-חאג' טוען כי לתנועה הלאומית הפלסטינית ולפלסטינים בישראל ישנה שאיפה משותפת: להקים מדינה ריבונית ועצמאית, המשוחררת משליטתה של ישראל. עם זאת, הפלסטינים בישראל אינם שואפים לעבור אל מדינה כזו, אם וכאשר תקום, שכן הם רואים עצמם נשארם כאזרחי מדינת ישראל, גם אם חזונם הוא לבצע שינוי עומק בתפיסתה האתנו־לאומית. מתוך סיטואציה זו, אל-חאג' טוען כי בעוד הפלסטינים

בישראל מקדמים "אסטרטגיה של הסתגלות", הפלסטינים בשטחים, בהנהגת אש"ף, פעלו ופועלים על-פי "אסטרטגיה של הישרדות" (Al-Haj, 2005: 190–191) "אסטרטגיית ההסתגלות" מתבטאת ברצונה של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל להשיג שוויון אזרחי מלא במדינה, תוך חיזוק מגמות של רב-תרבותיות ודו-לשוניות. כך שלצד המאבק לאזרחינות לאומית פלסטינית, החל משנות ה-70 של המאה הקודמת, הפלסטינים בישראל מנהלים גם ובעיקר מאבק לזכויות אזרח בתוך המדינה. במהלך מאבקם הוקמו גופים אזרחיים, כמו למשל הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות וועדת המעקב העליונה של האוכלוסייה הערבית בישראל, אשר שמו להם למטרה לנהל מאבק זה. לפי אל-חאג', אסטרטגיית ההישרדות של הפלסטינים מעבר לקו הירוק, לעומת זאת, מבקשת להיאבק ברשויות הישראליות ומתנגדת לשיתוף פעולה עימן. במסגרת אסטרטגיה זו, פיתוחם של קשרים כלכליים, מסחריים או תרבותיים עם ישראל נועד לקיום הישרדותי בלבד, ומטרתו אינה להשיג שוויון או שיתוף פעולה עם ישראל, אלא דווקא להתנתק ולסיים את הכיבוש הישראלי בשטחים (Al-Haj, 2005: 190–191).

בעקבות זיהוי האסטרטגיות הללו, אל-חאג' בודק את היחסים בין הפלסטינים בישראל למדינת ישראל ולפלסטינים בשטחים בשלוש נקודות זמן שונות: האינתיפאדה הראשונה, תהליך השלום באוסלו והאינתיפאדה השנייה. התבוננות זו מביאה אותו לטעון לקיומן של שתי מגמות סותרות המתרחשות בעת ובעונה אחת: בעוד הרוב היהודי והנהגתו הופך פתוח יותר לפשרה טריטוריאלית עם הפלסטינים, בה בעת הוא "דוחף" להגברת האופי האתנו-לאומי של המדינה היהודית על חשבון אופייה הדמוקרטי-אזרחי. משמע, בעוד שהמגמה האחת מחזקת את ההבדלים בין שתי הקבוצות הפלסטיניות משני צידי הקו הירוק, המגמה האחרת, באופן פרדוקסלי, מביאה לטשטוש ההבדלים ביניהן (Al-Haj, 2005: 183–184).

בעקבות כל האמור לעיל מסיק אל-חאג' כי האזרחים הפלסטינים בישראל מצויים בשוליים כפולים: הן בתוך מדינת ישראל והן בקרב התנועה הלאומית הפלסטינית, מה שמחליש, עד כדי ביטול, גם את יכולת השפעתם על תהליך השלום. ניתוחו של אל-חאג', בדומה לזה של רכס, משמר את הפלסטינים בישראל כמיעוט מוכפף. הצבתם של הפלסטינים בישראל במבנה אפיסטמולוגי של שוליות, הופכת את המיעוט האזרחי והלאומי הזה לאובייקט של מציאות פוליטית דיכוטומית, שבה הם יוצאים מופסדים הן מהצד הישראלי והן מהצד הפלסטיני. במציאות זו הפלסטינים בישראל לעולם אינם סובייקט, שכן הם פועלים במצב של שוליות מתמדת, בה אין להם יכולת ממשית להשפיע על המציאות ההיסטורית והפוליטית, שכן הם קורבן שלה. דוח בנושא המיעוט הערבי-פלסטיני בישראל והקונפליקט הישראלי-פלסטיני, שהתפרסם על-ידי קבוצת International Crisis Group (ICG) בשנת 2012, מתמקד

בקונפליקט היהודי-פלסטיני כפי שהוא בא לידי ביטוי במדינת ישראל, כלומר בין אזרחיה. על-פי הדוח, קונפליקט זה הוא חלק מסכסוך רחב יותר בין ישראל לכלל העם הפלסטיני, אך ייחודו, כמתואר בדוח, הוא בהתנגשות בין שתי קבוצות לאומיות בעלות אזרחות אחת, שאינן שוות בכוחן. הדוח מבוסס על מודעות תיאורטית ואנליטית ביחס לפערי יחסי הכוח בין חברת הרוב לחברת המיעוט בישראל. רק לאחר מכן הוא מתאר מצב שבו האזרחים הפלסטינים, אשר נדחקים לשוליים הפוליטיים והכלכליים של המדינה היהודית, אינם מוכנים לקבל את אי-השוויון ואת הסטטוס קוו שהם חיים בו, ולכן הם נלחמים, בגבולות אזרחותם, לשנותו. הרוב היהודי, לעומת זאת, רואה במיעוט הפלסטיני בישראל כוח חתרני ולא נאמן, אשר אינו מוכן לקבל את הגדרת ישראל כיהודית, ובגלל שיעורי הילודה הגבוהים שלו – הוא רואה בו גם איום דמוגרפי. כל אלה מובילים, לטענת כותבי הדוח, לשתי שאלות מרכזיות: מה צריך להיות אופייה של מדינת ישראל, ומאילו זכויות, אזרחיות ולאומיות, יוכלו ליהנות אזרחיה הפלסטינים (ICG, 2012).

הדוח מציין אירועים קונפליקטואליים שהתרחשו בישראל מאז שנת 2000, בהם: קריסת תהליך השלום, האינתיפאדה השנייה, מלחמת לבנון השנייה, מבצע "עופרת יצוקה", המשט לעזה ועוד. הטענה היא כי האירועים הללו השפיעו לא רק על היחסים בין ישראל לרשות הפלסטינית, אלא גם על היחסים בתוך ישראל, בין אזרחיה היהודים לערבים-פלסטינים, ובפוליטיקה ביניהם. בקרב היהודים בישראל הגבירו אירועים אלה את החשדנות כלפי הפלסטינים, וגרמו להתחזקות של מגמות אתנו-לאומיות; ואילו בקרב הפלסטינים הם גרמו לשתי מגמות סותרות: מצד אחד, הפלסטינים בישראל החלו להתבונן במתרחש במדינות ערב השכנות ובעולם בכלל, מה שהוביל להתחזקות תודעתם הלאומית-פלסטינית ולהחלשת הקשר אל הפוליטיקה הרשמית בישראל (הדבר קיבל ביטוי בירידה בהשתתפותם הפוליטית). מנגד, הם חיזקו את מאמציהם להגדרת שאיפותיהם הקולקטיביות והפוליטיות בתוך ישראל, דבר המקבל ביטוי גם במסמכי החזון (שם).⁹ הדוח מציין כי המגמות הללו גרמו לרוב היהודי להרגיש כי הוא עומד בפני מיעוט אזרחי אשר מפתח בריתות מחוץ למדינה ומפגין סולידריות עם אויביו. מכאן החל רוב זה לחוקק חוקים לחיזוק הזהות היהודית בישראל, אשר, בין היתר, מגבילים את כוחם הפרלמנטרי של הפלסטינים. כך שהיום, מה שנתפס בעיני רוב האזרחים הפלסטינים כמאבק לשוויון, נתפס בעיני יהודים רבים בישראל כהכחשה מסוכנת של הלאומיות היהודית (ICG, 2012).

9 מסמכי החזון הם שלושה מסמכים אשר פורסמו בשנים 2006-2007 ביוזמתם של ארגוני חברה אזרחית ערבים-פלסטינים. המסמכים הם: "החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל" מטעם הוועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל; "החוקה הדמוקרטית" מטעם ארגון עדאלה, המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל; ו"הצהרת חיפה" בחסות מדה אל כרמל, המרכז הערבי למחקר חברתי-יישומי (ג'מאל, 2008).

כל אלה, נטען ברוח, מתרחשים כשתהליך השלום בין ישראל לתנועה הלאומית הפלסטינית זוחל. פלסטינים רבים בישראל קיוו כי הסכמי אוסלו יובילו לפיוס אמיתי שייקח גם אותם בחשבון, אך תקוות אלה נמוגו חיש מהר. גם אם בעקבות הסכמי אוסלו החלה ממשלתו של רבין לעודד שיח אינטגרטיבי בין היהודים לערבים-פלסטינים בישראל, ממשלתו של נתניהו, שנבחרה בשנת 1996, אחרי רצח ראש הממשלה הקודם, חזרה בה ממדיניות זו (שם, 25).

תחת כישלון תהליך השלום וחיזוק אופייה היהודי של מדינת ישראל, הבינו האזרחים הערבים-פלסטינים כי מדינה פלסטינית לא צפויה לקום בקרוב, וגם אם תקום, היא לא תסייע למצבם. חלק מהמפלגות הערביות בישראל, דוגמת חד"ש ותע"ל, המשיכו לפעול לשיתוף פעולה יהודי-ערבי בישראל ולתמוך ברעיון שתי המדינות. בל"ד והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, לעומת זאת, אימצו גישה לוחמנית יותר כלפי הרוב היהודי. למרות ההבדלים האלה, הדוח מציין כי כל המפלגות הערביות בישראל מאוחדות בדחייתן את מדינת ישראל, לא כישות קיימת, אלא כמדינת הלאום היהודי (ICG, 2012: 25-26). כמו כן, מאז קריסת תהליך השלום באוסלו, נטען ברוח, האג'נדה של המפלגות הערביות בישראל משקפת רעיון שלפיו הבעיות של הפלסטינים בישראל ייחודיות לקבוצה זו, ולכן רק קבוצה זו עצמה, ללא תלות בתנועה הלאומית הפלסטינית, יכולה לגרום לפתרון או לקדם את האינטרסים הייחודיים לה. בהקשר זה, מוזכר ברוח, כי ישנם הטוענים שהפלסטינים בישראל יכולים להפוך ל"מקלקלי שלום" (Peace Spoilers), שכן הם אינם עומדים עוד מהצד אל מול המשא ומתן בין ישראל לתנועה הלאומית הפלסטינית, אלא פועלים בתוך הפוליטיקה הישראלית, גם אם הדבר אינו מקדם פתרון בין ישראל לכלל העם הפלסטיני (שם, 26-27).

ניתן לזהות דמיון בין דוח ICG לכתיבתם של רכס ואל-חאג'. בדומה לה, גם מן הדוח האמור עולה המסקנה כי אירועים פוליטיים והיסטוריים חיצוניים השפיעו ועודם משפיעים על הפלסטינים בישראל, וכך דוחקים אותם להתארגן ולפעול פוליטית לקידום אינטרסים ייחודיים להם באמצעות המערכת הפוליטית הישראלית. ההתמקדות, אם כך, היא בסיבות חיצוניות לקבוצה, כשהפעילות הפוליטית הקבוצתית היא בתגובה וביחס אליהן. במילים אחרות, אומנם הפלסטינים בישראל פעילים בפוליטיקה, אך פעילותם מוסברת תמיד ביחס למדינה או לתנועה הלאומית הפלסטינית, ולא מתוך סובייקטיביות פעילה ועצמאית. המסגרת האנליטית המובילה את החוקרים, בראיתנו, מנכיחה אפיסטמולוגיה של יחסי כוח, שבהם ידה של ישראל על העליונה, ולכן היא מהווה אמת מידה לא רק פוליטית, אלא גם נורמטיבית לכלל ההתנהגות הפלסטינית. בדומה לאל-חאג', סמוחה ורכס, גם אוסצקי-לזר וגאנם טוענים כי שיחות והסכמי אוסלו סימנו שלב חדש בשאיפות הפוליטיות של הפלסטינים בישראל. אם עד תחילת שנות התשעים התפצלה הפעילות הפוליטית של הפלסטינים בישראל בין הניסיון למצוא

פתרון ל"בעיה הפלסטינית" על-ידי הקמה של מדינה פלסטינית בשטחי הגדה המערבית ועזה לבין הניסיון לשפר את חייהם של האזרחים הפלסטינים בתוך ישראל, הרי שאוסלו שחררה את הפלסטינים בישראל מהשאלה הלאומית, ואפשרה להם להתמקד בשאיפתם האזרחית לשוויון בתוך המדינה. עם זאת, בדומה לקודמיהם, גם אוסצקי-לזר וגאנם מדגישים כי הסכמי אוסלו לא נתנו את הדעת למצבם של הפלסטינים בתוך ישראל, ובכך למעשה אף התעלמו מהם (Ghanem & Ozacky-Lazar, 2010: 265).

אוסצקי-לזר וגאנם בוחנים את פועלם של הפלסטינים בישראל ביחס למערכת השליטה הישראלית. כיוון שהם מבקרים את המערכת הזו, הם טוענים כי על הפתרון לבעייתיות היחסים בין ישראל לאזרחים הפלסטינים להיות מטופל ומקודם תחילה ברמה המוסדית, ולכן הוא אינו ממש תלוי בפלסטינים. מכאן, החוקרים מתמקדים בחשיבותה של האזרחות כסטטוס משפטי לקידום מעמדו של המיעוט במה שהם מכנים "מדינת האומה הליברלית". הם בודקים כיצד מתמודדים דגמים שונים, כגון הדגם הרב-תרבותי, האתני והאזרחי, עם המתח שבין לאומיות לאזרחות, המצוי בליבת יחסי רוב-מיעוט (Ghanem & Ozacky-Lazar, 2007: 265-275).

בהקשר זה מציעים השניים שורה של אפשרויות: מודל הדמוקרטיה האתנית, שבו המדינה שייכת לרוב היהודי ולא לאזרחיה; מודל האוטונומיה, שם הפרדיגמה הציונית ממשיכה להיות דומיננטית, אך ישנו גידול בשוויון האזרחי ברמה האישית לצד אוטונומיה תרבותית; מודל של הידוק ופיקוח, שבו המרכיב האתני מתחזק על חשבון זה הדמוקרטי; מודל הפרדה בדמות אירדנטה, עצמאות או טרנספר; מודל מדינת כל אזרחיה, שבו ישראל הופכת מאומה אתנית לאומה אזרחית; ומודל המדינה הדו-לאומית, אשר יכול לקבל ביטוי הן בגבולות הקו הירוק והן בכל שטחי ארץ ישראל/פלסטין ההיסטורית (Ghanem & Ozacky-Lazar, 2007: 265-275).

אומנם החוקרים בודקים לאיזה סטטוס האזרחים הפלסטינים בישראל שואפים, ואילו שינויים נדרשים מבחינתם ומבחינת הרוב היהודי על מנת שיוכלו להשיגו (שם, 280-286), אך נקודת המבט המלווה את הניתוח מדגישה כי השליטה הישראלית המתקיימת כיום היא זו שמניעה את התנהגות האזרחים הערבים-פלסטינים. אם כך, גם כאן אמת המידה להתנהגותם היא חיצונית להם ותלויה בגורמים מערכתיים, בעוד שיקולים פנימיים לקבוצה הפלסטינית, העצמאיים מאינטרסים מערכתיים, כלל אינם מובאים בחשבון.

4. אפיסטמולוגיה של רציפות

גישה מחקרית זו מתאפיינת בהתייחסות לבעייתיות הטמונה בקבלת ההפרדה הישראלית בין החלקים השונים של העם הפלסטיני, במיוחד בין הפלסטינים בשטחים שנכבשו ב-1967 לפלסטינים אזרחי ישראל. כאמור, מחקרים רבים שעסקו בחברה הפלסטינית

בישראל התייחסו להקשר הרחב יותר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אך בפועל התייחס המחקר לאזרחים הפלסטינים כאל מציאות נפרדת.

מחקרים מעטים בחנו את מערכת היחסים בין האזרחים הפלסטינים בישראל לפלסטינים בשטחים שנכבשו ב־1967 או לפלסטינים החיים בגולה. המחקרים הראשונים אשר בוחנים קשר זה, ומכאן גם את הרציפות בין אוכלוסיות אלה, התחילו להופיע לקראת סוף שנות השמונים, ובעיקר אחרי הסכם אוסלו, אשר השאיר את הפלסטינים בישראל מחוץ לתחום הפתרון המובלע בהסכם. כבר בשנת 1989 פרסם אלי רכס מאמר ב"המזרח החדש", שבו סימן את מגמת ההתקרבות בין האוכלוסייה הפלסטינית בשטחי 1967 לאזרחי ישראל הפלסטינים. רכס, מעצם השיח על התקרבות בשלושה שלבים, מצביע על רציפות, אך כההליך מדאיג, משום שהוא מסומן כההליך של רדיקליזציה.

גישה דומה באה לידי ביטוי אצל יצחק רייטר, אשר כבר בכותרת ספרו *National Minority, Regional Majority* מסמן את הרציפות הלאומית, התרבותית והדתית בין האזרחים הפלסטינים לעם הפלסטיני ולאומה הערבית, אך בה בעת ממסגר רציפות זו כהתניה אסטרטגית מרכזית, שאמורה להכתיב את אופן ההתבוננות שלנו במיעוט הפלסטיני (Reiter, 2009). רייטר ממקם את הפלסטינים אזרחי ישראל בליבת הסכסוך, ומצביע על ההתפתחויות בסכסוך ועל שינויים במדיניות המדינה כשני מרכיבים המכתיבים את מיקומם ופועלם של הראשונים. זוהי תפיסת רציפות ברורה, שרייטר מדגיש, ובכך הוא מנרמל את הפלסטינים בישראל כחלק מהעם הפלסטיני ומהאומה הערבית, אשר נמצאים בסכסוך מתמשך עם ישראל. במקביל רייטר מצביע על אזרחותם ה"פגומה" של הפלסטינים בישראל כתוצאה ממדיניות המדינה, שנקבעת על-פי זהותם ושייכותם לעם הנחשב אויב המדינה עוד מלפני קומה. מורכבות זו מתחזקת כתוצאה מכיבוש 1967, נוכח העובדה שהזיקה בין הפלסטינים משני צידי הקו הירוק הופכת משמעותית יותר, ומשפיעה על התנהגות שני הצדדים במישור הפוליטי, הכלכלי, התרבותי והחברתי. מחקרו של רייטר משקף הזחה אפיסטמולוגית לא במישור המתודולוגי, אלא במישור של שדה המחקר ושל הסוכנים ההיסטוריים שאליהם הוא מתייחס. מה שחוצה את הרציפות הלאומית הפלסטינית אינו הקו הירוק, אלא מעמד המשפטי של הפלסטינים בישראל, דבר הבא לידי ביטוי באזרחותם הישראלית, המעניקה להם זכויות, אך יוצרת בקרבם דילמה קיומית ופוליטית קשה. עבור הזהות הלאומית הפלסטינית, הקו הירוק אינו מסמל הפרדה תרבותית או חברתית. לעומת זאת, המעמד המשפטי של האזרחות הישראלית מהווה מסגרת המכתיבה מה מותר ומה אסור לאזרחים הפלסטינים בישראל, ובעיקר את הצורך להתנכר מבחינה פוליטית לשייכותם לבני עמם בשטחים שנכבשו ב־1967. בכך יוצר רייטר דיפרנציאציה מותנית בין ידידים לאויבים. אזרחים פלסטינים שיתאימו עצמם למגבלות האזרחות ייהפכו לידידים, ולעומתם, אלה שלא – מהווים סוג של אויב מבית. לכן, לאפיסטמולוגיה של הרציפות אין גוון יחיד, והיא תלויה בקבלה

או בדחייה של מבנה יחסי הכוח המתורגם למישור המשפטי במעמד האזרחי. כפי שניתן להסיק מדבריו של רייטר, היא יכולה להיות נסבלת במישור התרבותי והמשפחתי, אך בלתי-קבילה במישור הפוליטי-משפטי.

בהמשך לדבריהם של רייטר ואף של רכס, גם ג'וליה פיצפטריק מתמקדת ביחסי השליטה שישראל כופה על הפלסטינים, כאשר אלה מובילים, לטענתה, להתקרבות של הפלסטינים בישראל לפלסטינים בשטחים (Fitzpatrick, 2011). בראייתה, המצב הביטחוני השורר בעזה מחדד אחדות בתודעה הלאומית הפלסטינית כולה, והוא מקרב בין הפלסטינים בישראל לאלה שמחוצה לה. בהתמקדותה בהתקפות הצבאיות על עזה, שהתקיימו בשנת 2008, וכונו בישראל מבצע "עופרת יצוקה", פיצפטריק בוחנת עד איזו מידה השפיע הבידוד הפוליטי, הכלכלי והחברתי של רצועת עזה על אחדות התודעה הלאומית הפלסטינית, בעיקר בקרב הפלסטינים בישראל ובגדה המערבית.

הזהות והלאומיות הפלסטינית, טוענת פיצפטריק, עוצבה על-ידי מדיניות ישראלית של נישול, עקירה ופיצול. חוויה זו מספקת לכל הפלסטינים, בישראל ומחוצה לה, נרטיב משותף, שמתעצם עם כל התנגדות למדינה פלסטינית בשטחים, עם כל התקפה על מחנה פליטים, ועם כל פעילות צבאית המתקיימת בשטחים הכבושים. גם הנכבה ואירועי 1948 חיזקו אלמנטים קיימים של זהות פלסטינית, שכן גם אם פיזית התפזרו הפלסטינים בכל המזרח התיכון, אירועי הגירוש קירבו ביניהם במונחים של תודעה לאומית משותפת (שם, 4).

נוכח ההתקפות הצבאיות בעזה, פיצפטריק מציינת כי הפלסטינים בגדה הגיבו בקריאות לאחדות לאומית באמצעות שביתות, הפגנות והיתקלויות עם כוחות הביטחון הישראליים והפלסטיניים. אך לא רק הפלסטינים בגדה גילו אחדות עם הפלסטינים בעזה, אלא גם חלק לא-מבוטל מהחברה הערבית-פלסטינית בישראל. זו ארגנה הפגנות בערים ערביות מרכזיות, ומנהיגיה שחררו הצהרות נגד פעולות הממשל הישראלי בעזה (Fitzpatrick, 2011).

לטענת הכותבת, למרות שהסטטוס האזרחי של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל מונע מהם לראות בעצמם חלק מהמאבק הפלסטיני בגדה וברצועה, הוא בה בעת יוצר תחושה של אחריות וסולידריות כלפי כלל העם הפלסטיני. לדידה, להפגנות שקיימו הפלסטינים בישראל היה תפקיד חשוב באתגור הממשלה הישראלית. לעומת הפלסטינים בשטחים הכבושים, הפלסטינים בישראל יכולים להתאגד פוליטית במסגרת מגבלות החוק הישראלי, שכולל את חופש הביטוי ואת חופש התנועה. הפלסטינים בישראל השתמשו במסגרת זו כדי להביע עמדה נחרצת שלפיה הפעולות של ישראל ברצועת עזה במבצע "עופרת יצוקה" הן למעשה פעולות נגד הקהילה הפלסטינית כולה. מכאן פיצפטריק מגיעה למסקנה כי היקף המאמץ שהשקיעה המנהיגות הפלסטינית בישראל כדי לדרוש ממשלת ישראל מתן דין וחשבון על מעשיה במבצע "עופרת יצוקה", מעיד

על זהות לאומית קולקטיבית בקרב האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, אשר עשויה, לטענתה, לפגוע בזהותה הישראלית (Fitzpatrick, 2011: 8-9).

אם כן, בדומה לחוקרים אחרים, גם פיצפטרק מצביעה על הבעייתיות ועל אי-הצדק שביחסי הכוח אשר ישראל כופה על הפלסטינים. כדי להסביר את התקרבותם של הפלסטינים בישראל לפלסטינים בשטחים, פיצפטרק שבה ומעמידה את מדינת ישראל במרכז יחסי הכוח, כך שההתנהגות הפלסטינית היא תגובה לפעילות ישראלית, ולא מוזכרת בה אסטרטגיה סובייקטיבית פנימית ומורכבת שאינה תלויה בגורמים חיצוניים. פרדיגמת הרציפות משתקפת גם במחקרם של יוסרי ח'יזראן ומוחמד ח'לאילה, הבוחנים כיצד השפיעו אירועי "האביב הערבי" על האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל. אם הספרות שסקרנו עד כה התבוננה בהם בעיקר ביחס או בתגובה למדינת ישראל או לתנועה הלאומית הפלסטינית, הרי שח'יזראן וח'לאילה מוסיפים למשוואה גם את כלל המרחב הערבי. הנחת החוקרים היא כי המרחב הכלל-ערבי הוא גורם משפיע על האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, ולכן מגמות של התפרקות חברתית עד כדי מלחמות אזרחים, אשר אפיינו את "האביב הערבי", ישפיעו גם על המתרחש בקרבם (ח'יזראן וח'לאילה, 2018).

ח'יזראן וח'לאילה מציינים כי המהפכות העממיות שפרצו בעולם הערבי הפיחו תקוות גדולות אצל חוגים אינטלקטואליים ועממיים מקרב האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל. תקוות אלה, יחד עם התקווה לדמוקרטיזציה בתוך מדינת ישראל, הלכו ודעכו, לטענתם, ככל שהלך הגל המהפכני והתפשט. האפקט האנרכיסטי והאסלאמיסטי של המהפכות, אשר יצרו תהליכי הדתה ולוקליזציה במרחב הערבי, חיזקו בקרב האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל תפיסה פרגמטית, שלפיה עליהם למקסם את היתרונות התועלתניים הנגזרים מאזרחותם. עם זאת, ח'יזראן וח'לאילה מציינים כי חיזוק התפיסה הפרגמטית בקרבם לא גרמה להם לקבל את האידאולוגיה הציונית או להתנער מזהותם הלאומית, אך היא חוללה רגרסיה בזהויות קהילתיות ערביות-פלסטיניות בישראל (ח'יזראן וח'לאילה, 2018: 37-39).

השניים טוענים, אם כך, כי "האביב הערבי" גרם למשבר בשיח הלאומי של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, כאשר בה בעת הוא חיזק את השיח האזרחי. אימוץ השיח האזרחי נעשה, לפי החוקרים, ממניעים פרגמטיים, אשר אינם מקבלים על עצמם את שיח "המדינה היהודית", המשקף יחסי כוח היררכיים, אך למרות זאת, מעניקים לשיח זה לגיטימציה (ח'יזראן וח'לאילה, 2018).

5. אפיסטמולוגיה של התנגדות (Resistance)

צמיחת האפיסטמולוגיה של ההתנגדות מוזהה עם עזמי בשארה (1993), על אף שחביב קאהוג'י (1972) ואמיל תומא (1978) השתמשו במושג ההתנגדות כבר בשנות השבעים.

מחקריהם של קאוהואג'י ותומא סיפקו סקירות מעניינות על התנהגות הפלסטינים בישראל ועל התנגדותם ליחסה של המדינה אליהם. למרות תרומתם החשובה, מחקרים אלה סבלו משתי חולשות מרכזיות. האחת נוגעת למסגור התיאורטי והאפיסטמולוגי של המחקר, אשר לקה בחסר מעצם כך שמשמעות מושג ההתנגדות לא זכתה להתייחסות מעמיקה ולא קושרה למחקר התיאורטי הנרחב שהיה קיים בתחום באותה עת. חולשתם הנוספת – שהם אינם עומדים בקריטריונים האקדמיים המקובלים של איסוף נתונים ועיבודם לפני מתן פרשנות להם. לכן, עבודות אלה, על אף שהן משקפות פריצת דרך חשובה, נותרות במישור הכתיבה הנרטיבית המספרת סיפור, ולא חורגות ממנה להוכחת תזה תיאורטית כזו או אחרת.

בשורה לא הציג חידוש תיאורטי מעצם התייחסותו לפלסטינים בישראל כאל חלק מהעם הפלסטיני, ומגישתו שלפיה כל הפרדה ביניהם מקשה עלינו להבין כל אחד משני הצדדים האלה. אומנם הוא טוען חד־משמעית ש"מבחינה היסטורית ותיאורטית כאחת, הערבים בישראל הם חלק מן העם הערבי הפלסטיני. הגדרתם 'כערבים בישראל' נוצרה בעת ובעונה אחת עם היווצרותה של שאלת הפליטים הפלסטינים, ועם הקמתה של מדינת ישראל על חורבותיו של העם הפלסטיני" (בשורה, 1993: 7). הגדרה זו מצביעה מפורשות על רציפות אנליטית ומהותית. אך החידוש שלו אינו מתבטא בסוגיית הרציפות שהעלו חוקרים אחרים. רבים לפניו התייחסו לכך שהעם הפלסטיני הוא אחד. החידוש של בשורה בא לידי ביטוי בהתנגדותו לא רק למושגים האנליטיים המתמקדים במדיניות הישראלית כלפי המיעוט הפלסטיני, אלא גם לקו החשיבה המתעלם מכך שאש"ף אימץ מדיניות המעניקה לגיטימציה עקיפה למדיניות החלוקה שכפתה ישראל בין סוגים שונים של פלסטינים. בשורה הציג אפיסטמולוגיה של התנגדות המאתגרת לא רק את מושגי היסוד של המשטר הישראלי, אלא גם את התפיסה המדינית הרווחת בקרב האליטה הלאומית הפלסטינית בגולה. לפי בשורה, אתגריהם של כל חלקי העם הפלסטיני קשורים בעבותות, ולכן ההתמודדות איתם ופתרונם צריכים להיות קשורים גם הם. זוהי נקודת מבט המאתגרת את האסטרטגיה הישראלית של הפרדה, והיא מעצימה את הפלסטינים בישראל מעצם שיוכם למאבק הלאומי הפלסטיני, גם אם כליהם במאבק שונים. זוהי תפיסה המתנגדת להפיכת התנאים ההיסטוריים שנוצרו בעקבות תבוסת התנועה הלאומית הפלסטינית למשתנים הקובעים את העמדה העקרונית של העם הפלסטיני. קיימת כאן הבחנה בין התפיסה הפוליטית, העמדה הנורמטיבית, ומכאן גם הכלים האנליטיים לניתוח ולבחנה, לאסטרטגיות הפעולה והמדיניות שכפופים למציאות המבנית שנוצרה לאחר 1948. עמדה זו מערערת על התפיסה הרווחת בישראל, שלפיה האזרחים הפלסטינים הם עניין ישראלי פנימי, וטוענת שאין הוכחה לכך לאורך השנים. יתרה מכך, היא מקשה ושואלת: אם ישראל רוצה להוכיח שהפלסטינים בישראל הם אכן עניין ישראלי פנימי, מדוע היא מתייחסת אליהם כאל אויבים זרים? ההוכחה

לכך שישראל עצמה רואה באזרחים הפלסטינים חלק מהעם הפלסטיני היא תפיסתה הביטחונית כלפיהם. שינוי יסודי של המצב הזה מחייב את האזרחים הפלסטינים בישראל להיאבק על הפיכת ישראל למדינת כל אזרחיה. מאבק אזרחי כזה יכול להוכיח אחת משתיים: או שישראל היא מדינה שאינה רואה באזרחותם של אזרחיה הפלסטינים אזרחות לגיטימית ושוויוניות, ומכאן היא מוכיחה שהיא רואה בפלסטינים עם אחד; או שהיא משתנה באופן מהותי, ופותרת את הסוגיה הפלסטינית בדרך המאפשרת לפלסטינים בישראל לא רק להשפיע על התהליך, אלא גם להחזיר את אחדות העם הפלסטיני, גם אם במסגרות פוליטיות ומדיניות שונות.

אם כן, בשארה מחדש בעצם הסתכלותו על הפלסטינים בישראל כעל סוכן פוליטי הפועל לא רק לשיפור תנאי מחיתו, אלא כדי לשנות את המבנה הקובע את אותם התנאים. הוא לא רק מתאר מציאות קיימת באמצעות נתונים אמפיריים, אלא שוטח משנה תיאורטית, אנליטית וערכית חדשה, המאתגרת את הנרטיב הישראלי הדומיננטי. הוא מטיף לפלסטינים בישראל שלא "לקנות" את ההבטחות הישראליות למעמד אזרחי שווה, אלא להמשיך להתעקש על פתרון הבעיה הפלסטינית כבעיה אחת המשותפת לכל חלקי העם. אל לפלסטינים בישראל לוותר על זהותם הלאומית, כיוון שהאלטרנטיבה, לדעתו, היא נפילה לעדתיזם ולחמולתיות עיוורת, אשר מחלישה את כוחם ומחזקת את מדיניות הפיצול וההחלשה של המדינה כלפיהם. בשארה מתריע מפני הליכה שבי אחר ההבטחות הכלכליות של המדינה להצלחה אינדיבידואלית, על אף שהוא אינו פוסל את זכותם של האזרחים הפלסטינים לדרוש את שיפור איכות חייהם. התעקשות על הזכויות הלאומיות אינה עומדת בסתירה להצלחות האינדיבידואליות, אלא אמורה להעניק להם לגיטימציה, כיוון שהאזרחים הפלסטינים מופלים לרעה על רקע זהותם הלאומית, ובלי מאבק לשינוי המדיניות הרשמית בתחום זה, לא ייתכן שוויון אזרחי. זוהי ליבת הפרדיגמה של ההתנגדות, אשר מעודדת גל רחב של מחקרים המבוססים על הזחה אפיסטמולוגית חשובה, הבאה לידי ביטוי בהתמקדות באסטרטגיות ההתנגדות של האזרחים הפלסטינים, גם אם דרכי הפעולה מרובות ובמישורים שונים (Jamal, 2007). אחד השיחים המרכזיים העולים בהקשר זה הוא שיח הילידות, הבא לידי ביטוי באופן מפורש במסמכי החזון העתידיים, והופך לציר מרכזי בהבנת התנהגותם הפוליטית של האזרחים הפלסטינים בישראל (Jamal, 2011). כמו כן, עולה תיאוריית הקולוניאליזם ההתיישבותי כמסגרת תיאורטית, אנליטית ונורמטיבית להבנת התנהלותה של המדינה, לא רק במסגרת גבולות הקו הירוק, אלא גם בשטחי הגדה המערבית (Rouhana & Sabag-Khoury, 2018).

את השינויים בשיח הפוליטי של האזרחים הפלסטינים בחר כותב שורות אלה לשקף באמצעות ההתייחסות ל"אביב הערבי". בעוד ח'יזראן וח'לאילה (2018), אשר עוסקים באותו הנושא, מתמקדים בדרך שבה המרחב הערבי משפיע על האזרחים הערבים-פלסטינים

בישראל, יצרתי היפוך בנקודת המבט. אומנם אני מסכים כי האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל הושפעו מההתרחשויות במדינות הערביות השכנות, אך אני מתמקד בהמחשת הדרכים שבהן קבוצות פוליטיות שונות מבקשות לנכס לעצמן את שיח ההתנגדות, כדי שיאפשר להם לאפיין את המציאות במושגים שמשרתים אותן (ג'מאל, 2017).

לטענתי, המחאות בעולם הערבי עוררו השראה והובילו לאמון בכוחו של ההמון, ובה בעת ערערו על מושגי יסוד פוליטיים השוררים בחברה הפלסטינית בישראל. ערעור יציבותם של משטרים בעולם הערבי, ואף הפלתם, נתפסו בקרב אזרחים פלסטינים רבים כביטוי לרצונם של עמים ערביים בדמוקרטיה. לכן, בכל הנוגע לסוגיה הפלסטינית ולמעמדם של הפלסטינים בישראל, עוררו מחאות אלה תקווה, שכן נעשתה השוואה מיידית לחברה הישראלית, הדוחקת החוצה את הפלסטינים. עם זאת, כאשר חדרה המהפכה העממית לסוריה, וגבר כוחם של האחים המוסלמים בתוניסיה ובמצרים, החל השיח הפוליטי הפרו-דמוקרטי להשתנות.

לדוגמה, אחד המונחים אשר השתנו היה המונח "עם". אם בעבר נעדר מושג זה מהלקסיקון הפוליטי הערבי, המחאות רחבות ההיקף הפכו אותו לסובייקט, שכן "העם רוצה" נעשה מושג בעל פוטנציאל פוליטי. כך "טיפסו" קולות אופורטוניסטיים על רצון העם ו"חטפו" את רצונו. זיהוי חוסר היציבות של הקטגוריה "העם רוצה" חשף את המחלוקת העמוקה בקרב האליטה הפוליטית והאינטלקטואלית של החברה הפלסטינית בישראל. הדבר התגבר כאשר התקיימה בישראל מחאה חברתית ב־2011, שגם בה קראו "העם רוצה". כך, זהותו של העם וגבולות מרכיבי ההשתייכות אליו, חידדו את הסתירה שבין קיבוע לנזילות ואת חמקמקות משמעות ההשתייכות. השתתפותם של אזרחים ערבים-פלסטינים רבים במחאות בתל-אביב ערערה את רצונם של אחדים מחברי ההנהגה הפוליטית הערבית לקבע את מושג "העם" כמבטא רצון קולקטיבי הומוגני (ג'מאל 2017: 114-115).

מושג נוסף שהתגלה כנזיל בתקופה סוערת זו היה מושג ה"מהפכה". כאשר הגיע גל המחאות לסוריה, נחלקו תומכי המהפכות בעולם הערבי בכלל ובחברה הפלסטינית בפרט לשלושה מחנות בעלי אינטרס משותף: חסידי המחשבה הפוליטית האסאלמיסטית תמכו במהפכות משום שראו בהן פוטנציאל של מפלגות ותנועות אסלאמיות להגיע לשלטון; חסידי הדמוקרטיה האזרחית-ליברלית תמכו במחאה העממית בשל האפשרות שזו תביא לכיסוס משטרים חדשים בעלי אופי אזרחי ודמוקרטי; ואילו חסידי המחנה הלאומי, בעיקר הנאצריסטי, ראו במחאה ביטוי לרצונם של העמים הערביים לקחת את המושכות לידיהם ולהפיל את המשטרים אשר מנעו מהם לבטא את ריבונותם, ושעבדו אותה לאליטה מושחתת הכנועה לאינטרסים חיצוניים. בשלב זה החל דיון על מושג ה"מהפכה" ועל מאפייניו: אם בעיני רבים מה שהתרחש במצרים, לוב ותימן היה מהפכה עממית לגיטימית, הרי מה שהתרחש בסוריה חייב הגדרה מחדש של המושג. התברר

כי מושג המהפכה אינו אפריורית בעד ריבונות העם, אלא אפוסטריורי נגד מה שנתפס כחתיירה לקיבוע ההגמוניה המערבית באזור (ג'מאל, 2017: 116–121).

לטענתי, היעדר הגדרה אפריורית שמכתיבה מהו "עם" או מהי "מהפכה", מאפשר את התהוותה של הגדרת התופעה במהלך התממשותה. במקביל, הדיון הפנימי על אודות המושג מצביע על חוסר יציבות של הקטגוריות הפוליטיות, וכן על היות הדינמיות מאפיין בלתי־קבוע. בה בעת, דיון זה מאפשר התבוננות מורכבת במציאות מורכבת (ג'מאל, 2017: 124). במילים אחרות, הניסיון לקבע מושגים לצורך סיקור והובלת מחאות "האביב הערבי" הוא ביטוי לניסיון פוליטי לקבע יחסי כוח. לכן ישנו מאבק על הדרך שבה ייקבעו מושגים אלה ועל הניסיון לנכסם. עמדה תיאורטית זו מניחה כי התבוננות מורכבת בדרכים שנעשה בהן שימוש לצורך תיאור תופעה, יכולה להצביע על יחסי כוח המאפיינים אותה, וכך לא רק לתאר עליונות של צד אחד על האחר, אלא גם לקבע עליונות זו.

עמדה זו נכונה גם בכל הקשור למחקר הנוכחי. מכאן שהדגשת חוסר יציבותן של קטגוריות, לא רק פוליטיות אלא גם מדעיות, היא קו מנחה במחקר זה. במהלך המחקר אציג את עמדות הציבור הפלסטיני בישראל ביחס לסכסוך, ואנסה לעשות זאת דרך נקודת מבט נזילה, שבה יונחו הפלסטינים בישראל לא כאובייקט של מציאות, אלא כסובייקט פוליטי עצמאי ודינמי, הבוחר את דרכו ופועל בתוך נסיבות היסטוריות משתנות ומורכבות. המחקר עומד על רמת חשיבות הנסיבות והתנאים ההיסטוריים שבהם פועלים האזרחים הפלסטינים, ויוצר קשר בינם לבין העמדות השונות המיוצגות על־ידי אזרחים שונים. הגיוון בעמדות בין אזרחים הנמצאים במיקומים שונים במבנה החברתי ממחיש את חשיבות המיקום בהגדרת העמדות של המשתתפים במחקר.

בהמשך לחלק לא־מבוטל מהמחקרים שהצגנו לעיל, מחקר זה מצביע על שילובים מעניינים מאוד בעמדותיהם של האזרחים הערבים־פלסטינים בישראל, הכוללים מודעות לאומית פלסטינית גבוהה, המשתקפת לא בהכרח בעמדות הצהרתיות, אלא מעשיות, וברצון לשימור ההוויה האזרחית מבלי לכרוך אותה בקבלה של ערכי המדינה, המתנכרים לאזרחים הפלסטינים. כמו כן, קיים שילוב מעניין בין השתייכות לעולם הערבי במישור הערכי והרגשי, אך רצון למימוש הזהות הפוליטית האזרחית במישור המעשי. שילוב מעניין נוסף הוא בין הדגש על ההתנגדות לסטטוס קוו הקיים, אך מבלי לסכן את ההישגים הכלכליים והפוליטיים שנקנו בעמל רב. שילובים אלה הם עדות ברורה לכך שמודלים בינאריים ואנטגוניסטיים אינם נכונים לשיקוף הלך הרוח בחברה הפלסטינית בישראל. נוסף לכך, השילובים שנציג את קיומם באמצעות ממצאי המחקר מלמדים שעמדות האזרחים הערבים־פלסטינים בישראל מושפעות מגורמים ומתהליכים שונים שיוצרים בהן נזילות גבוהה, אך ממחישים שבבסיס עמדות אלה ניצבת תודעה כפולה שאינה בינארית. תודעה זו, כבר היום, היא פלסטינית בשייכותה התרבותית והלאומית,

ישראלית בהווייתה היומיומית. כפי שנדגים להלן, מעגלי השתייכות אלה אינם מוציאים זה את זה, על אף היותם שווים או מאוזנים. בעוד שבבסיס התודעה הפלסטינית עומד ממד תודעתי, תרבותי ובעל עומק רגשי והיסטורי, והממד הישראלי מתורגם באופן אינסטרומנטלי, שכן הוא נעדר זהות ישראלית אזרחית אוניברסאלית – נקודת המוצא של המחקר הנוכחי היא שישנו צורך לבחון את מערכת היחסים בין שני ממדים אלה, כפי שהם באים לידי ביטוי בעמדותיהם של האזרחים הפלסטינים בישראל. במילים אחרות, ובניגוד לתפיסות המייחסות לפלסטינים בישראל שוליות כפולה או שעל פיהן מתייחסים למערכת היחסים שלהם עם המדינה כאל מערכת משברית, המחקר להלן ימחיש שממדים אלה בזהותם של האזרחים הפלסטינים מהווים מבנה הזדמנות קונסטרוקטיבי, המאפשר למיעוט הפלסטיני בישראל לנצל באופן סלקטיבי את שני הממדים כדי להשפיע על מיקומו במצב המורכב שהוא נמצא בו. מה שנבחן להלן אינו השיעור או ההיקף, אלא האופן שבו המיעוט הפלסטיני בישראל רואה בעצמו חלק מהסכסוך הישראלי-פלסטיני. היות ומיעוט זה משלם מחיר כבד עקב כך, הוא גם פועל כדי לנצל את מבנה ההזדמנויות הקיים כדי להשפיע על סכסוך זה. שאלה חשובה העולה בהקשר לכך נוגעת לכיוון ההשפעה שמיעוט זה חותר אליו. אם הוא מתנגד לסטטוס קוו, באיזו מידה התנגדותו חותרת לערער על המצב הקיים? כמו כן, אם הוא ממקם עצמו בליבת הסכסוך, מהם הגורמים המשפיעים על עמדותיו אלה, וכיצד הוא מיישב את הסתירות הקיימות בהווייתו היומיומית? כיצד מיעוט זה מגשר בין שני קוטבי קיומו? האם גישור משמעו ניטרליות, המתנה ופסיביות, או שמא נקיטת עמדות אקטיביות לקידום שינויים מסוימים בקרב ההנהגות של הצדדים הניצים? ומהם הגורמים העיקריים המשפיעים על עיצוב עמדה זו? כדי לתת מענה לשאלות אלה יחולקו הנתונים שאציג להלן למספר מישורים, אך בטרם יוצגו, חשוב לשתף את הקוראים בשיטת המחקר ובאילוצים המתודולוגיים שננקטו לצורך העניין.

2. מתודולוגיה

הדוח מבוסס על נתונים שנאספו במסגרת סקר דעת קהל. המדגם כלל 580 אזרחים ואזרחיות ערבים/ות-פלסטינים/ות, והיה מדגם מייצג ואקראי של האוכלוסייה מגיל 18 ומעלה, בארבעה אזורים מגורים שונים הכוללים ערים וכפרים, ונמצאים בגליל, במשולש, בנגב ובערים מעורבות, דוגמת חיפה ויפו. הנתונים נאספו באמצעות ריאיון אישי מובנה. הריאיון כלל 281 שאלות, ומילוי ארך בין שעה לשעה וחצי.¹⁰ הראיונות נערכו בין החודשים אוקטובר 2016 למרץ 2017. הבחירה בשימוש בריאיון אישי לעומת שימוש בריאיון טלפוני נועדה להבטיח ולהעלות את איכותם של מספר קריטריונים חשובים במחקר במדעי החברה. מטרתה להעלות את רמת האמון של המרואיינים במראיינים באמצעות יצירת אינטראקציה וקשר אישי ביניהם במהלך הריאיון, וכן להעלות את רמת מהימנות התשובות ולהפחית את שיעור הסירוב, ובכך לשמור על אקראיות המדגם. משתתפי המחקר נתבקשו לענות על שאלות הנוגעות למשתנים סוציו-דמוגרפיים ולעמדות וערכים שונים, בפרט כלפי הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מדפוסים אלה ניתן ללמוד על שינויים, על מישורים של התפתחות ועל תהליכים תרבותיים ופוליטיים בחברה זו.

הראיונות בוצעו באמצעות 20 סוקרים וסוקרות בגילים שונים, בעלי ניסיון מחקרי רחב, שאחדים מהם עבדו עם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס), ואחרים במכוני מחקר ודעת קהל מובילים בארץ. המשתתפים נבחרו בהתאם לנתח היישוב במדגם שנקבע לפי מפתח של הרכב דמוגרפי שכלל מגדר, דת, גיל ואזור מגורים.¹¹ בחירת הבתים, וכן הבחירה בתוך הבתים הייתה רנדומלית (הסוקרים בחרו במקום מרכזי בעיר, כגון מסגד, וספרו כל בית חמישי ממנו). בכל בית נבחרו הגבר או האישה באמצעות טבלה של קריטריונים קבועים מראש. למשל, הם ביקשו לראיין את האדם (גבר או אישה) הבוגר או הצעיר יותר בבית, על מנת לשמור על רנדומליות. לכלל המשתתפים הוסבר

10 חשוב לציין כי שאלות המחקר הופנו למרואיינים בלשון זכר/נקבה בהתאם למגדרם, אך בדוח זה מוצגים הנתונים בלשון זכר כדי לחסוך סרבול.

11 חשוב לציין שכדי להבטיח את אחוזי ייצוג הקבוצות הדתיות באופן המשקף את המציאות הדמוגרפית ביצענו שקלול דת על הנתונים הסופיים. שקלול זה היה חיוני, כיוון ששתיים מהקבוצות העיקריות המרכיבות את האוכלוסייה הערבית-פלסטינית בישראל – דרוזים ונוצרים – הן קבוצות קטנות, וללא הגדלתן במדגם לא היה ניתן לבצע עליהן ניתוחים נפרדים.

כי מדובר במחקר אנונימי שישמש לצורכי מחקר אקדמיים בלבד. עם זאת, נרשם אחוז סירוב גבוה במיוחד – כ-50% מן האנשים שפנינו אליהם, סירבו להשתתף במחקר מסיבות שונות, כמו חוסר זמן, חוסר עניין, אי-ידיעה וכד'. כמו כן, לא כל מי שהסכימו להשתתף במחקר ענו בהכרח על כל השאלות. אי לכך, בחלק מהמקרים השתמשנו במדגם קטן יותר או בשיטת זקיפת נתונים (Multiple imputation) (Rubin, 1987).¹² אחדות מהשאלות המרכיבות את השאלון נלקחו ממחקרים בין-לאומיים ומקומיים מוכרים, ואחרות ממאגרי שאלות כגון ESS (European Social Survey) ו-WVS (World Values Survey),¹³ אשר הבטיחו את רמת התקפות והמהימנות הגבוהה של השאלות. כמו כן, בוצע פיילוט מקדים עם 60 משתתפים, על מנת לבדוק את מהימנות, תקפות ואיכות השאלות החדשות שהוכנסו למדגם. בנתונים הסטטיסטיים השתמשנו הן כדי לבחון טענות תיאורטיות והן כדי להעלות תובנות תיאורטיות שעולות מהנתונים. כדי להעניק פרופורציות לממצאים השוויוני נתונים שלנו עם נתונים של מדד הדמוקרטיה 2017 (הרמן, כהן, הלר, לזר-שואף ועומר, 2017).¹⁴

לצורך ניתוח הנתונים של סקר העמדות נבנו מספר משתנים חדשים, אשר נועדו לסייע בהעמקת ההתבוננות בהתפלגויות העמדות ובמיקומם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל בכל הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני. משמעות הדבר היא שחלק מהנתונים קובצו יחד, על-פי חלוקות בסיסיות כמו השכלה או רמת שביעות רצון. במקרים מסוימים הוצאו נתונים אשר אינם רלוונטיים לניתוח הממצאים או שלא ניתן למייןם בדרך המאפשרת את העמקת התובנות שלנו ביחס לעמדות הציבור. דוגמה לכך היא הוצאת קבוצת החילוניים מתפיסת הדתיות, היות שמדובר בקבוצה קטנה מאוד שלא ניתן להשתמש בנתונייה לניתוח מעמיק יותר של העמדות הרווחות באוכלוסייה. חלק מהמשתנים החדשים, דוגמת שביעות רצון אזרחית או לאומיות תרבותית לעומת לאומיות פוליטית, נוצרו באמצעות חיבור שאלות דומות יחדיו, וחישוב רמת המהימנות ביניהן באמצעות אלפא קרונברך.¹⁵ המשתנים הבלתי-תלויים במחקר כוללים את העמדות כלפי הסכסוך. מאחר שהשאלון כלל שאלות רבות אודות הסכסוך והיבטיו השונים, השתמשנו בניתוח גורמים, המהווה שיטה סטטיסטית שמטרתה צמצום מספר המשתנים

12 Multiple imputation מהווה שיטה סטטיסטית להשלמת נתונים חסרים. במהלכה מחליפים את הנתונים החסרים בערכים חלופיים המבוססים על ממוצע של חמישה מודלים הכוללים השלמה של הערכים החסרים, על סמך תשובות הנבדקים לשאלות "קרובות" לשאלות אלו, המהוות "מנבא" לערך שהיו עשויות לקבל אילו ענו עליהן הנשאלים.

13 World Value Survey:

<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>

14 כלל הנתונים קודדו בעזרת תוכנת Microsoft Access Database, ונותחו בתוכנה לעיבוד נתונים סטטיסטיים: SPSS IBM Statistics 25.

15 אלפא קרונברך – מדד למהימנות הסולם. כלומר, עד כמה המשתנים המרכיבים את הסולם מכסים את אותו עולם תוכן.

המשקפים מגמות דומות, וקיבוצם באשכולות. אנליזה זו מבחינה בין משתנים הקשורים אלה לאלה למשתנים שאין ביניהם קשר. לאחר יצירת כלל המשתנים, ועל מנת לבדוק את הקשרים וההבדלים בין הקבוצות השונות בכל הקשור הן למשתנים הפשוטים והן למשתנים המורכבים יותר שיצרנו וכן לעמדות כלפי הסכסוך, ערכנו ניתוחי שונות,¹⁶ מבחני פוסט הוק (Post hoc),¹⁷ ובדקנו את הקשרים בין המשתנים השונים באמצעות מתאם פירסון.¹⁸ הקשרים נבדקו מול השאלות, ולאחר מכן גם מול המשתנים שנוצרו משאלות אלה באמצעות ניתוח הגורמים. כאשר מיפינו את המשתנים בעלי הקשרים החזקים ביותר ביצענו רגרסיה ליניארית מרובה,¹⁹ כדי לעמוד על המשתנים המצליחים לנבא בדרך המיטבית עמדות שונות כלפי הסכסוך. על מנת לקבל מדדי הערכה על טיב המודל וכדי לאשש את ההשערות שלנו בנוגע לקשר בין רמת שביעות רצון אישית ואזרחית לעמדות כלפי הסכסוך, השתמשנו בתוכנת AMOS,²⁰ המאפשרת הצגה גראפית של מערכת משוואות בעלת קשרים בין משתנים שונים, ומספקת מודל מסכם של מערכת השערות. באמצעות תוכנה זו בנינו מודל המציג קשרים בין מספר רב של משתנים, והערכנו את טיב התאמתם.

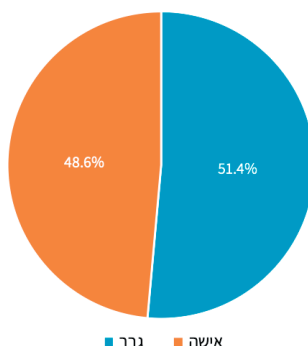
-
- 16 ניתוח שונות חד-כיווני הוא אוסף של מודלים סטטיסטיים שמטרתו לנתח את ההבדלים בין קבוצת ממוצעים, ולבחון אם ההבדלים הקיימים בין הקבוצות מובהקים. במקרים של שתי קבוצות נעשה שימוש במבחן t למדגמים בלתי-תלויים, מבחן הבודק שונות בין שתי קבוצות בלתי-תלויות. כאשר השוונו בין יותר משתי קבוצות, השתמשנו ב-One Way ANOVA.
- 17 מבחני Post hoc הם מבחנים סטטיסטיים שנהוג לבצעם לאחר ניתוח שונות על מנת לקבוע מהו מקור ההבדל שנמצא בניתוח השונות בין הקבוצות.
- 18 מקדם המתאם של פירסון, על שם קרל פירסון, הוא מדד לבדיקת קשר ליניארי בין שני משתנים כמותיים, הנע בין 1 לבין +1.
- 19 רגרסיה מסוג זה מאפשרת לבדוק את האפקט של גורם מסוים, תוך בקרה על השפעות של גורמים אחרים.
- 20 התוכנה AMOS משמשת לניתוח משוואות מבניות הכוללות ניתוחי גורמים ואישוש ניתוח נתיבים.

3. מאפיינים דמוגרפיים של המדגם והגדרת משתנים מורכבים

לפני הצגת עמדות המרואיינים במדגם מייצג זה, חשוב להכיר את מאפייניו הדמוגרפיים של המדגם. להלן התפלגויות המשתנים הדמוגרפיים המרכזיים אשר שימשו אותנו בניתוח הנתונים העיקריים:

מין

תרשים מס' 1: מגדר (N=579)

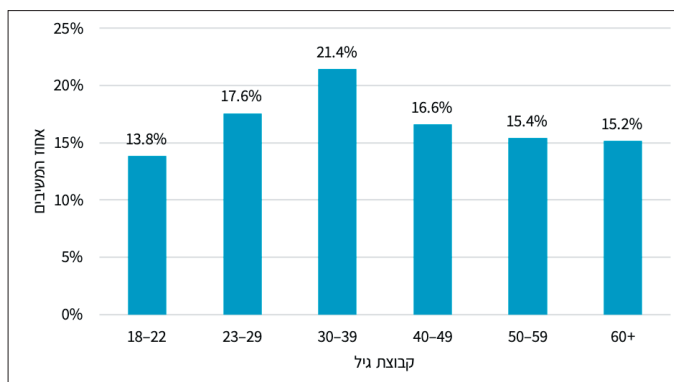

אף ששיעור המשיבים הגברים גבוה במקצת מזה של הנשים, אין בכך כדי לשנות את העמדות הבסיסיות הקיימות בקרב הציבור, היות והפער בין שני המינים זניח, ומגיע ל-2% בלבד. פער זה נבע, בין היתר, מאחוז סירוב גבוה יותר בקרב נשים, ומן הקושי להגיע אליהן במקומות מרוחקים, במיוחד בנגב.

גיל

החלוקה הגילית התקבלה במדגם האקראי על סמך השתייכותם של הנשאלים לקבוצות גיל שונות, והיא כלהלן:

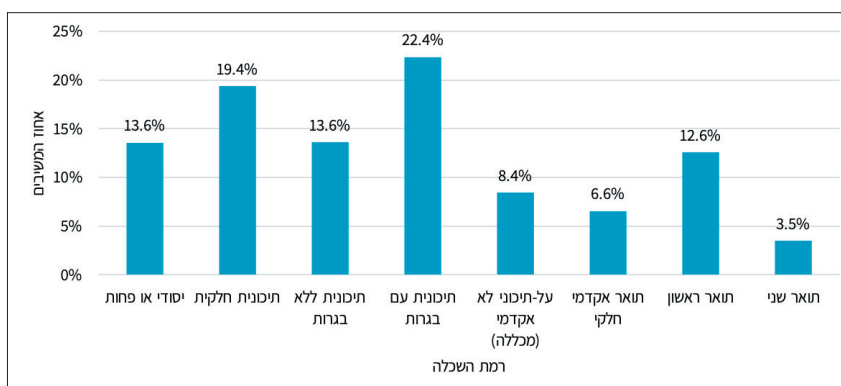
תרשים מס' 2: קבוצות גיל (N=580)

מהתרשים ניתן ללמוד כי כל הנשאלים מצויים בטווח שבין גיל 18 ל-60+, ונחלקים ל-6 קבוצות גיל שונות. כמחצית מהנשאלים (52.8%) מצויים מתחת לגיל 39, כאשר הקבוצה הגדולה ביותר (21.4%) היא של בני 30+. נתונים אלה אינם מעידים על פערים משמעותיים בין מספר המשיבים בכל קבוצת גיל, שכן ההתפלגות בין המשיבים המשתייכים לקבוצות גיל שונות היא פחות או יותר מאוזנת, ונעה בין 13.8% לגילאי 18-22 ל-21.4% לגילאי 30+, ללא ערכים קיצוניים.

השכלה

תרשים מס' 3: השכלה (N=575)

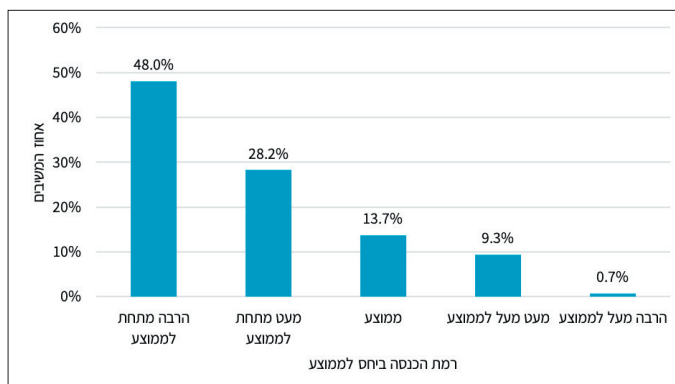

תרשים מספר 3 מתייחס לשאלה ביחס להשכלה. הנשאלים התבקשו לציין את השכלתם, והנתונים מלמדים שרוב הנשאלים (55.4%) בעלי השכלה תיכונית חלקית או מלאה (22.4% עם תעודת בגרות מלאה, 13.6% ללא תעודת בגרות ו-19.4% בעלי השכלה תיכונית חלקית). 13.6% מהנשאלים ציינו שהם בעלי השכלה יסודית או פחות, לעומת

12.6% בעלי תואר ראשון ו-3.5% בעלי תואר שני או יותר. נתונים אלה דומים במידת מה לנתוני השנתון הסטטיסטי 2017 של הלמ"ס (יגור-קרול וערוסי, 2017), ולאלה הקיימים במרכז רכאז (מוחמד, ח'טיב ורזק מרג'ייה, 2018).

הכנסה

תרשים מס' 4: הכנסה (N=577)

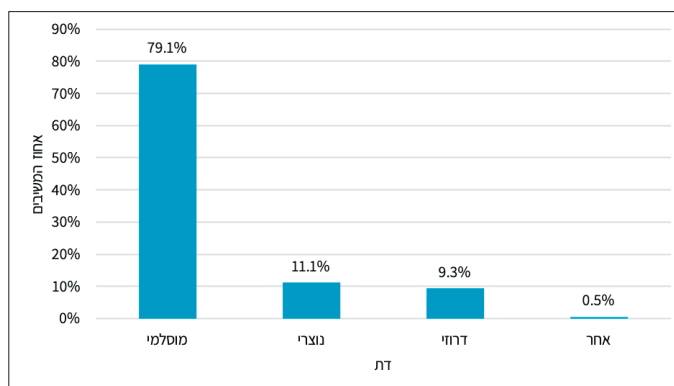

רמת ההכנסה של הנשאלים נבדקה ביחס להכנסה החודשית הממוצעת למשפחה בישראל, העומדת על 17,000 ש"ח לערך. מתרשים מספר 4 עולה כי 48% מהנשאלים, כמעט מחציתם, ענו כי הכנסתם החודשית נמוכה במידה ניכרת מן הממוצע, ו-28.2% ענו כי הכנסתם היא מעט מתחת לממוצע. רק 13.7% מיקמו עצמם בממוצע ההכנסות, ו-9.3% – מעליו.

נתונים אלה מצביעים על המצב הסוציו-אקונומי הירוד בחברה הערבית-פלסטינית בישראל, דבר שעולה גם מנתוני הלמ"ס (יגור-קרול וערוסי, 2017), שמעידים כי ההכנסה הממוצעת של השכירים הערבים-פלסטינים בישראל נמוכה ב-37.33% מהכנסתם הממוצעת של השכירים בישראל (גוטליב, 2019). נתוני מרכז רכאז מלמדים שממוצע ההכנסה החודשית למשפחה הערבית-פלסטינית בישראל הוא 10,733 ש"ח, נתון הנמוך מממוצע ההכנסה נטו לחודש בישראל (15,427 ש"ח) (מוחמד, ח'טיב ורזק מרג'ייה, 2018).

דת

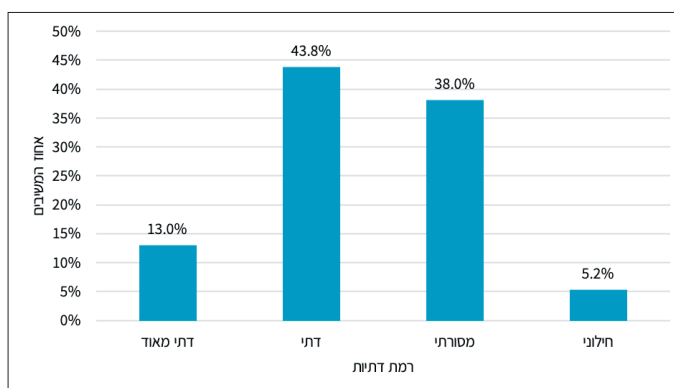
תרשים מס' 5: דת (N=573)

תרשים מספר 5 מציג את החלוקה הדתית בקרב אוכלוסיית המדגם, וכפי שניתן לראות – הוא משקף את החלוקה הקיימת במציאות בחברה הערבית-פלסטינית בישראל. מהנתונים עולה שמרבית המשיבים מזהים עצמם כמוסלמים (79.1%). יתר המשיבים נחלקים בין נוצרים (11.1%), דרוזים (9.3%), וחצי אחוז אינו מזהה עצמו עם אף לא אחת מהדתות הללו. התשובה "other", "אחר" (0.5%), הוגדרה להלן ערך חסר.

רמת דתיות

תרשים מס' 6: רמת דתיות (N=571)

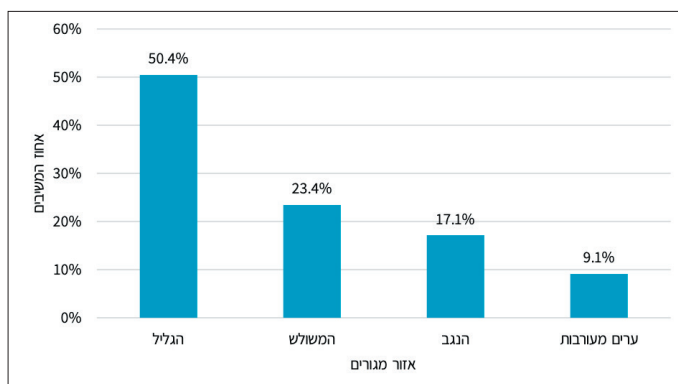
כפי שמקובל במחקרים מסוג זה, לא הסתפקנו בשיוכם הדתי של הנשאלים, אלא בדקנו גם את רמת דתיותם. תרשים מספר 6 מלמד שחלק ניכר מן הנשאלים (43.8%) מגדירים עצמם דתיים, ואילו 38% – מסורתיים (לא דתיים ולא חילוניים – מאמינים, אך לא

מקיימים את המצוות והמנהגים הדתיים). 13% מגדירים עצמם דתיים מאוד, לעומת 5.2% בלבד המגדירים עצמם חילוניים.

חלוקה זו מלמדת שיותר ממחצית האוכלוסייה (כ-56%) הם דתיים, ומקיימים את המצוות הדתיות, דבר המצביע על מידה רבה של שמרנות בחברה זו. לעומתם, מעטים בלבד הגדירו עצמם לא-מאמינים (חילוניים). התשובה "לא יודע" (1.4%) הוגדרה להלן ערך חסר.

אזור מגורים

תרשים מס' 7: אזור מגורים (N=579)

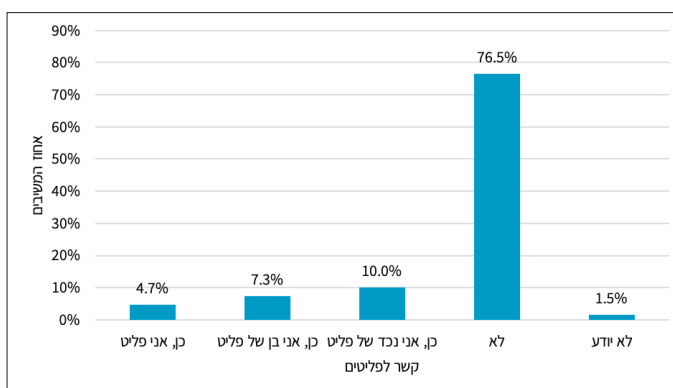
בתרשים מספר 7 ניתן לראות כי רוב המשיבים, 50.4%, מתגוררים באזור הגליל, בעוד ש-23.4% מתגוררים באזור המשולש, 17.1% מתגוררים בנגב, ו-9.1% – בערים מעורבות. חשוב לציין שהמיעוט הנוצרי חי בגליל ובערים מעורבות, בעוד המיעוט הדרוזי – בגליל ובכרמל בלבד.

זהות המשתתפים כפליטים פנימיים

כאמור במבוא, אחת הסוגיות המהותיות בזהותם של האזרחים הפלסטינים בישראל היא ההבחנה בין פליטים פנימיים לשאר האוכלוסייה, שנשארה לחיות במקומות המגורים המקוריים שלה מלפני 1948. במילים אחרות, הנחת יסוד חשובה במחקר היא שחוויות הפליטות והעקירה, אף אם המצב השתנה לאורך הזמן, ממלאת תפקיד חשוב בתודעה האישית והקולקטיבית של האוכלוסייה. כאב החוויה מקנן בליבם של רבים בחברה זו, אשר עדיין מתייחסים לעצמם כמי שזהותם נקבעת על בסיס השייכות לכפר שלהם מלפני 1948, ולא על בסיס המקום שהם חיים בו, גם אם נולדו בו (נחאס, 2012). לכן, הבחנה חשובה, המהווה קו חלוקה מרכזי באוכלוסייה הפלסטינית בישראל, נוגעת לעברם של המשיבים, ובעיקר לגורל משפחתם במהלך הנפּכה הפלסטינית. האוכלוסייה הפלסטינית

שנשארה בגבולות המדינה נחלקה בין אלה שנותרו במקומות המגורים המקוריים שלהם לגולים ולעקורים הפנימיים. אלה האחרונים נאלצו לחפש מקלט בכפרים אחרים הסמוכים לכפריהם המקוריים בעקבות מדיניות ה"נוכחים-נפקדים" של המדינה, שהביאה לנישולם של רבים מאדמותיהם, ובמרוצת הזמן נהרסו בתיהם וכפריהם. לקבוצה זו, שמונה כ-25% מכלל האוכלוסייה, מאפיינים המייחדים אותה מהשאר בשל היותה גולה במולדתה, ולכן עמדותיה יכולות להיות שונות מעמדות יתר האוכלוסייה (כהן, 2000; Jamal, 2011). אי לכך, אחת מהשערות המחקר ההתחלתיות היא שפליטות מהווה מרכיב חשוב בסכסוך, ולכן ראוי לבחון אותה לעומקה במהלך מחקר זה.

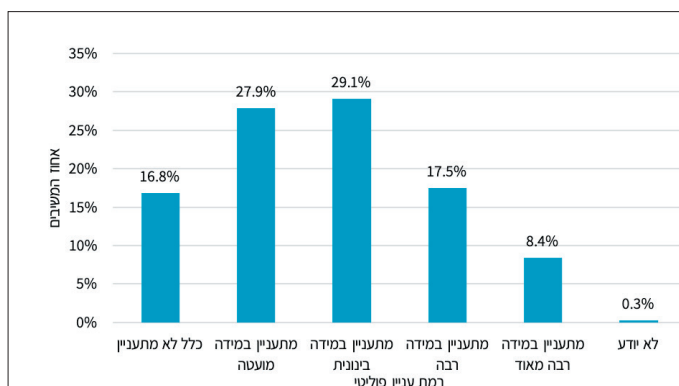
תרשים מס' 8: סוגיית הפליטים (N=578)

כפי שניתן ללמוד מנתוני תרשים מספר 8, חלק הארי מקרב האוכלוסייה הפלסטינית בישראל, 76.5%, אינם מגדירים עצמם פליטים, בנים של פליטים או נכדים של פליטים. לעומת זאת, 22% מהמשיבים אכן מזהים עצמם כאלה, נתון שתואם את ההערכות הרווחות בספרות המקצועית, שלפיהן כ-25% מהאוכלוסייה הפלסטינית בישראל הם דור ראשון, שני או שלישי של פליטים (Al-Haj, 1986).

רמת עניין פוליטי

תרשים מס' 9: רמת עניין בפוליטיקה (N=577)

היות ומדובר במחקר הבוחן עמדות בסוגיות פוליטיות רגישות, נתבקשו הנשאלים לציין את מידת התעניינותם בפוליטיקה. הנחה בסיסית בהקשר זה היא שרמת ההתעניינות בפוליטיקה בקרב האוכלוסייה מגוונת, וכיכולתה להשפיע על העמדות בסוגיות פוליטיות. משום כך חיונית ההבחנה בין עמדות של אנשים בעלי רמות שונות של התעניינות ומעורבות בפוליטיקה.

תרשים מספר 9 מראה כי 82.9% מהנשאלים מתעניינים בפוליטיקה ברמות שונות: 27.9% מתעניינים במידה מועטה, 29.1% במידה בינונית, 17.5% במידה רבה, ו-8.4% במידה רבה מאוד. רק 16.8% מהנשאלים ציינו שאינם מתעניינים בפוליטיקה כלל. על מידת ההתעניינות הפוליטית כמשתנה חשוב ניתן ללמוד ממחקרים אחרים. לצורך המחשת מידת ההתעניינות הפוליטית נברקה שאלה מסוימת במדד הדמוקרטיה של המכון הישראלי לדמוקרטיה, ונמצאו ממצאים דומים לאלה שעולים במחקר זה. על אף שהמדד שלפיו נבחנה רמת התעניינות שונה, בכל זאת נמצאו נתונים דומים. במדד הדמוקרטיה נמצא כי בתשובה לשאלה "באיזו תכיפות אתה מדבר עם החברים שלך על נושאים פוליטיים", ענו מרבית המשיבים (73.8%) כי אינם מדברים עם חבריהם בתכיפות על עניינים פוליטיים, ויותר ממחציתם, 55%, השיבו שהם עושים זאת לעיתים רחוקות מאוד. רק 25% מהם השיבו שהם מדברים עם חבריהם לעיתים קרובות או די קרובות. במחקר הנוכחי, ובדומה לנתוני מדד הדמוקרטיה, נמצא ש-25.9% מתעניינים בפוליטיקה, בעוד 44.8% מתעניינים פחות או כלל לא.

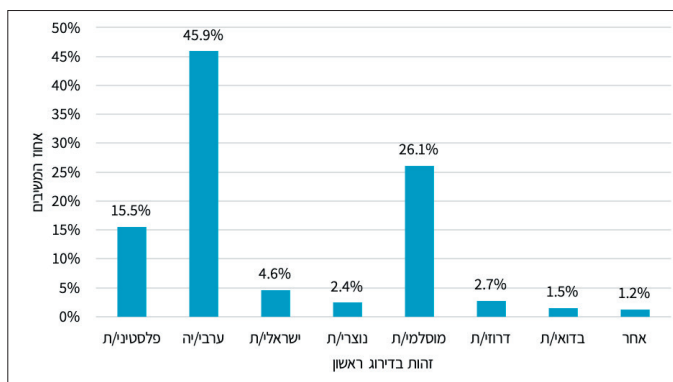
זהות

זהות היא אחד הגורמים החשובים והמשפיעים ביחס להתנהגותם של בני אדם. בספרות המקצועית תפיסת הזהות היא האופן שבני אדם מגדירים בו את עצמם, והיא תוצאה של תהליכי סוציאליזציה מורכבים (Tajfel & Turner, 1986). תפיסת הזהות טומנת בחובה לא רק מודעות פוליטית וחברתית, אלא גם התייחסות לסביבה ועמדה כלפי קבוצות השייכות האפשריות. בעשורים האחרונים הצביעו מחקרים רבים על מורכבותה של הזהות ועל קיומם של רבדים שונים בה. תפיסת זהותם של בני האדם משתקפת באופן שבו הם מדרגים רבדים אלה, ובהדגשת היבטים שונים שלה בהקשרים שונים. לכן, הניסיון לעמוד על הרבדים המודגשים בזהותם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל הופכת לסוגיה חשובה, משום שיש בה כדי לאפשר הבנה עמוקה באשר להתייחסותו של ציבור זה לסביבתו. כמו כן, היא מאפשרת לשקול את מערכת אמונתו ונאמנותו הפוליטית, החברתית והדתית. המשיבים התבקשו לדרג את קטגוריות הזהות המגדירות אותם על-פי חשיבותן, ולציין את זו המגדירה אותם באופן הטוב ביותר. בהמשך למחקרים הקיימים הוצעו למשיבים שבע קטגוריות (פלסטיני/ת, ערבי/יה, ישראלית, נוצרית, מוסלמית, דרוזית, בדואית, אחר). ניתן להם גם להוסיף כל קטגוריה שחפצו בה.

1. פלסטיני/ת
2. ערבי/יה
3. ישראלית
4. נוצרית
5. מוסלמית
6. דרוזית
7. בדואית
8. אחר

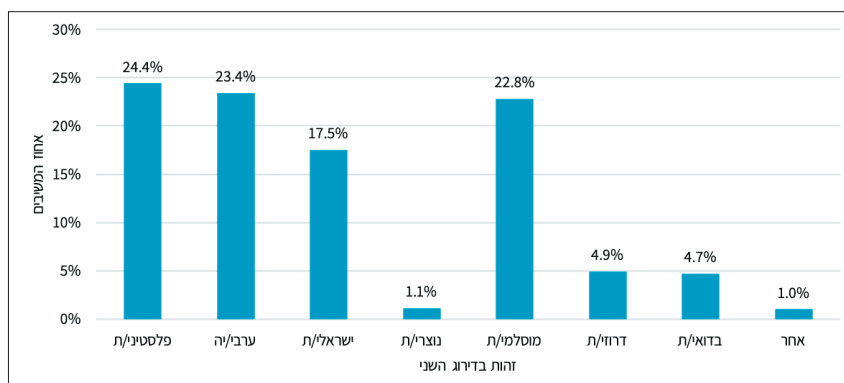
המשיבים התבקשו לדרג את שתי הקטגוריות המתארות אותם באופן הטוב ביותר, לפי רמת חשיבותן. התשובות שהתקבלו מצביעות על מורכבות רבה בקטגוריזציה העצמית של האזרחים הפלסטינים. עיבוד ההעדפות השונות מלמד שאין לסוגיה זו מודל דומיננטי יחיד בקרב המשיבים (Suleiman, 2002).

תרשים מס' 10: זהות – עדיפות ראשונה (N=574)

בתרשים מספר 10 ניתן לראות כי חלק ניכר מן המשיבים, 45.9%, מגדירים עצמם "ערבים" בעדיפות הראשונה. לאחר מכן – 26.1% המגדירים עצמם "מוסלמים", ו-15.5% המגדירים עצמם "פלסטינים". הזהות "ישראלית" הוגדרה בעדיפות ראשונה אצל 4.6% מהמשיבים, "דרוזי" – 2.7%, נוצרי – 2.4%, ו"בדואי" – 1.5% בלבד (1.2% מהמדגם בחרו בזהות "אחר"). נתונים אלה מלמדים כי המרכיב הלאומי-תרבותי הוא הבולט ביותר בקרב האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל. על אף שמרנותו הדתית של ציבור זה, המרכיב הדתי אינו המאפיין העיקרי. במילים אחרות, ניתן לראות כי 62.4% מהציבור בחרו בעדיפות ראשונה את זהותם הערבית והפלסטינית. לעומתם, 31.2% בלבד בחרו בזהותם הדתית בבחירה ראשונה. בנתונים אלה יש כדי להצביע על הדומיננטיות של המרכיב הלאומי על פני המרכיב הדתי, על אף שיותר מ-50% מאוכלוסייה זו מקיימים מצוות דתיות.

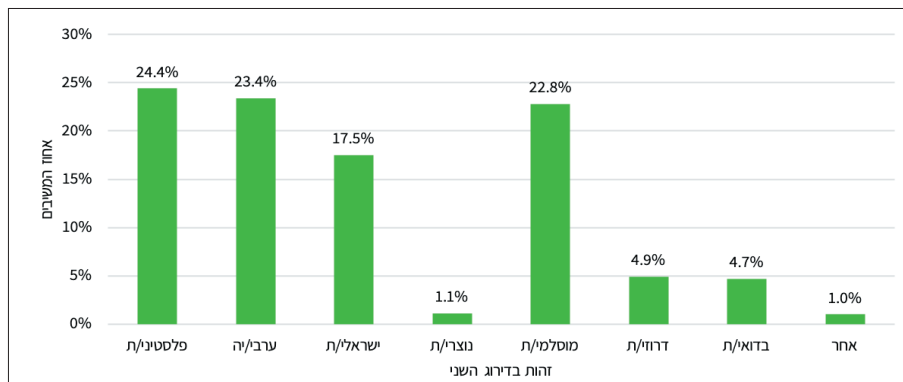
תרשים מס' 11: זהות – עדיפות שנייה (N=564)

מניתוח הקטגוריה המועדפת השנייה אנו לומדים כי ישנן שלוש זהויות משנה עיקריות: "פלסטיני" – 24.4%, "ערבי" – 23.4%, ו-"מוסלמי" – 22.8%. בזהות "ישראלית" בחרו 17.5%, ב"דרוזי" – 4.9%, ובבדואי – 4.7%. בזהות "נוצרי" בחרו כאחוז אחד בלבד מן המשיבים. גם נתונים אלה ממחישים את הדומיננטיות של המרכיב הלאומי-תרבותי (פלסטיני-ערבי) (47.8%). למרות זאת, ניתן לראות שהזהות הדתית הופכת חשובה יותר בעדיפות השנייה. 46.8% מהמשיבים דירגו את קטגוריית השתייכותם הדתית כקטגוריה מועדפת, דבר המשקף את חשיבות הדת כמרכיב מרכזי בזהותם. בעוד ש-48.3% בחרו בזהות הלאומית-תרבותית בעדיפות השנייה, רק 30.75% בחרו בזהות הדתית. הזהות האזרחית הישראלית, אשר לא קיבלה מעמד חשוב בבחירה הראשונה (4.6% בלבד), בולטת יותר בבחירה השנייה (17.5%).

בהשוואה של נתונים אלה לנתוני שאלת הזהות במסגרת מדד הדמוקרטיה 2016 (הרמן ואחרים, 2016), נמצא הבדל לא-מבוטל.

תרשים מס' 12: מדד הדמוקרטיה 2016 (N=229)

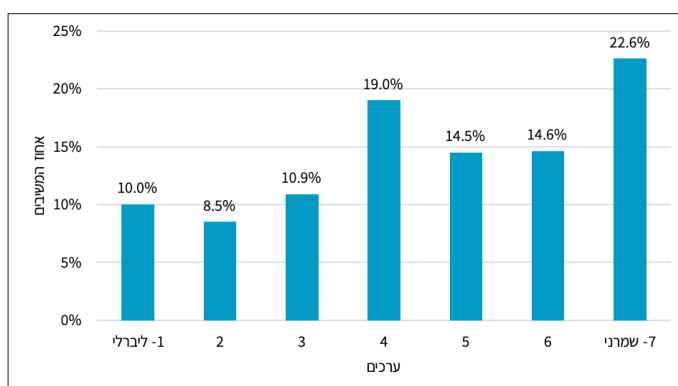
תרשים זה מתאר את הנתונים שהתקבלו בתשובה לשאלה "מהי הזהות הכי חשובה שלך" בדוח מדד הדמוקרטיה 2016 של המכון הישראלי לדמוקרטיה. ניתן לראות כי קיימות שלוש זהויות דומיננטיות (הדתית, הישראלית והערבית) שהאזרח הערבי-פלסטיני מגדיר עצמו באמצעותן ורואה אותן כחשובות. 29.3% מהמשיבים בדוח המכון הישראלי לדמוקרטיה רואים בזהות הדתית את הזהות החשובה להם ביותר, 24% רואים בזהות הערבית את החשובה להם ביותר, 11.9% – בזהות הפלסטינית, ו-24.6% – בזהות הישראלית. שלוש הזהויות הבולטות במחקר הנוכחי הן מוסלמי, ערבי ופלסטיני, בעוד שלוש הזהויות הבולטות במדד הדמוקרטיה הן דתי, ערבי וישראלי. כמחצית מהנשאלים במחקר זה, 46.5%, הגדירו עצמם ערבים, בעוד שבמדד הדמוקרטיה רק 24% הגדירו עצמם ערבים. כמו כן, במדד הדמוקרטיה יותר משיבים הגדירו עצמם ישראלים (24.6%), לעומת שיעורם במחקר זה (4.6%).

ההבדלים בנתונים יכולים לנבוע מסיבות רבות, שהעיקריות בהן קשורות לאופן איסוף הנתונים – שאלון טלפוני לעומת פגישה אישית. שוני זה יוצר הבדלים מהותיים בתחושת הנינוחות והביטחון בביטוי הזהות העצמית (כמוסבר בפרק המתודולוגי). כמו כן, גם לזהות המוסד העומד מאחורי המחקר יכולה להיות משמעות. בעוד המרכז הישראלי לדמוקרטיה מזוהה כמוסד מחקר ישראלי, מרכז אעלאם, שביצע את הראיונות במחקר הנוכחי, מזוהה כמרכז מחקר ערבי. מכאן שבולטות הזהות הישראלית במחקר המכון לדמוקרטיה יכולה להוביל לתופעה המוכרת בספרות המחקר – נטייתם של נשאלים במחקר לענות לציפיות המראיינים שלהם (Gubrium et al., 2012).

אידיאולוגיה

מחקר זה לא הסתפק בבחינת זהותם הלאומית של הנשאלים, אלא בחן גם היבטים מסוימים בתפיסת עולמם. בין הסוגיות הזהותיות החשובות שנבחנו – מידת השמרנות מול מידת הליברליות. חשוב לציין שהגדרת המשתנים "ליברלי" ו"שמרני" תלויה הקשר, ומקבלת ערכים שונים בהקשרים שונים. בהקשרו של המחקר הנוכחי, מושגים אלה מתייחסים לתפיסה החברתית-דתית של הנשאלים, ובעיקר למידת החירות והאוטונומיה האישית ולמערכת הערכית שממנה חירות זו נגזרת, דבר שהובחר למרואיינים במהלך הריאיון. הגדרה זו מתייחסת להקשר התרבותי של החברה הערבית-פלסטינית בישראל, המאופיינת כחברה שבה ערכי הדת משפיעים על החירות ועל האוטונומיה האישית. כמו כן, משתנים אלה מתייחסים למבנה החברתי ולמיקומה של המשפחה בשיקול הדעת של המרואיינים. לפיכך הם נשאלו היכן הם ממקמים את עצמם על הרצף שבין ליברלי (1) לשמרני (7).

תרשים מס' 13: אידיאולוגיה (N=561)

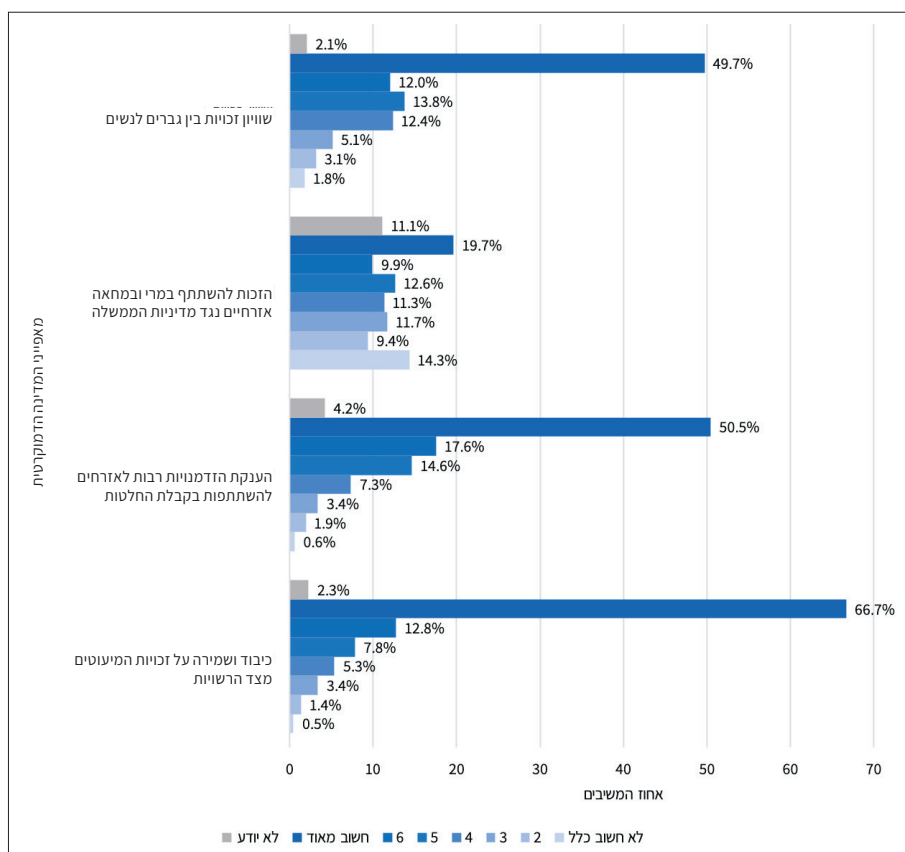
תרשים מספר 13 מלמד כי כאשר נתבקשו המשיבים לדרג את עמדתם על סולם מ'1 עד 7, כמתואר לעיל, הם נטו לכיוון השמרני יותר מאשר לליברלי. ניתן לראות כי כמחצית מהנשאלים (51.1%) ממקמים עצמם בצד השמרני, כאשר 22.6% מהם הצהירו על עצמם כי הם שמרנים במידה גבוהה מאוד. לעומת זאת, 19% לא נקטו עמדה ברורה, 29.4% מיקמו עצמם בצד הליברלי, מהם 10% הגדירו עצמם ליברלים במידה גבוהה מאוד.

תמיכה בדמוקרטיה

קיומו של משטר דמוקרטי הוגן מהווה סוגיה חשובה מאוד בהווייתם של מיעוטים, בכללם האזרחים הפלסטינים בישראל (Kymlick & Norman, 2000). בהקשר הישראלי חשיבות זו נובעת מכך שהמשטר הדמוקרטי מאפשר למיעוט הפלסטיני מרחב תמרון לא-מבוטל וחבילת זכויות אזרח רחבה יחסית (Haklai, 2011). היות ומדובר במדינה

אתנית שבה האזרחות אינה מנותקת מהשתייכות לאומית, הדמוקרטיה בישראל אינה ערך בפני עצמו. בעיני הציבור היהודי היא אמצעי להבטחת שלטון הרוב. בעיני המיעוט הדמוקרטיה מהווה מבנה פוליטי המאפשר לפעול כדי ליצור איזון בין מדיניות המדינה לבין האינטרסים שלו (Jamal, 2020). לכן, המידה שבה אזרחים אלה תומכים בדמוקרטיה, במישור העקרוני והמעשי, חשובה, ויכולה להוות אינדיקציה להתייחסותם של האזרחים הפלסטינים לישראליותם הפוליטית.

תרשים מס' 14: חשיבות מאפיינים דמוקרטיים (N=574)

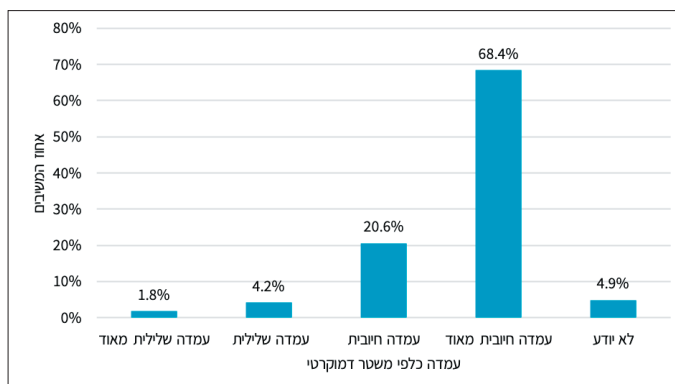
בתרשים מספר 14 ניתן לראות כי באופן צפוי, הסוגיה שזוכה לאחוז ההסכמה הגבוה ביותר היא כיבוד זכויות המיעוטים ושמירה עליהן. 66.7% סוברים כי מאפיין זה חשוב מאוד, ורק כ-5% סוברים כי אין מדובר בסוגיה חשובה מאוד.

מרבית המשתתפים, 82.7%, סוברים כי חשוב להעניק לאזרחים הזדמנויות להשתתף בקבלת החלטות. יותר ממחצית, 50.5%, סוברים שזהו ערך חשוב מאוד, דבר המשקף כמיהה טבעית של מיעוט מודרן להשתתף בקבלת ההחלטות במדינה, במיוחד באלה שקובעות את גורלו, ואשר כיום אין לו כלל שליטה עליהן. רק כ-6% סוברים כי אין חשיבות להיגד זה. 42.2% מהנבדקים סוברים כי חשוב מאוד להעניק לאזרחים הזדמנות למחות נגד מדיניות הממשלה, 35.6% מהם סוברים כי אין חשיבות למאפיין זה, ו-11.1% ציינו שהם "לא יודעים". כמחצית מהנבדקים (49.7%) סוברים כי חשוב מאוד שיהיה שוויון זכויות בין גברים ונשים, 25.5% מהמשיבים ענו שערך זה חשוב, ורק 1.8% סוברים כי אין חשיבות לסוגיה זו. מנתונים אלה ברור שבמישור העקרוני קיים רוב מוצק בחברה הערבית-פלסטינית בישראל בעד ערכים דמוקרטיים, כולל בתחום השוויון בין המינים. כאשר בדקנו אם מתקיים מתאם בין תשובות אלה לרמת האמון של האזרחים הערבים-פלסטינים במוסדות המדינה ובמשטר הדמוקרטי שלה, גילינו שאין קשר בין עמדתם כלפי השלטון הדמוקרטי לבין רמת האמון שלהם במוסדות המדינה $r=0.06$, $(p=1.35)$. במילים אחרות, רמת אמון נמוכה במוסדות המדינה אינה פוגעת בתמיכה בעקרונות דמוקרטיים, ואף יכולה להוות מנוף לביקורת על מוסדות המדינה שאינם עומדים בסטנדרטים המקובלים של דמוקרטיה.

נוסף על כך נבחנה מחויבותם של המשיבים למשטר הדמוקרטי, הן כדי לאפשר מידה מסוימת של העמקה בתפיסות עולמם, והן כדי להשוות בין מחויבותם התיאורטית לערכים דומיננטיים אל מול מחויבותם לפעילות או להעדפות קונקרטיות שיש בהן כדי לתרגם את המחויבות הערכית למחויבות מעשית. מעניין לציין כי בין השאלות שהוצגו בתרשים מספר 14, שעסקו ברמת החשיבות של מספר סוגיות בעיני משתתפי הסקר, לשאלה המוצגת בתרשים 15, העוסקת בחשיבות המשטר הדמוקרטי בעיניהם – אין קורלציה מובהקת.²¹ נראה כי אין התאמה בין המחויבות התיאורטית של הנשאלים למשטר הדמוקרטי (יותר מ-93% תומכים באופן תיאורטי בדמוקרטיה) למחויבות המעשית, כפי שהיא עולה מתרשים 15. לא היה ניתן לחשב שאלות אלה כמדד אחד, מפני שככל הנראה הן אינן מודדות את אותו הדבר, כפי שיוסבר בהמשך.

21 מתאם או קשר הוא תכונה של קשר סטטיסטי בין שני משתנים. קשר זה אינו חייב להיות סיבתי.

תרשים מס' 15: עמדה לגבי שלטון דמוקרטי (N=576)

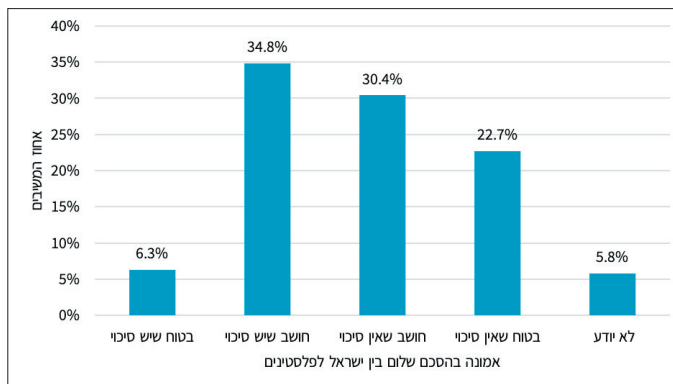
לפי תרשים זה נראה כי ל-89% עמדה חיובית עד חיובית מאוד כלפי השלטון הדמוקרטי. מהם 68.4% השיבו שעמדתם חיובית מאוד כלפי הדמוקרטיה. ל-6% בלבד עמדה שלילית, ו-4.9% אינם יודעים.

חשוב לציין כי לצורך הניתוחים העוסקים בעמדה כלפי השלטון הדמוקרטי, שיוצגו בהמשך הרוח, התייחסנו לשאלה "מהי עמדתך לגבי השלטון הדמוקרטי?" המוצגת בתרשים מספר 15. כאמור, לא נמצאו קשרים מובהקים בין שאלה זו לשאלות על מאפייני הדמוקרטיה בתרשים מספר 14. נראה כי למרות שרוב הנשאלים תומכים בשלטון דמוקרטי, הם אינם רואים את כלל המאפיינים שצוינו חשובים באותה המידה.

4. הדמיון הפוליטי של האזרחים הערבים-פלסטינים ועמדותיהם כלפי הסכסוך ופתרונו

עמדות הציבור הפלסטיני בישראל ביחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני נבחנו באמצעות מספר שאלות מרכזיות הנוגעות לממדים שונים של הסכסוך, והקשורות להווייתם המורכבת של הפלסטינים, מצד אחד, ולחיים בישראל – מנגד. שאלות אחרות נגעו בסוגיות עקרוניות כלליות, ואחרות עסקו בסוגיות ספציפיות, שמטרתן להוות מקור להשוואה עם השאלות העקרוניות. מקצתן שימשו את המחקר לקידום הבנה עמוקה יותר של המאבקים הפוליטיים של אוכלוסייה זו. השאלה הראשונה שהוצגה למשתתפי המדגם נגעה לסיכויים להגיע להסכם שלום בין ישראל לפלסטינים. שאלה זו, אף שהיא כללית והיפותטית, באה להעריך את מידת האופטימיות או הפסימיות של האוכלוסייה בכל הנוגע לשינוי המציאות הקונפליקטואלית הקיימת. התשובות מלמדות שהציבור הערבי-פלסטיני בישראל פסימי ברובו באשר לסיכויים להגיע להסכם שלום ישראלי-פלסטיני. ניתן לראות בפסימיות זו כמשקפת את המציאות הנוכחית, המאופיינת בחוסר אמון הדדי בין הצדדים, אך גם בצעדים ישראליים המכרסמים בסיכויים אלה ומשקפים את תפיסות הימין הלאומני השולט בישראל מזה כעשור, ואשר מקדם מדיניות המעמיקה את החשדנות ומסכלת כל שינוי אמיתי לשלום בעתיד. תחילה נשאלו משתתפי המחקר אם לדעתם יש סיכוי להגיע להסכם שלום בין ישראל לפלסטינים.

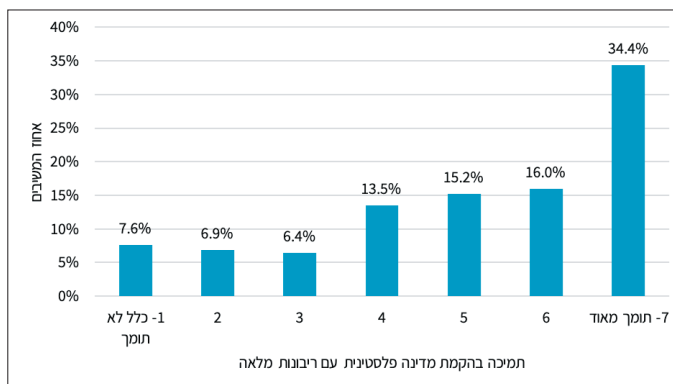
תרשים מס' 16: סיכוי להסכם שלום בין ישראל לפלסטינים (N=580)

מתרשים מספר 16 עולה כי 53.1% מהמשיבים סבורים כי אין סיכוי להסכם שלום. מנגד, 41.1% מאמינים כי יש סיכוי, מהם 6.3% בלבד בטוחים בכך, בעוד 34.8% רק חושבים שישנו סיכוי.

לאחר מכן נשאלו המשתתפים אם הם תומכים בהקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שפירתה אלי-קודס, כאשר המספר 1 = "כלל לא תומך/ת", והמספר 7 = "תומך/ת מאוד".

תרשים מס' 17: תמיכה בהקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה (N=578)

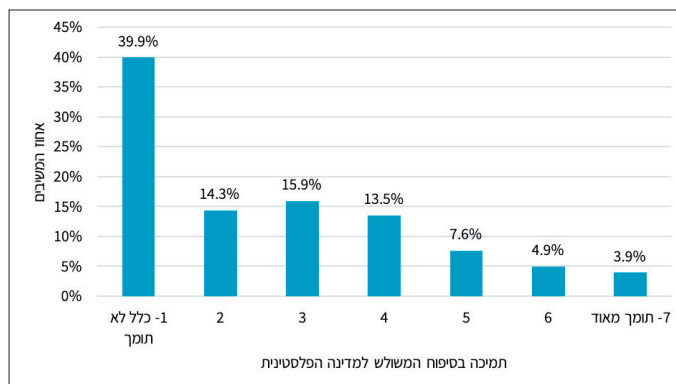

תרשים מספר 17 מראה כי רוב המשיבים (65.6%) בחרו בתשובות 5, 6 ו-7, כלומר, הם תומכים ברמות שונות בהקמת מדינה פלסטינית, כאשר השיעור הגבוה ביותר בהם, 34.4%, תומכים בכך מאוד.

כדי לבחון את אופי הפתרון הרצוי לבעיה הפלסטינית מבחינתם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, הוצגו למרואיינים שתי שאלות המציגות מודלים אלטרנטיביים

לפתרון הסכסוך. על סמך הדיונים הציבוריים והספרות הקיימת בתחום, שני המודלים המרכזיים לפתרון הסכסוך הם פתרון שתי המדינות לעומת פתרון המדינה האחת (Lustick, 2019). משתתפי הסקר נשאלו על מידת תמיכתם בכל אחד מהמודלים האלה. כפי שניתן לראות מנתוני הסקר, 65.6% מכלל המדגם תומכים בהקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה ליד מדינת ישראל, ו-69.4% מכלל המדגם אינם תומכים בהקמת מדינה אחת ליהודים ולפלסטינים במשותף. נתונים אלה מלמדים בבירור כי קיים רוב יציב מוצק שתומך בפתרון שתי המדינות לעומת פתרון המדינה האחת. עוד נשאלו משתתפי המחקר אם הם בעד סרטוט מחדש של גבולות מדינת ישראל וסיפוח אזור המשולש למדינה הפלסטינית, כאשר המספר 1 מסמן את התשובה "כלל לא תומך/ת", והמספר 7 – "תומך/ת מאוד".

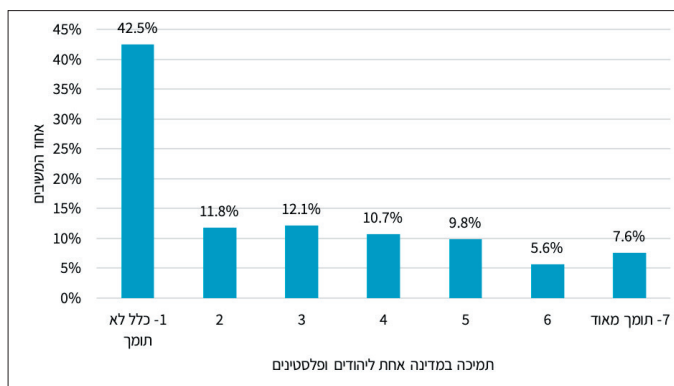
תרשים מס' 18: תמיכה בסיפוח המשולש למדינה הפלסטינית (N=576)

תרשים מספר 18 ממחיש שרוב העונים (70.1%) אינם תומכים כלל בסיפוח אזור המשולש למדינה הפלסטינית, ורק 16.4% תומכים במידת מה בסיפוח מסוג זה, כאשר 3.9% מהם תומכים בכך מאוד. יש לשים לב לכך ש-13.5% הביעו עמדה ניטרלית בנושא. באופן כללי ניתן לראות שקיים רוב מוצק נגד צעד כזה, נתון שבא לידי ביטוי בהתנגדות ל"תוכנית המאה" של הנשיא האמריקני דונלד טראמפ, אשר פורסמה ב-28 בינואר 2020, והביאה לביקורות רחבות היקף באשר לאפשרות זו (שעלאן, 2020).

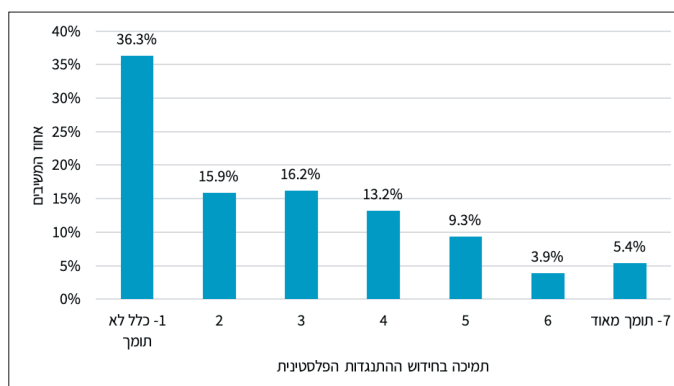
בהמשך נשאלו המשתתפים על מידת תמיכתם בהקמת מדינה אחת לפלסטינים וליהודים בכל פלסטין ההיסטורית, כאשר המספר 1 מסמן את התשובה "כלל לא תומך/ת" והמספר 7 – "תומך/ת מאוד".

תרשים מס' 19: תמיכה בהקמת מדינה אחת בכל פלסטיין ההיסטורית (N=579)

תרשים מספר 19 מלמד כי 66.4% (שהם חיבור של העמדות 1, 2, 3) מתנגדים לפתרון מדינה אחת, כאשר 42.5% מהם נחרצים מאוד בעניין זה, בעוד ש-23% (שהם חיבור של העמדות 5, 6, 7) מצדדים בו, מהם 7.6% תומכים בו מאוד. בסדרת השאלות הנוגעות לעמדות הציבור הפלסטיני בישראל כלפי הסכסוך הישראלי-פלסטיני נשאלו משתתפי המחקר באיזו מידה הם תומכים בחידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית, כאשר המספר 1 מסמן את התשובה "כלל לא תומך/ת", והמספר 7 – "תומך/ת מאוד".

תרשים מס' 20: תמיכה בחידוש ההתנגדות הפלסטינית (N=578)

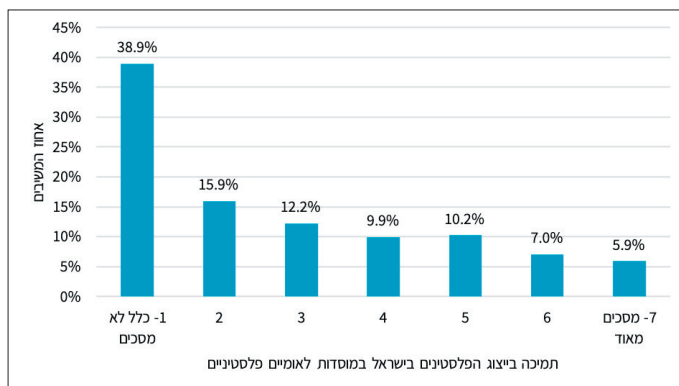

תרשים מספר 20 מלמד ש-68.4% אינם תומכים, ברמות שונות, בחידוש האינתיפאדה. רובם (36.3%) בחרו בתשובה שלפיה הם אינם תומכים בחידוש כלל. לעומת זאת, 18.6% השיבו שהם תומכים, ברמות שונות, בחידוש האינתיפאדה, 5.4% מהם תומכים מאוד בחידוש. 13.2% מהנשאלים לא הביעו עמדה ברורה, ועמדתם בנושא זה ניטרלית. מנתונים

אלה עולה במפורש שרוב מוצק בחברה הפלסטינית בישראל אינו רואה באינתיפאדה דרך ראויה להתמודדות עם הסכסוך הישראלי-פלסטיני. אם לוקחים בחשבון את העמדה הנחרצת התומכת בפתרון שתי המדינות, יחד עם ההתנגדות לחידוש האינתיפאדה – ניתן להסיק שקיימת עמדה מוצקה בעד משא ומתן בין ישראל להנהגה הפלסטינית כדרך הרצויה להגעה לפתרון מוסכם של הסכסוך.

בהמשך נשאלו משתתפי המחקר אם הם תומכים בייצוג הפלסטינים בישראל במוסדות הלאומיים הפלסטיניים, כאשר המספר 1 מסמן את התשובה "כלל לא מסכים", והמספר 7 – את התשובה "מסכים מאוד".

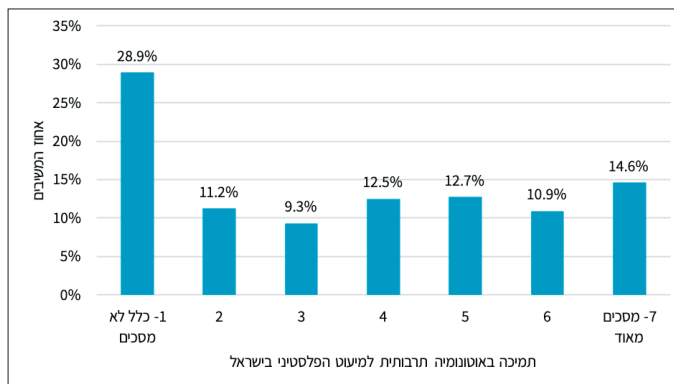
תרשים מס' 21: תמיכה בייצוג הפלסטינים בישראל במוסדות לאומיים פלסטיניים (N=577)

תרשים 21 מלמד שקיים רוב ברור של 67% שאינם מסכימים כי יש לפעול לייצוג פלסטינים בישראל במוסדות הלאומיים הפלסטיניים, לעומת כ-23.1% שסוברים כי יש לפעול למען ייצוגם במידה מסוימת. כאשר משווים את קצוות הספקטרום של העמדות, ניתן לראות כי בעוד 38.9% בחרו בתשובה "כלל לא מסכים", רק 5.9% בחרו בתשובה שהם מסכימים מאוד עם כוונה זו. תשובות נחרצות אלה מצטרפות לשלל העמדות שהצגנו לעיל, המצביעות על השתרשות עמדת ההפרדה ועל קבלת הסטטוס קוו הקיים בכל הנוגע למציאות הגיאופוליטית והאזרחית.

אישוש לטענה זו עולה מנתוני השאלה הנוגעת לאפשרות של כינון אוטונומיה תרבותית לאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל, כאשר המספר 1 מסמן את התשובה "כלל לא מסכים", והמספר 7 את התשובה "מסכים מאוד".

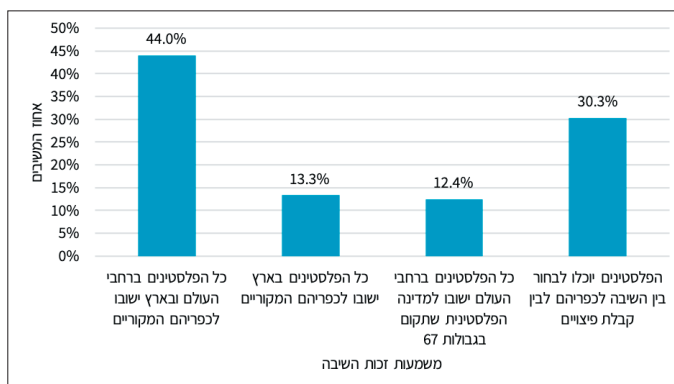
תרשים מס' 22: תמיכה במתן אוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל (N=578)

תרשים מספר 22 מראה כי 38.2% מהמשיבים מסכימים עד מסכימים מאוד עם הטענה שיש לאפשר אוטונומיה תרבותית לחברה הפלסטינית בישראל. לעומת זאת, כמחצית מהמשיבים (49.4%) אינם תומכים בהענקת אוטונומיה תרבותית למיעוט הערבי-פלסטיני. נתונים אלה, שלפיהם רוב ברור באוכלוסייה מתנגדים למתן אוטונומיה תרבותית, מחייבים הסבר שלא ניתן לגזור אותו ישירות מהתשובה. ניתן לשער את קיומם של שני גורמים חשובים וקשורים זה בזה המסבירים נתונים אלה. האחד הוא, שקיים חשש בקרב האוכלוסייה מכך שמתן אוטונומיה יכול לדרדר את מערכת היחסים בין המדינה למיעוט, היות ואוטונומיה יכולה להיתפס חלק מתהליך אירידנטה. הגורם הנוסף הוא החשש מהסרת אחריותה של המדינה למיעוט, ובעיקר פגיעה בתקציבים המופנים לחברה זו, דבר שעלול להעצים את מצוקתה ולהגביר את העוני בקרבה. הסברים אלה קיבלו חיזוק בשנים האחרונות בעקבות השינוי שחל במדיניות הממשלה כלפי התרבות הערבית, בעיקר בנושא המימון ובמגבלות על תכנים תרבותיים-לאומיים (Jamal & Lavie, 2020). כמו כן, עקב התגברות חשדנותה של האוכלוסייה כלפי כוונות המדינה בעקבות פרסום "תוכנית המאה" של הנשיא האמריקני טראמפ, שבה קיימת התייחסות ייחודית כלפי חלק לא-מבוטל מהחברה הערבית-פלסטינית, שאזרחותו מוטלת בספק. במילים אחרות, בחברה הפלסטינית בישראל קיים חשש מתביעות לזכויות קולקטיביות שעלולות לחזק מגמות לאומניות בחברה הישראלית, להביא להעצמת אי-האמון ולהצדיק צעדים הפוגעים באוכלוסייה זו. מלבד זאת, ניתן לפרש את הנתון הזה ברוח התשובות שעלו בשאלות קודמות בנוגע למיקומם של האזרחים הפלסטינים בסוגיית הסכסוך, ולטעון שההתנגדות לאוטונומיה תרבותית משקפת הפנמה של המדיניות הישראלית הרווחת – המדגישה זכויות אינדיבידואליות, אך ספקנית כלפי תביעות לאומיות.

במסגרת המשך ההעמקה בעמדות האוכלוסייה בעניין הסכסוך, נשאלו משתתפי המחקר מספר שאלות בסוגיית זכות השיבה. שאלה ראשונה בהקשר זה היא מהי משמעות זכות השיבה מבחינת המשיבים. הוצגו בפניהם ארבע אפשרויות או פרשנויות אפשריות, כפי שמופיע בתרשים מספר 23.

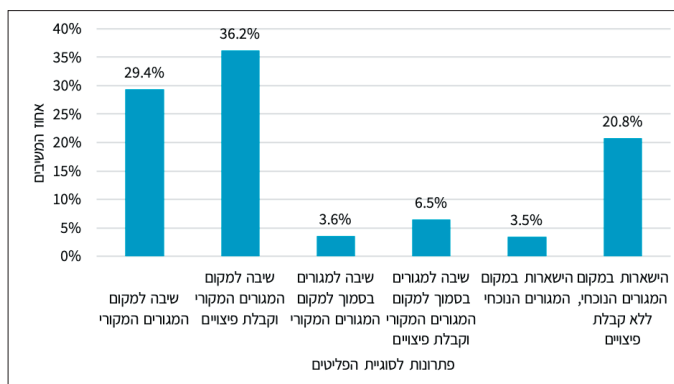
תרשים מס' 23: משמעות זכות השיבה (N=576)

תרשים מספר 23 מראה שכל המשיבים מייחסים חשיבות לזכות השיבה ומגדירים אותה במגוון דרכים. קיים רוב של 69.7% הרואים בה חזרה למקומות המגורים המקוריים של הפליטים. מהם 44% מגדירים שיבה כמתייחסת לחזרת כל הפליטים, מכל רחבי העולם, למקומות מגוריהם המקוריים. לעומת זאת, רק 13% תופסים את השיבה כמתייחסת לחזרת אלה שנמצאים בגבולות הארץ למקומות המגורים המקוריים שלהם, ובכך מבחינים בין הפליטים החיים במולדתם לאלה החיים מחוצה לה. ישנו מיעוט של 12.4% המגדירים שיבה כחזרת כל הפליטים, בעיקר אלה שחיים מחוץ למולדת, למדינה פלסטינית עתידית. כ-30% מהמשיבים רואים בשיבה חזרה בפועל או קבלת פיצויים, בהתאם להחלטתם של הפליטים עצמם.

בהמשך לשאלה זו נתבקשו המשיבים לקבוע איזה מהפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים מקובל עליהם. כדי להעמיק בהבנת סוגיה זו, הרחבנו את מספר האפשרויות שמהן ניתן לבחור, כפי שמופיע בתרשים מספר 24.

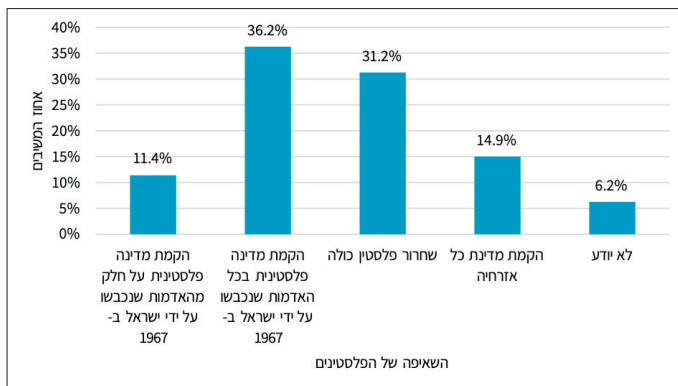
תרשים מס' 24: פתרונות לסוגיית הפליטים (N=576)

מתרשים מספר 24 עולה בבירור כי קיים רוב של 65.6% שרואים בשיבה למקומות המגורים המקוריים פתרון בעיית הפליטים, ו-36.2% מהם מוסיפים על כך את הצורך בפיצויים על עצם העוול שנגרם להם בתקופת הפליטות שלהם. מיעוט קטן, 10.1%, מעדיפים לשוב למקום סמוך למקום המגורים המקורי, עם או בלי קבלת פיצויים. 24.3% מעדיפים את הישארותם של הפליטים במקומות המגורים הנוכחיים שלהם, 20.8% מהם מצדדים בקבלת פיצויים, ומיעוט קטן מאוד, 3.5%, אינם רואים צורך בפיצויים לפליטים. תשובות אלה מעניינות במיוחד, וניתן לחלקן לשלוש קטגוריות מרכזיות: אלה המעדיפים שיבה למקומות המגורים המקוריים, אלה המעדיפים שיבה למקומות סמוכים למקומות המגורים המקוריים, ואלה המעדיפים את הישארות הפליטים במקומות המגורים הנוכחיים שלהם.

בהמשך נשאלו המשתתפים מהי, לדעתם, שאיפתם של הפלסטינים. למרואיינים הובהר שהכוונה היא להתייחסות כללית לרצונו של העם הפלסטיני, על אף השונות הפנימית השוררת בו. בהיות הנשאלים עצמם פלסטינים, ההשערה הייתה שתשובתם תשקף את הציפיות שלהם, ולא דווקא אמת עובדתית ידועה. למשיבים ניתנו מספר אפשרויות, וכן היכולת להוסיף להן אם אינן מספקות.

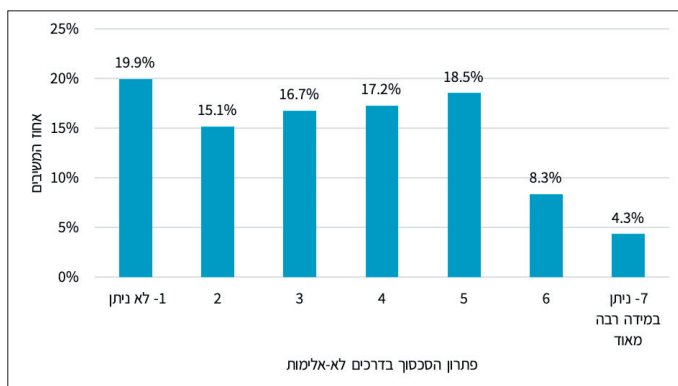
תרשים מס' 25: השאיפה של הפלסטינים (N=569)

תרשים מספר 25 מראה ש-36.2% מהנשאלים העריכו כי השאיפה של הפלסטינים היא הקמת מדינה פלסטינית בכל האדמות שנכבשו על-ידי ישראל ב-1967, ואילו 31.2% מהנשאלים חושבים שהשאיפה היא שחרור פלסטין כולה. כמו כן, 14.9% חושבים שהשאיפה היא הקמת מדינת כל אזרחיה. 11.4% סבורים כי השאיפה היא הקמת מדינה פלסטינית על חלק מהאדמות שנכבשו ב-1967, ו-6.2% מהנשאלים ענו כי אינם יודעים. חשוב להבהיר שייתכן וישנו פער בין מה שהמשיבים מייחסים לעצמם למה שהם מייחסים לשאיפה של "הפלסטינים". לצורך הניתוחים, ובניסיון ליצור רצף, אוחדו התשובות "הקמת מדינת כל אזרחיה" ו"שחרור פלסטין כולה" לתשובה אחת. התשובה "לא יודע" הוגדרה ערך חסר.

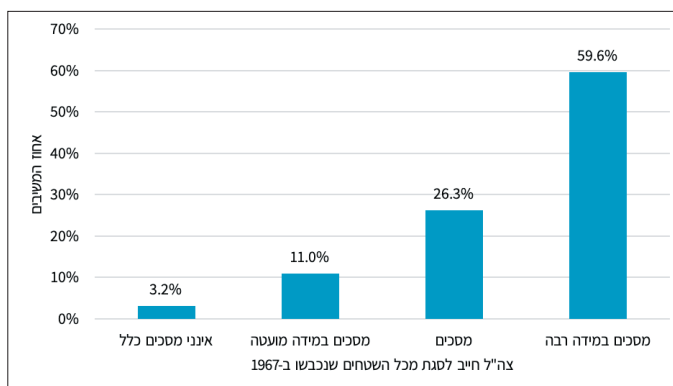
השאלה הבאה שהוצגה למשתתפי המחקר נגעה למידה שבה הם חושבים שניתן להגיע לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרכים לא-אלימות.

תרשים מס' 26: תמיכה בפתרון הסכסוך בדרכים לא-אלימות (N=557)

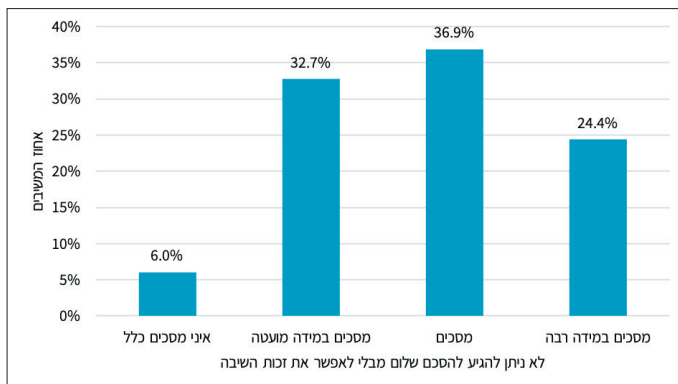
תרשים מספר 26 מראה שעל הספקטרום שבין העמדה שלפיה לא ניתן לפתור את הסכסוך בדרכים לא-אלימות לעמדה שעל-פיה ניתן לפתור את הסכסוך בדרכים לא-אלימות במידה רבה, בחרו כמחצית מהמשיבים (51.7%) בתשובות 1-3, שלפיהן (במידות שונות) לא ניתן לפתור את הסכסוך בדרכים לא-אלימות. 19.9% מהם סוברים כך במידה רבה מאוד. בתשובה 4, המעידה על מידה של ניטרליות ביחס לשאלה זו, בחרו 17.2%, ואילו 31.1% בחרו בתשובות 5-7, לפיהן ניתן (במידות שונות) לפתור את הסכסוך בדרכים לא-אלימות. חשוב להבהיר שעמדות אלה הן הערכות בלבד, ולמרות זאת הן מסמנות את התחושה הכללית באוכלוסייה הפלסטינית בישראל. מהן עולה שמחצית האוכלוסייה אינה רואה פתרון לסכסוך בלי שימוש באלימות. אין בכך כדי לומר שהם רוצים או מעדיפים אלימות, אלא שלדעתם ללא שימוש באלימות לא יוכל המצב להשתנות. בהמשך נשאלו משתתפי המחקר על עמדתם בשאלה אם על צה"ל לסגת מכל השטחים שנכבשו ב-1967 כדי לקדם פתרון של הסכסוך.

תרשים מס' 27: תמיכה בנסיגת צה"ל משטחי 1967 (N=573)

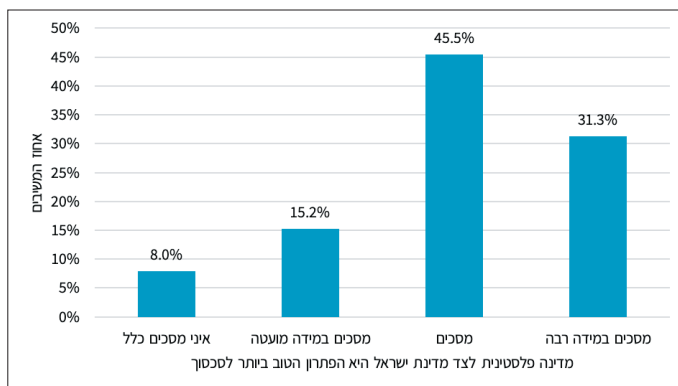
כפי שתרשים מספר 27 ממחיש, קיים רוב מוצק של 96.9% שמסכימים במידת זו או אחרת עם טענה זו (59.6% מסכימים במידה רבה, 26.3% מסכימים, ו-11.0% מסכימים במידה מועטה), בעוד ש-3.2% בלבד אינם מסכימים כלל עם הטענה. כמו כן נתבקשו המשתתפים להתייחס להיגד "לא ניתן להגיע להסכם שלום עם ישראל מבלי לאפשר את זכות השיבה", ולהביע את מידת הסכמתם לו.

תרשים מס' 28: תמיכה בזכות השיבה כתנאי להסכם שלום (N=573)

תרשים מספר 28 מלמד ש-61.3% מהנשאלים מסכימים עם טענה זו (24.4% מסכימים במידה רבה ו-36.9% מסכימים). חלק לא-מבוטל מהמשיבים, 32.7%, מסכימים במידה מועטה עם היגד זה, ו-6% אינם מסכימים כלל. משמעות הדבר היא ש-94% מהנשאלים מסכימים במידה כלשהי כי לא ניתן להגיע להסכם שלום מבלי לאפשר את זכות השיבה. בהמשך לבחינת עמדות הציבור הפלסטיני בישראל כלפי פתרון הסכסוך נתבקשו משתתפי המחקר להביע את מידת הסכמתם לטענה ש"מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני".

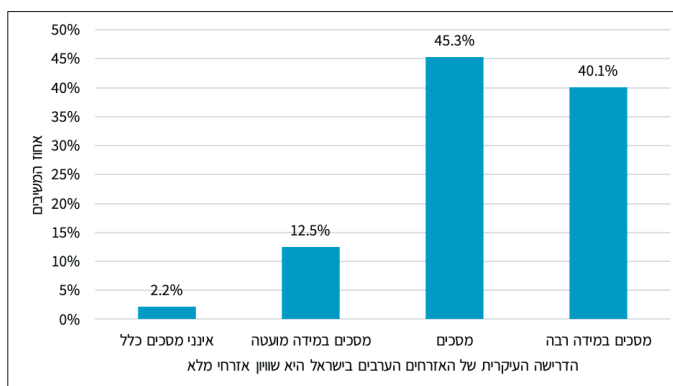
תרשים מס' 29: תמיכה במדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל כפתרון לסכסוך (N=572)

כפי שניתן ללמוד מתרשים זה, 92% מהנשאלים מסכימים עם טענה זו במידה מסוימת (31.3% מסכימים במידה רבה, 45.5% מסכימים, ו-15.2% מסכימים במידה מועטה), בעוד ש-8% מהנשאלים אינם מסכימים איתה כלל. עמדה זו משקפת בבירור את העמדה

שעלתה קודם והוצגה בתרשים 17 לעיל, המראה כי רוב המשיבים (65.6%) תומכים ברמות שונות בהקמת מדינה פלסטינית, ומרביתם (34.4%) תומכים בה מאוד. כאשר שאלנו את משתתפי המחקר על מידת הסכמתם לטענה שלפיה "הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל היא שוויון אזרחי מלא", קיבלנו תשובות המשלימות את התשובה על סוגיית הקמת מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל כפתרון הטוב ביותר לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

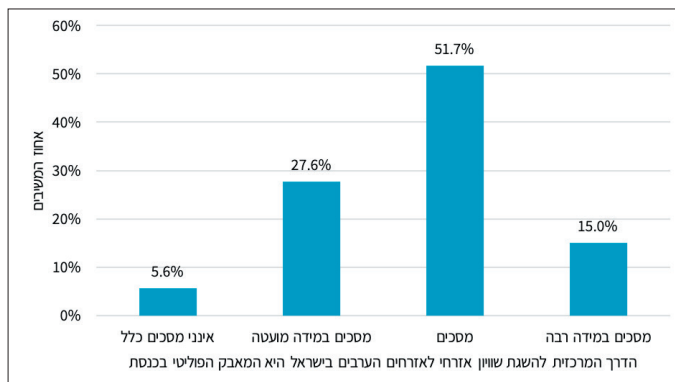
תרשים מס' 30: תמיכה בהיגד לפיו הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים-פלסטינים היא שוויון אזרחי מלא (N=575)

כפי שעולה מתרשים מספר 30, 97.9% מהנשאלים מסכימים עם טענה זו במידה מסוימת (40.1% מסכימים במידה רבה, 45.3% מסכימים, ו-12.5% מהנשאלים מסכימים במידה מועטה). 2.2% אינם מסכימים כלל עם טענה זו. זהו רוב מוחץ, המשקף את העמדה המוצהרת של מרבית המפלגות הערביות המייצגות את האוכלוסייה הזו בישראל – שילוב הדרישה לשלום עם התנועה הלאומית הפלסטינית במסגרת שתי מדינות נפרדות, עם הדרישה לשוויון אזרחי מלא לאזרחים הפלסטינים בישראל.

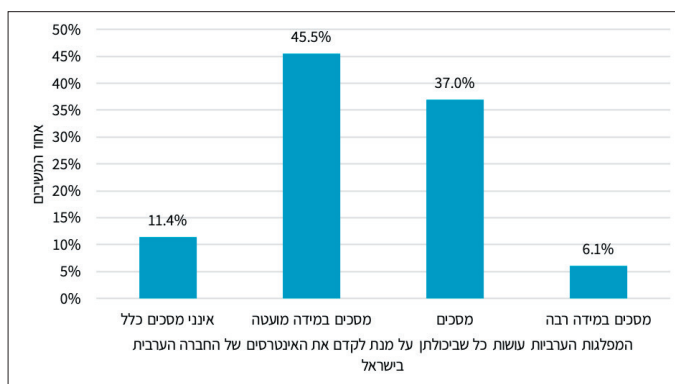
כדי להעמיק את הבנתנו בעמדות האוכלוסייה בכל הנוגע לעמדותיה ולציפיותיה הפוליטיות, נתבקשו משתתפי המחקר להביע את מידת הסכמתם להיגד "הדרך המרכזית להשגת שוויון אזרחי לאזרחים הערבים בישראל היא המאבק הפוליטי בכנסת". כאן התגלתה שונות לא-מבוטלת בעמדות השונות, ומידת ההתלהבות שנצפתה בתשובות לגבי השוויון פחתה במידת מה.

תרשים מס' 31: תמיכה בהיגד לפיו הדרך המרכזית להשגת שוויון אזרחי לאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל היא המאבק הפוליטי בכנסת (N=575)

תרשים מספר 31 ממחיש ש-66.7% מהנשאלים מסכימים עם טענה זו (15% במידה רבה, 51.7% מסכימים), בעוד ש-27.6% מהנשאלים מסכימים במידה מועטה, ו-5.6% אינם מסכימים איתה כלל. התפלגות זו דומה מאוד להתפלגות האוכלוסייה כאשר מתייחסים לאחוזי ההצבעה הממוצעים לכנסת. כפי שניתן היה לראות מנתוני ההצבעה לכנסת בשנים האחרונות, קיים רוב של שני שלישים מהאזרחים הערבים-פלסטינים בישראל אשר מצביעים לכנסת. סביר להניח שאלה הם גם התומכים בעמדה המשתקפת בנתוני מחקר זה, שלפיה זירת הכנסת נתפסת כזירה המרכזית להשגת השוויון האזרחי המיוחל. המשתתפים נשאלו לגבי רמת הביצוע של המפלגות הערביות, ונתבקשו להביע עמדה לגבי הטענה שלפיה "המפלגות הערביות עושות כל שביכולתן על מנת לקדם את האינטרסים של החברה הערבית בישראל". תשובותיהם משקפות העמקה במחלוקת בקרב האוכלוסייה.

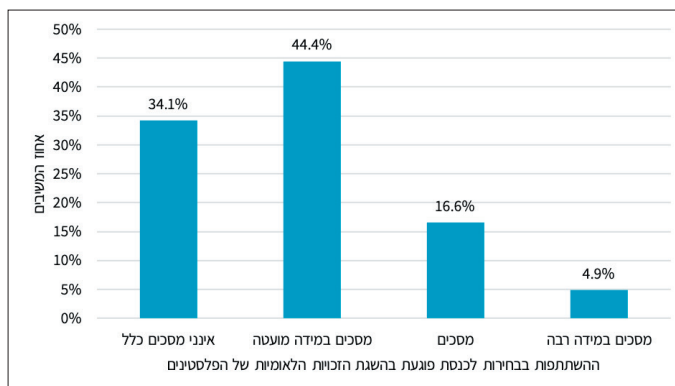
תרשים מס' 32: תמיכה בהיגד לפיו המפלגות הערביות עושות כל שביכולתן על מנת לקדם את האינטרסים של החברה הערבית בישראל (N=577)

תרשים מספר 32 מלמד כי 43.1% מסכימים או מסכימים במידה רבה עם טענה זו. לעומת זאת, 45.5% מהנשאלים מסכימים במידה מועטה, ו-11.4% אינם מסכימים כלל. מנתונים אלה עולה בבירור שקיימת ספקנות לא־מבוטלת לגבי הטענה העולה בשאלה, והמחלוקת בקרב האוכלוסייה מתחדדת. חשוב להבהיר שהשאלה לא התייחסה לעצם השגת מטרות האוכלוסייה, אלא למאמץ שהמפלגות עושות לקידום האינטרסים שלה, וזאת כדי לזהות את דרגת הייצוגיות שהאוכלוסייה מעניקה למפלגות מבלי להתמקד בעצם השגת יעדיהן. כמו כן, חשוב להבהיר שהשאלה הזו נשאלה בזמן שהרשימה המשותפת הייתה פעילה בכנסת ה-20 החל משנת 2015, וייתכן שעובדה זו השפיעה על התשובות שקיבלנו.

כדי לבדוק אם בקרב המשיבים קיימת דיפרנציאציה בין האינטרסים האישיים שלהם לבין אלו של העם הפלסטיני בנוגע להשגת זכויותיו, או במילים אחרות, כדי לבדוק אם הפעילות בכנסת נתפסת כמנוגדת למאמצים להשגת זכויות העם הפלסטיני – נדרשו המשיבים להביע את עמדתם על ההיגד "ההשתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים".

תרשים מס' 33: תמיכה בהיגד לפיו השתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים (N=569)

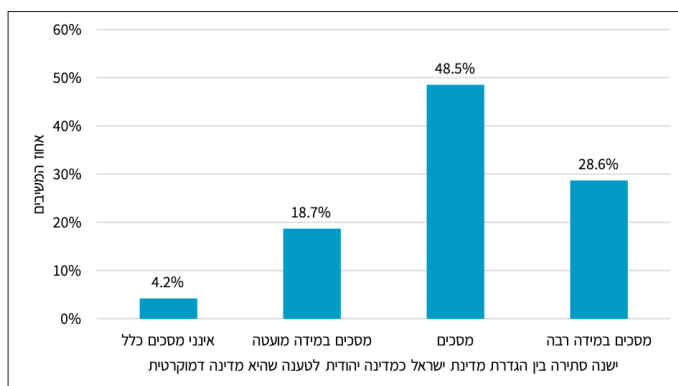

תרשים מספר 33 מראה כי 21.5% בלבד מסכימים עם טענה זו (4.9% מסכימים במידה רבה ו-16.6% מסכימים), בעוד ש-44.4% מהנשאלים מסכימים במידה מועטה, ו-34.1% אינם מסכימים כלל. התפלגות זו ממחישה שרוב מוחץ באוכלוסייה אינו רואה סתירה בין הפעילות הפרלמנטרית וההשתתפות בבחירות להשגת הזכויות הלאומיות הפלסטיניות. למעשה, נתון זה רומז על הגישה ההופכית, המקובלת בשיח הפוליטי ובהסכמות הקיימות בין הנהגת הציבור הפלסטיני בישראל להנהגת הרשות הפלסטינית. האחרונה דווקא

מעודדת את הפעילות הפרלמנטרית הפלסטינית בכנסת ופועלת לחיזוק השפעת המפלגות הערביות בפוליטיקה הישראלית.

כדי להעמיק את הבנתנו באשר לעמדת הציבור הפלסטיני בישראל ביחס לאופייה של המדינה, דבר שיש לו השלכות לא-מבוטלות על עמדותיו של ציבור זה כלפיה, נתבקשו משתתפי המחקר להביע את מידת הסכמתם להיגד "ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית".

תרשים מס' 34: תמיכה בהיגד לפיו ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית (N=565)

תרשים מספר 34 מראה שקיים רוב מוצק של 77.1% אשר מסכימים עם טענה זו (28.6% מסכימים במידה רבה ו-48.5% מסכימים). רק 18.7% מסכימים במידה מועטה, ו-4.2% אינם מסכימים כלל. מכאן שגם לפני חקיקת חוק הלאום, רוב האוכלוסייה הפלסטינית רואה בעייתיות בנוסחה החוקתית "מדינה יהודית ודמוקרטית". פירוש הדבר שחוסר השוויון המאפיין את מצבה של אוכלוסייה זו מקושר לסתירה האמורה בזהותה החוקתית של המדינה. היות והמשיבים לא נדרשו להתייחס למישור העקרוני או המעשי, ניתן לשער שעמדתם מושפעת יותר מהפן המעשי, הבא לידי ביטוי במדיניות המדינה. אחת ההמחשות לכך עולה מעמדותיה של אוכלוסייה זו בכל הנוגע לאי-שוויון, מצד אחד, ולתחושותיה ככתב-בית במדינת ישראל, מנגד. לכך נתייחס מאוחר יותר.

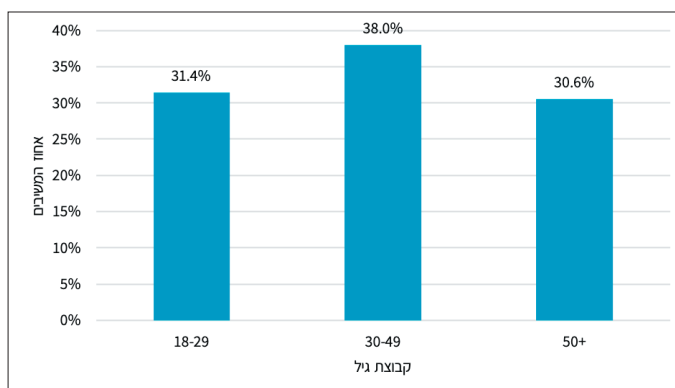
5. דמיון והבדל בקרב האזרחים הערבים-פלסטינים כלפי הסכסוך ופתרונו

5.1 המשתנים והמדדים המשפיעים על העמדות כלפי הסכסוך ופתרונו

כדי להעמיק בהבנתנו את עמדות הציבור הפלסטיני בישראל, ולצורך בחינת מידת השפעתם של משתנים בלתי-תלויים על משתנים תלויים, פיתחנו מדדים מורכבים המתבססים על משתנים מרכזיים במחקר. להלן יוצגו המשתנים והמדדים החדשים שנוצרו על מנת להסביר את המשתנים התלויים המהווים את העמדות של ציבור הנחקרים כלפי הסכסוך. משתנים אלה מתייחסים לנתונים סוציו-דמוגרפיים ולמדדים מורכבים יותר, דוגמת שביעות רצון וערכים אישיים.

גיל

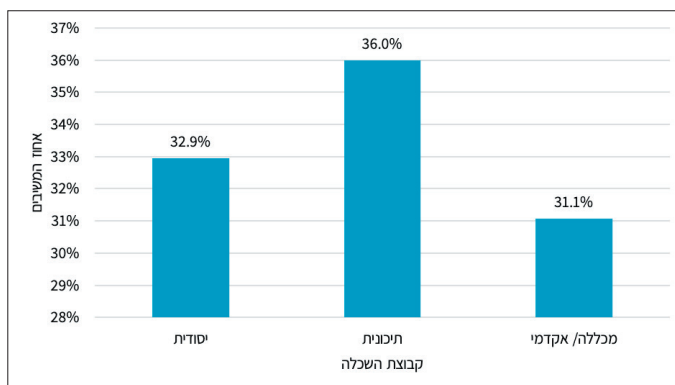
תרשים מס' 35: קבוצת גיל (N=580)

כדי לפשט את משתנה הגיל יצרנו משתנה גיל חדש, new_age, המורכב משלוש קטגוריות, על בסיס משתנה הגיל שהיה מורכב משש קבוצות גיל.²² כפי שניתן לראות מתרשים מספר 35, הקטגוריה הראשונה מורכבת ממשיבים שגילם נע בין 18-29, אשר מהווים 31.4% מאוכלוסיית המדגם. בקטגוריה השנייה אנשים שגילם נע בין 30-49, והיא מהווה 38% מהמדגם. הקטגוריה השלישית כוללת משיבים שגילם מעל 50, והיא מהווה 30.6% מהמדגם. אם כך, קבוצות הגיל הדומיננטית היא בני ה-30-49, ואלה הם אנשים שנולדו לאחר תום הממשל הצבאי ולפני פרוץ האינתיפאדה הפלסטינית הראשונה, בשנת 1987.

השכלה

תרשים מס' 36: רמת השכלה (N=575)

כפי שעולה מתרשים מספר 36, גם בחלוקת המדגם לפי רמת השכלה יצרנו משתנה חדש, new_educ, המחולק לשלוש קטגוריות עיקריות. הראשונה כוללת את מי שלא סיימו לימודים תיכוניים, והם מהווים 32.9% מהמדגם. קטגוריה שנייה היא של אלה שסיימו לימודים תיכוניים אך לא למדו במוסדות להשכלה גבוהה מסוג כלשהו, והם מהווים 36% מהמשיבים במדגם. הקטגוריה השלישית היא של מי שלמדו לימודים אקדמיים באופן חלקי או מלא, והם מהווים 31.1% מהמשיבים. חלוקה זו משקפת את החלוקה הקיימת באוכלוסייה בפועל, דבר המחזק את ייצוגיות המדגם.

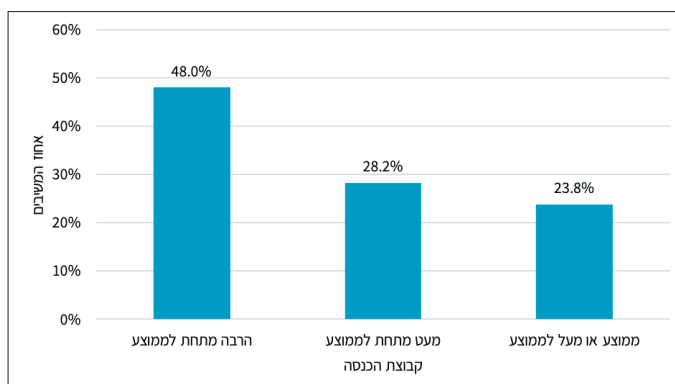
22 18-29 (2+1)

30-49 (4+3)

50+ (6+5)

הכנסה

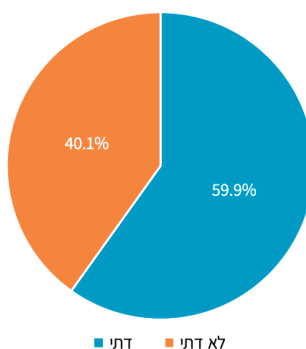
תרשים מס' 37: רמת הכנסה (N=577)

תרשים מספר 37 מלמד שגם ביחס להכנסה יצרנו משתנה חדש בשם `new_income279`, שחולק לשלוש קטגוריות: הרבה מתחת לממוצע, מעט מתחת לממוצע, ממוצע או מעל לממוצע. לנשאלים הוצגה השאלה לגבי מצבם הכלכלי ביחס לממוצע ההכנסה למשפחה לפי נתוני הלמ"ס. ממוצע ההכנסה למשפחה בישראל באותה עת היה 17,000 ש"ח. 48% ממשיבי המדגם דירגו עצמם הרבה מתחת לממוצע, 28.2% – מעט מתחת לממוצע, ו-23.8% – בממוצע או מעליו. חלוקה זו מצביעה על אחוז גבוה מאוד (76.2%) שחי מתחת לממוצע, נתון התואם את נתוני הלמ"ס (יגור-קרול וערוסי, 2017) ואת נתוני מרכז רכאז (מוחמד, ח'טיב, ורזק מרג'ייה, 2018).

רמת דתיות

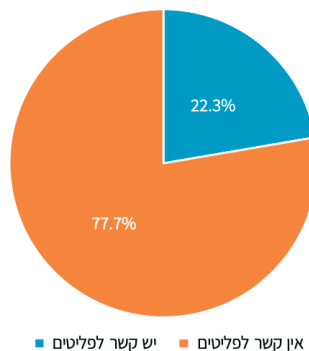
תרשים מס' 38: רמת דתיות (N=571)

גם בעניין רמת הדתיות נבנה משתנה חדש, new_relig, כפי שמופיע בתרשים מספר 23.38 המשתנה החדש מחלק את המשיבים לשתי קטגוריות השתייכות מרכזיות. התשובות "דתי" ו"דתי מאוד" קובצו לתשובה אחת – "דתי", מתוך הנחה כי שתי קבוצות אלה דומות מספיק במאפייניהן הדתיים. התשובה "לא דתי" נשארה כפי שהיא, והחילוניים, המהווים קטגוריה נפרדת ואחוז שאינו גדול במיוחד, כמו גם אלו ש"אינם יודעים", הוצאו מהנתונים בהקשר זה. ההתפלגות שהתקבלה מצביעה על כך ש-40% מאוכלוסיית המדגם הגדירה עצמה מסורתית (לא-דתי), לעומת זאת, 59.9% מהמדגם הגדירו עצמם דתיים או דתיים מאוד. נתונים אלה מציגים בבירור כי מרבית האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל מגדירים עצמם דתיים. חשוב לציין כי אלה שהגדירו עצמם "מסורתיים", ציינו שהם מאמינים, על אף שאינם מקיימים בהכרח את המצוות הדתיות. אם כן, מדובר בחברה שמרנית ביותר, ללא קשר לשתייכות הדתית הפנימית שבה.

סוגיית הפליטים

תרשים מס' 39: סוגיית הפליטים (N=569)

לצורך ניתוחים מורכבים יותר צומצם גם משתנה הפליטות, כפי שניתן לראות בתרשים מספר 39. היות וקטגוריית השתייכות הזו נחשבת בעלת חשיבות והשלכות גבוהות על הגדרת הזהות של האזרחים הפלסטינים בישראל, צמצמנו אותה לאלה שיש להם קשר ישיר לפליטות ולא להם קשר כזה. מבחינה היסטורית נוצרה קטגוריה זו בשנת 1948, ולפיה הוגדרה קבוצה לא-מבוטלת (כ-25%) מהאוכלוסייה כמי שאיבדו בזמנו את נכסיהם והפכו פליטים פנימיים (כהן, 2010). הבולטות של קבוצה זו מורגשת בחברה הפלסטינית בישראל בכללה, ובאה לידי ביטוי בדרכים שונות עד היום, כמו

23. 1. דתי/ דתי מאוד (2+1)

2. לא-דתי (3)

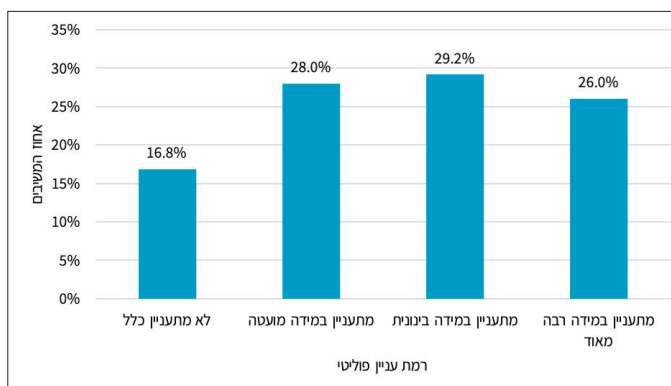
[חילוניים (5) – 10% – הוצאו מניתוח זה]

ביום הנכבה, על אף שחלק מהפליטים הפנימיים שיפרו את מצבם הכלכלי ובנו את חייהם מחדש בכפרים שונים (שם). כפי שראינו בהתפלגות שמופיעה בתרשים מספר 8, חשיבותה של זהות זו בקשריה לפתרונות אפשריים לסוגיה הפלסטינית, בעיקר בכל הקשור לסוגיית חזרתם של הפליטים, להכרת המדינה בעוול שנעשה להם, שנמשך עד היום, ולקבלת פיצויים עבורו.

לצורך הניתוח אוחדו התשובות "נכד של פליט", "בן של פליט" ו"פליט" לתשובה אחת – "פליט", על סמך ההנחה כי למשיבים אלה ישנו קשר קרוב לפליטים (התשובה "לא יודע/ת" הוגדרה ערך חסר). ההתפלגות שהתקבלה מצביעה על כך ש-77.7% מאוכלוסיית המדגם אינה מוגדרת פליטים או בעלי קשר לפליטים, לעומת 22.3% שנחשבים לכאלה. נתונים אלה משקפים את הסטטיסטיקות הקיימות בספרות העוסקת בנושא, על אף שאלה אינם נתונים רשמיים של הלמ"ס (Al-Haj, 1986; Jamal, 2011).

רמת עניין פוליטי

תרשים מס' 40: רמת עניין פוליטי (N=577)

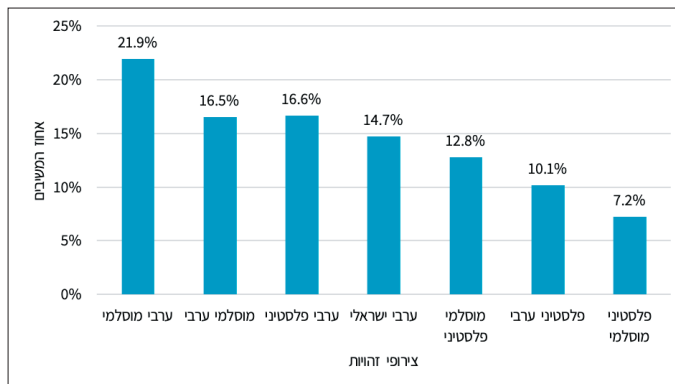
אחד המשתתפים שזכו לתשומת לב מיוחדת במדגם הוא רמת העניין הפוליטי של המשיבים. לצורך בחינתו נוצר משתנה חדש, new_politic, בעל ארבע קטגוריות: לא מתעניין כלל, מתעניין במידה מועטה, מתעניין במידה בינונית, מתעניין במידה רבה מאוד. הנחת היסוד שעמדה בבסיס תשומת לב זו היא שקיימים הבדלים ניכרים ברמת העניין הפוליטי של החברה הערבית-פלסטינית בישראל. הנחת יסוד נוספת היא, שלרמת עניין פוליטית השלכות חשובות על העמדות הפוליטיות של האוכלוסייה. הקשר בין רמת עניין פוליטי לעמדות הנוגעות לסכסוך הישראלי-פלסטיני ולפתרונותיו האפשריים השונים הופך לסוגיה חשובה שנתייחס אליה בהמשך. כפי שניתן לראות בתרשים מספר 40, מהנתונים של המשתנה החדש עולה כי המתעניינים מאוד מהווים 26% מאוכלוסיית המדגם. שיעורם של אלה שמתעניינים במידה בינונית או מועטה מגיע ל-29.2% ו-28%

בהתאמה, ומי שאינם מתעניינים בפוליטיקה – 16.8% מהמדגם. מנתונים אלה ניתן ללמוד שרוב גדול באוכלוסייה מתעניין בפוליטיקה ברמה כזו או אחרת, דבר המצביע על רמת פוליטיות גבוהה יחסית. נתון זה מובן על רקע מעמדם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל כמיעוט לאומי.

זהות

קטגוריזציה עצמית על בסיס לאומי או עדתי מהווה משתנה חשוב מאוד במחקרי עמדות, במיוחד בקרב קבוצות אוכלוסייה בעלות זהות מאותגרת או כזו העומדת למבחן מתמיד, דוגמת מיעוטים לאומיים או קבוצות המצויות תחת שליטה של קבוצות הגמוניות. כאשר מדובר בזהותה של החברה הפלסטינית בישראל – במיוחד נוכח מדיניות המדינה לאורך 72 שנות קיומה, שפעלה לטשטוש שייכותם הפלסטינית של אזרחיה הלא-יהודים ולהדגשת זהותם הערבית (רבינוביץ, 1993) – התייחסות לאופן שבו משתתפי המדגם מגדירים עצמם חשובה מעצם היותה אינדיקציה לנורמליזציה של תודעה כזו או אחרת בקרבם.

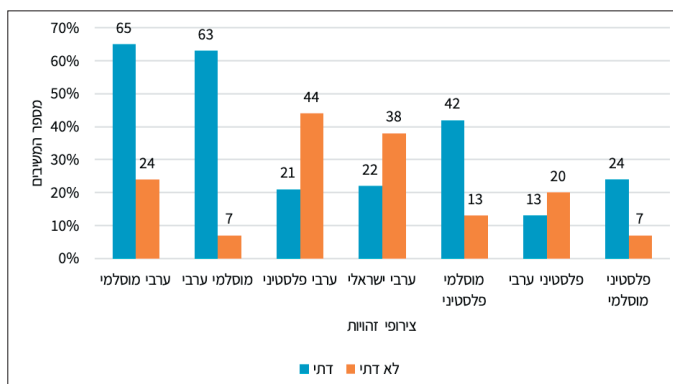
תרשים מס' 41: צירופי זהויות (N=424)

כפי שניתן לראות מתרשים מספר 41, נעשה מאמץ למיין את קבוצות ההשתייכות בדרך מעשית, אך כזו השומרת על ההיגיון הפנימי של החלוקה המקורית. לשם כך נבחרו שבעה צירופי הזהויות הנפוצים ביותר בקרב הנבדקים, ונוצר משתנה חדש: Identity_new. בפילוח עמוק יותר של הזהויות היה מקום להצביע על צירופי הזהות הבולטים ביותר בקרב האוכלוסייה, ולכן, כפי שניתן לזהות בתרשים 41, לא נכללו בנתוני הגדרת הזהות העצמית 155 נבדקים, המהווים 26.8% מהמדגם כולו, משום שצירופי הזהויות שלהם היו שונים משבעת הצירופים העיקריים שנבחרו. היות וצירופי הזהויות מאפשרים להצביע על הבולטות של מרכיבים שונים של אתוס ההשתייכות של אנשים שונים, ולצורך השימוש בצירופי זהויות אלה בניתוח עמדות, החלטנו לצמצם את קטגוריות הזהות על

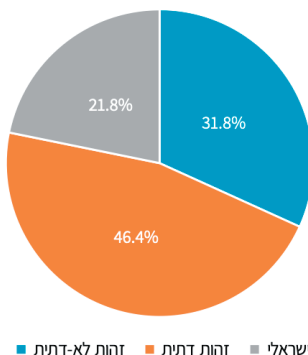
בסיס דתי, משום שבקבוצת המשיבים שהגדירו עצמם "מוסלמי" באחת מהעדיפויות, נמצא רוב המגדיר עצמו דתי. מנגד, בקבוצות המשיבים שהגדירו עצמם "פלסטיני", "ערבי" או "ישראלי", ללא ההגדרה "מוסלמי" באף אחת מהעדיפויות, קיים רוב מסורתי. חלוקה זו משתקפת בתרשים מספר 42 להלן.

תרשים מס' 42: זהויות בצלוח עם דתיות (N=403)

על סמך הנתונים המופיעים בתרשים מספר 42 החלטנו לקבץ את המשיבים בעלי הזהות הדתית לקטגוריה אחת, ואת המשיבים שאין בזהותם רכיב דתי לקטגוריה אחרת. כך התאפשר לנו להשתמש בכלל המשיבים של המדגם ולא רק בשבעת הצירופים הנפוצים, אשר כאמור לא התייחסו לשליש מהמדגם. בהתאם לכך כללה קטגוריה אחת את כל המשיבים שהגדירו עצמם מוסלמים בעדיפות הראשונה או השנייה, למשל, ערבים-מוסלמים, מוסלמים-ערבים, פלסטינים-מוסלמים ומוסלמים-פלסטינים. ריבוי זה אפשר להתייחס למידת הבולטות של הרכיב הדתי בהגדרתם האישית של כל אלה, ונמצא שכולם מבליטים את זהותם הדתית. קבוצה חדשה זו מהווה 46.4% מהמדגם. לעומת זאת, המשיבים שלא ציינו מרכיב דתי כלשהו בזהותם קובצו לקטגוריה חדשה שמהווה 31.8% מהמדגם. הקבוצה השלישית כוללת את המשיבים אשר הגדירו עצמם ישראלים בעדיפות הראשונה או השנייה, והם מהווים 21.8%. זהות זו מובחנת מהשאר, ובעמדותיה נעסוק בהמשך. תרשים מספר 43 מציג את התפלגות המשתנה החדש שיצרנו, מבלי לבטל את אפשרות השימוש בצירופים הזהותיים המקוריים.

תרשים מס' 43: זהויות לפי דת (N=424)

כפי שניתן לראות בתרשים מספר 43, חלוקת קטגוריות הזהות בדרך זו מלמדת שבסך הכל 21.8% מאמצים זהות תרבותית-אזרחית (ערבי-ישראלי), שאר משתתפי המדגם, 78.2%, משתייכים לקטגוריה המדגישה את זהותם הלאומית-תרבותית, המבוססת על שייכותם הדתית והלאומית במינון כזה או אחר. נתונים אלה מצביעים על נוכחות הזהות הישראלית בקרב האוכלוסייה הפלסטינית בישראל. חשוב לציין שהממצאים של מחקרים אחרים, אשר בוצעו באקדמיה הישראלית, מצביעים על בולטות גבוהה יותר של השייכות הישראלית. כפי שהסברנו לעיל, ייתכן שזהות החוקרים או זהותו של מכון המחקר ממלאים תפקיד באופי התשובות שמתקבלות. סקר זה, בניגוד למחקרים אחרים, נעשה כאמור באמצעות ראיונות אישיים ממושכים עם המשיבים. סקר טלפוני, בניגוד לו, עלול לגרום לחוסר אמון בקרב המשיבים ולהביא להטיה בתשובות.

אידיאולוגיה

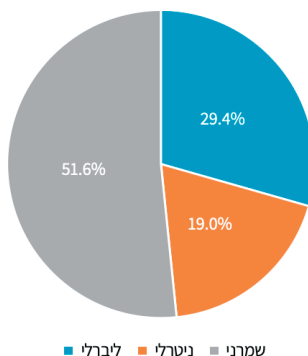
כפי שהבהרנו, משתתפי המחקר התבקשו לדרג עצמם מ-1 עד 7 על הרצף הליברלי-שמרני. על סמך דירוג זה יצרנו משתנה אידיאולוגיה חדש: new_ideology, בעל שלוש קטגוריות: ליברלי, ניטרלי ושמרני.²⁴

24 1=ליברלי (3-1)

2=ניטרלי (4)

3=שמרן (7-5)

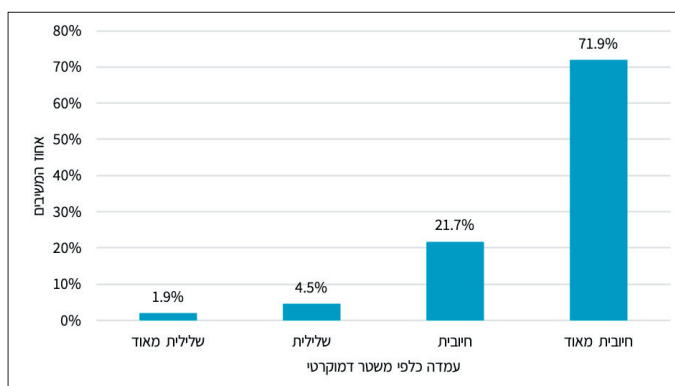
תרשים מס' 44: אידיאולוגיה (N=561)

כפי שניתן לראות מהתפלגותו של המשתנה החדש, 51.6% מאוכלוסיית המדגם שמרנית, 29.4% – ליברלית, ו-19% מהמשיבים מיקמו עצמם במרכז, ולכן תויגו ניטראליים.

תמיכה בדמוקרטיה

תרשים מס' 45: תמיכה בדמוקרטיה (N=548)

תרשים מספר 45 מציג את התפלגות המשתנה הנוגע למידת התמיכה בדמוקרטיה, לאחר שגם הוא עבר שינוי ונוצר משתנה חדש: new_democregim, המורכב משלוש קטגוריות.²⁵ חלוקה זו הביאה לקטגוריזציה המחולקת ל-71.9% הרואים בעין חיובית מאוד את המשטר הדמוקרטי, 21.7% הרואים אותו בעין חיובית, ורק 6.4% הרואים אותו בעין שלילית. בתשובה "לא יודע" בחר אחוז זניח מהמשיבים, והיא הוגדרה ערך חסר.

25 1=לא תומך כלל ולא תומך (2+1) (תשובות אלה אוחדו בגלל מספר קטן מאוד של משיבים)

2=תומך (3)

3=תומך מאוד (4)

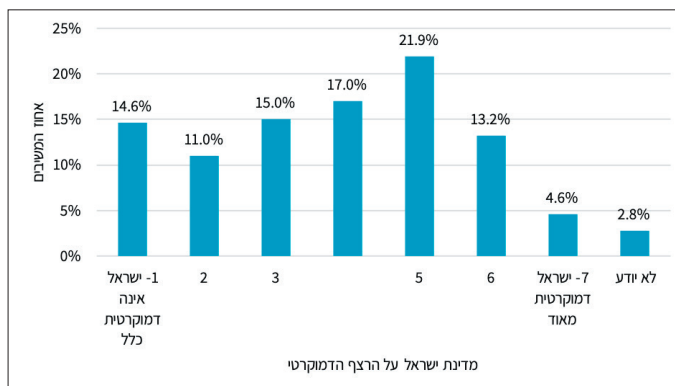
שביעות רצון אזרחית

לצורך הבנת דפוסי ההתנהגות הפוליטיים של האוכלוסייה, וכדי לבחון את השפעתם של מרכיבים כלכליים ושל תפיסות פוליטיות על העמדות כלפי הסכסוך, מצאנו לנכון לפתח מספר מדדים כלליים נוספים. היות ומדובר במחקר עמדות, שבו למתח הקיים בין שייכות לאומית לבין המעמד האזרחי של החברה הערבית-פלסטינית בישראל יכולה להיות השפעה גדולה על עמדות הציבור הזה כלפי פתרון הסכסוך, החלטנו לבחון את השפעת שביעות הרצון האזרחית על העמדות הפוליטיות. לשם כך פיתחנו מדד הנקרא שביעות רצון אזרחית, על בסיס צירופן של מספר שאלות אשר המהימנות ביניהן גבוהה מאוד, ונלקח ממוצע התשובות שלהן. המדד נוצר מארבעת הפריטים הבאים:

דירוג מדינת ישראל מבחינת רמת דמוקרטיה (מבחינת רמת דמוקרטיה, היכן היית ממקם את מדינת ישראל על הרצף שבין 1-7); מידת כיבוד זכויות האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל בתקופה האחרונה (כאזרח ערבי, באיזו מידה אתה חושב שזכויותיך מכובדות במדינת ישראל בתקופה האחרונה?); מידת הוגנות הממשלה הישראלית כלפי החברה הערבית-פלסטינית (באיזו מידה אתה חושב שהממשלה הישראלית הוגנת כלפיך?); והמידה שבה האזרחים הערבים-הפלסטינים "מרגישים בבית" במדינת ישראל (באיזו מידה המדינה נותנת לך להרגיש שאתה בבית בישראל?). להלן תוצג כל אחת מסוגיות אלה בנפרד.

המשיבים נדרשו לדרג את רמת הדמוקרטיה של ישראל. תפיסתם את ישראל כדמוקרטית נחשבה חלק ממדד שביעות הרצון האזרחית שלהם. נמצא מתאם גבוה בין התפיסה את ישראל כדמוקרטית לתחושה כי הזכויות כאזרח ערבי מכובדות $r=0.69$ ($p<0.01$), לתפיסת הממשלה הישראלית כהוגנת $r=0.70$ ($p<0.01$), ולמידת הרגשת השייכות (אני מרגיש בישראל "בבית") $r=0.56$ ($p<0.01$). להלן התפלגות התשובות לשאלה זו:

תרשים מס' 46: מדינת ישראל על הרצף הדמוקרטי (N=561)

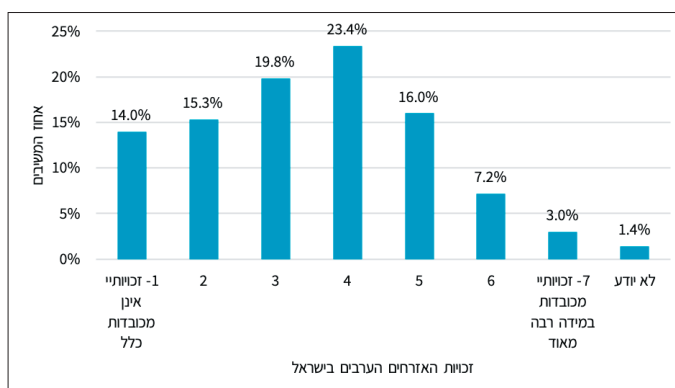

תרשים מספר 46 מתייחס לדירוג רמת הדמוקרטיה של ישראל בעיני אוכלוסיית המדגם על הרצף שבין 1 ל-7, כאשר המספר 1 מסמן את התשובה "אינה דמוקרטית כלל", והמספר 7 – את התשובה "דמוקרטית מאוד".

כפי שניתן לראות בתרשים, תשובה מספר 4 מצויה באמצע הטווח, ובחרו בה 17% מהנשאלים. 40.6% מהנשאלים בחרו בתשובות 1-3, כך שהם נוטים לראות את ישראל כפחות דמוקרטית, ומספר דומה של נשאלים (39.5%) בחרו בתשובות 5-7, משמע, הם נוטים לראות את ישראל כדמוקרטית יותר. מעניין להבחין כי בין אלה שרואים את ישראל כלא-דמוקרטית או כפחות דמוקרטית, הערכים 1-3 מתפלגים בצורה פחות או יותר שווה; ואילו בין אלה שרואים את ישראל כדמוקרטית יותר, רוב הערכים מצויים בתשובה 5 (21.9%), אחריה – 6 (13.2%), ורק 4.6% רואים את ישראל כדמוקרטית מאוד. בהקשר השוואתי ניתן ללמוד מהנתונים של מחקר מדד הדמוקרטיה כי 53.7% מהמשיבים מסכימים עם הטענה: "פעם ישראל הייתה הרבה יותר דמוקרטית משהיא היום", בעוד ש-36.9% מהם אינם מסכימים איתה. כמו כן, ניתן ללמוד ממחקר מדד הדמוקרטיה כי רוב המשיבים מאמינים שהרכיב היהודי של המדינה חזק מהרכיב הדמוקרטי, 9.4% מהמשיבים סבורים שהרכיב הדמוקרטי חזק יותר, ואילו 7.2% מהם מאמינים כי קיים שיווי משקל בין שני הרכיבים. כאשר נשאלו משתתפי המחקר במדד אם הם מסכימים כי "השלטון הדמוקרטי בישראל נמצא בסכנה חמורה", הסכימו 65% מהמשיבים עם אמירה זו, ו-25.7% מהם לא הסכימו איתה.

כאשר עסקנו בשאלת כיבוד זכויות האזרחים הערבים-פלסטינים על-ידי המדינה בתקופה האחרונה, הנחנו כי אלה שהשיבו שזכויותיהם מכובדות הם מי שהיו שבעי רצון יותר מבחינה אזרחית.

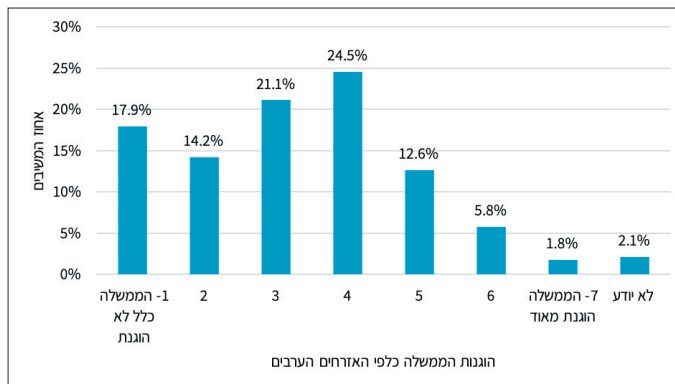
תרשים מס' 47: המדינה וזכויות האזרחים הערבים-פלסטינים (N=571)

תרשים מספר 47 מציג את התפלגות התשובות לשאלה: "כאזרח ערבי, באיזו מידה אתה חושב שהזכויות שלך מכובדות במדינת ישראל בתקופה האחרונה?", כאשר המספר 1 מסמן את התשובה "זכויותי אינן מכובדות כלל", והמספר 7 – "זכויותי מכובדות במידה רבה מאוד". כמחצית מכלל הנשאלים (49.1%) ענו תשובות בטווח שבין 1-3, כלומר במידה זו או אחרת הם חושבים שזכויותיהם אינן מכובדות. 14% מהם חושבים שזכויותיהם אינן מכובדות כלל. 23.4% מהנשאלים ציינו את תשובה 4, המצויה באמצע הטווח ומעידה על מצב ניטרלי. 23.2% סוברים כי הזכויות מכובדות במידה סבירה, ו-3% בלבד בחרו בתשובה 7, שלפיה ישראל מכבדת את זכויות האזרחים הערבים-פלסטינים במידה רבה מאוד.

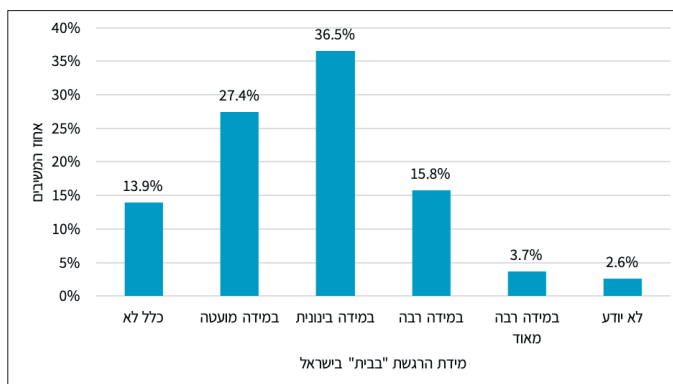
בעניין הוגנות הממשלה הישראלית כלפי אזרחיה הערבים-פלסטינים נדרשו משתתפי המחקר לדרג את רמת הוגנות הממשלה הישראלית כלפיהם מ-1 עד 7. הוגנות הממשלה נחשבת חלק מתחושת שביעות הרצון האזרחית. הנחת היסוד היא שמי שחש שהמדינה הוגנת כלפיו, חש סיפוק ממעמדו האזרחי במדינה.

תרשים מס' 48: הוגנות הממשלה כלפי האזרחים הערבים-פלסטינים (N=567)

תרשים מספר 48 מלמד ש-53% מהנשאלים בחרו בתשובות 1-3, כלומר הם חושבים (ברמות שונות) שהממשלה אינה הוגנת כלפי אזרחיה הערבים-פלסטינים. 18.4% חושבים כי ממשלת ישראל הוגנת כלפיהם במידת מה, ורק 1.8% חושבים שהיא הוגנת מאוד. 24.5% – ניטראליים. כאשר משווים נתונים אלה עם נתוני מדד הדמוקרטיה משנת 2017, ניתן לראות כי שם הסכימו רוב המשיבים (90.6%) עם הטענה: "ערבים אזרחי ישראל מקופחים לעומת היהודים אזרחי ישראל", בעוד שרק 8.5% מהם אינם מסכימים איתה. כאשר עסקנו במידה שבה המדינה מעניקה לאזרחיה הפלסטינים את ההרגשה שהם "בבית" בישראל, הנחנו שאזרח המרגיש שהמדינה מאפשרת לו להרגיש "בבית" הוא אזרח שבע רצון ממעמדו האזרחי במדינה.

תרשים מס' 49: מידת הרגשת "בבית" בישראל (N=578)

מתרשים מספר 49 עולה כי תשובותיהם של 41.3% מהנשאלים מעידות (ברמות שונות) כי המדינה אינה נותנת להם "להרגיש בבית". מגד, רק 18.5%, כלומר כמחצית משיעורם, בחרו בתשובות המעידות כי המדינה אכן נותנת לאזרחים הערכים-פלטטינים בישראל "להרגיש בבית". 36.5% בחרו בתשובה המעידה על רמה בינונית, נתון הבולט במיוחד נוכח האחוזים הנמוכים של הבחירה בעמדה הניטרלית שאפיינה את שתי השאלות הקודמות. לשם ההשוואה, במדד הדמוקרטיה 2017, חשבו כ-73.1% מהמשיבים שמדינת ישראל היא מקום טוב לחיות בו, אך בשאלון המחקר, כאמור, 18.5% בלבד מרגישים בישראל "בבית". מכאן עולה פער בין תפיסת המדינה כמקום העונה על צורכי מחיה מסוימים, מטריאליים אולי, לבין החיבור הרגשי למדינה, הלוקה בחסר. כאשר עסק המדד במידה שבה האזרחים הפלטטינים מרגישים חלק ממדינת ישראל ומבעיותיה, ענו יותר מחצי מהמשיבים (58.8%) שאינם מרגישים חלק ממדינת ישראל ומבעיותיה, בעוד ש-39.3% מרגישים כך.

מדד שביעות רצון אזרחית (Civil_satisfaction): לצורך פיתוח מדד שביעות הרצון האזרחית ביצענו מבחן מהימנות אלפא של קרונבך עבור ארבעת מרכיבי המדד, ונמצאה מהימנות גבוהה מאוד ביניהם, $\alpha = .880$.²⁶ חשוב לציין שהתשובה "לא יודע" הוגדרה ערך חסר בכל השאלות. עוד יש לציין שהשאלה הנוגעת לתחושת ההרגשה "בבית" במדינה כוללת 5 דרגות ולא 7, בשונה משלוש השאלות הקודמות. לפיכך בוצעה נורמליזציה לשאלה, כך שאפשר יהיה להכניס אותה לממוצע. לצורך הפיכת המדד המתפלג על רצף מ-1 ועד 7 לאחיד, בוצעה חלוקה נוספת של הנתונים לשלוש קטגוריות של שביעות רצון. אלה שדירגו את שביעות רצונם מעל 4.5, שהוא השליש העליון של הסקאלה, נחשבו בעלי שביעות רצון גבוהה; בעלי שביעות רצון בינונית הוגדרו אלה שממוצע עמדותיהם

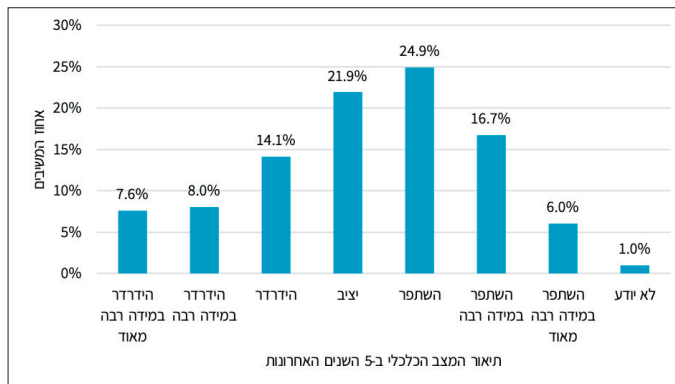
26 המדד נוצר באמצעות חיבור הערכים השונים בשאלות וחלוקתם ב-3 (מספר השאלות).

היה בטווח של 3.6-4.4; ובקטגוריה השלישית, של בעלי שביעות רצון נמוכה, נכללו מי שממוצע עמדותיהם היה בטווח שבין 1-3.5.

מדד שביעות הרצון האישית

כדי לעמוד את חשיבות ההבחנה בין תחושות ביחס למצב האישי לבין תחושות לגבי המצב הכלכלי, פיתחנו מדד שביעות רצון אישי הבנוי ממספר שאלות. המניע להבחנה זו נבע מכך שניתן היה להיווכח שבתחומים שונים קיים פער בקרב רבים מהמשיבים בין הערכת מצבם האישי להערכת המצב הקולקטיבי. היות ומטרת המדד החדש היא למדוד את רמת שביעות הרצון האישית של המשיבים, המדד מתייחס לשביעות הרצון מהמצב הכלכלי והכללי של המשיבים. על מנת ליצור מדד זה נלקחו שתי שאלות אשר המהימנות ביניהן גבוהה, ונלקח ממוצע התשובות לשאלות אלו. שביעות הרצון האישית כוללת דירוג אישי של המצב הכלכלי בשנים האחרונות – אם השתפר, הידרדר או נשאר יציב, וכן שביעות רצון מהחיים באופן כללי בסולם מ-1 עד 7. להלן התפלגויות שתי השאלות המרכיבות את המדד.

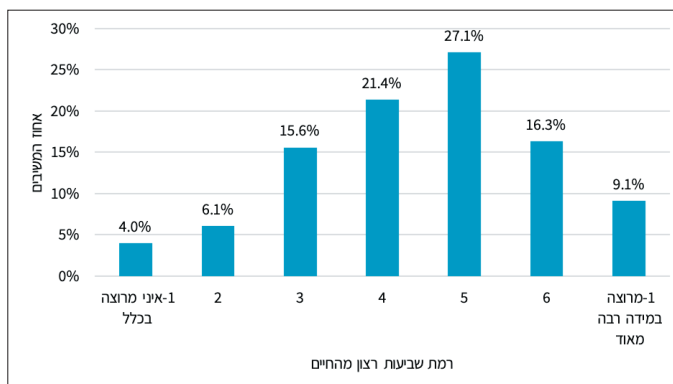
תרשים מס' 50: תיאור המצב הכלכלי בחמש השנים האחרונות (N=573)

מתרשים מספר 50 עולה כי 29.7% מהנשאלים ענו כי מצבם הידרדר במידת מה בחמש השנים האחרונות. 21.9% מהם רואים את מצבם כ"יציב", ואילו כמעט מחצית הנשאלים (47.6%) ענו כי מצבים השתפר במידת מה. נתונים אלה מצביעים על כך שהקטוב הכלכלי, המאפיין את החברה הישראלית בכללה, בא לידי ביטוי גם בקרב האוכלוסייה הפלסטינית בישראל. מהנתונים מתברר שחלק מהאוכלוסייה מעיד על שיפור יחסי במצבו הכלכלי, לעומת חלק לא-מבוטל שאינו שבע רצון ממצבו הכלכלי ברמה האישית.

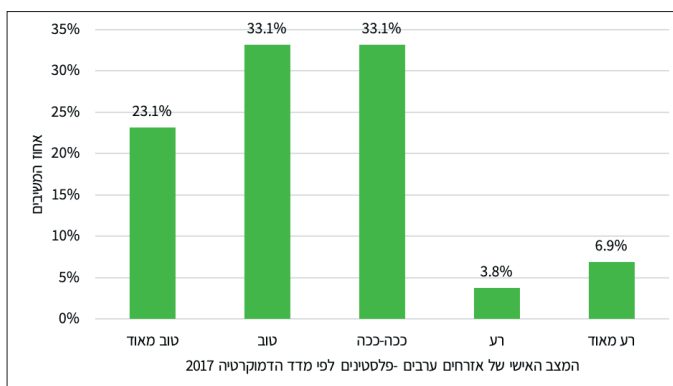
משתתפי המחקר נשאלו באיזו מידה הם מרוצים באופן כללי מחייהם כיום. הם נדרשו למקם את שביעות רצונם על סולם מ-1 עד 7, כאשר 1 פירושו אני מרוצה כלל, ו-7 פירושו מרוצה במידה רבה מאוד.

תרשים מס' 51: שביעות רצון מהחיים (N=577)

מתרשים מספר 51 ניתן ללמוד כי כרבע מהנשאלים, 25.7%, בחרו בתשובות 1-3, המעידות כי אינם מרוצים מחייהם. 21.4% בחרו בתשובה 4, המשקפת עמדה אמביוולנטית, ואילו הרוב, 52.5%, בחרו בדירוג 5-7, המעיד על שביעות רצון גבוהה ברמות שונות. ניתן להסיק כי האוכלוסייה נחלקת בין אלה שמביעים שביעות רצון גבוהה יחסית ממצבם האישי, לעומת אלה שמביעים חוסר שביעות רצון ממצבם. מהשוואת נתונים אלה לנתוני שאלה דומה ממדד הדמוקרטיה 2017 ("עד כמה אתה מרוצה מהמצב שלך באופן אישי?"), עולים הבדלים מעניינים.

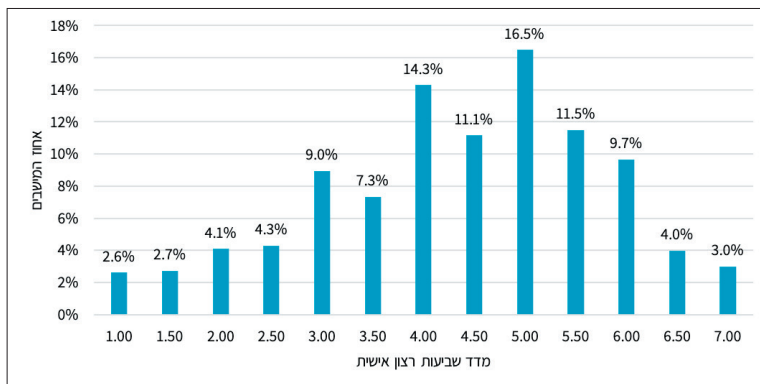
תרשים מס' 52: המצב האישי של אזרחים ערבים-פלסטינים לפי מדד הדמוקרטיה 2017 (N=160)

בתרשים מספר 52, שהוא מדד הדמוקרטיה 2017, ניתן לראות כי 10.7% מהמשיבים הגדירו את מצבם האישי "רע" או "רע מאוד". זאת בהשוואה לשאלון המחקר הנוכחי, לפיו 25% אינם מרוצים מחייהם. כמו כן, במחקר הנוכחי ציינו 52.5% מהמשיבים שהם מרוצים מחייהם ברמה כלשהי. נתון זה דומה לנתון במדד הדמוקרטיה, שם הגדירו 56.2% את מצבם "טוב" או "טוב מאוד". בעוד שבמדד הדמוקרטיה היו שליש מהמשיבים, 33.1%, ניטרליים, והשיבו "ככה-ככה", רק 21.4% היו ניטרליים בשאלון המחקר הנוכחי. חשוב לשים לב כי בשני המקרים (גם במחקר הנוכחי וגם במדד הדמוקרטיה 2017), יותר ממחצית מהמשתתפים שבעי רצון מבחינה אישית. עם זאת, קיים פער בין שני המחקרים בכל הנוגע לאלו שאינם מרוצים. הפער יכול לנבוע מהעובדה כי שתי השאלות היו שונות זו מזו. הסולם בשאלות שלנו כלל 7 דרגות, ואילו בשאלון מדד הדמוקרטיה – 5 בלבד. כמו כן, מדד הדמוקרטיה שאל לגבי המצב האישי, בעוד שאנחנו שאלנו לגבי שביעות הרצון מהחיים. נוסף לכך, המדגם של האוכלוסייה הערבית-פלסטינית במדד הדמוקרטיה כלל 160 איש, ובמדגם שלנו השתתפו 577 איש.

מדד שביעות רצון אישית – כדי לבנות מדד שביעות רצון אישית בוצע מבחן מהימנות עבור השאלות העוסקות בדירוג אישי של המצב הכלכלי בשנים האחרונות – אם השתפר, הידרדר או נשאר יציב, וכן בשביעות רצון מהחיים באופן כללי. כפי שניתן לראות בתרשים 53, התפלגות המדד משקפת עקומה נורמאלית עם נטייה לכיוון שביעות הרצון הגבוהה.

תרשים מס' 53: מדד שביעות רצון אישית (N=575)

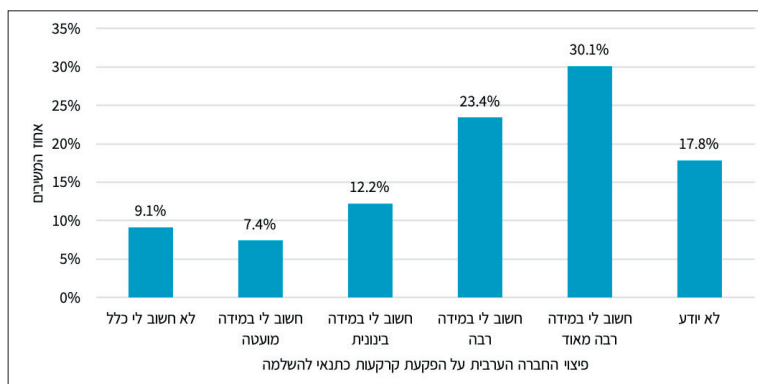

רמת המהימנות בין שתי שאלות המדד נמצאה גבוהה, $\alpha = .79$. המדד נוצר באמצעות חיבור הערכים השונים בשתי השאלות לעיל וחלוקתם ב-2 (מספר השאלות). לצורך הניתוחים נוצר משתנה מצומצם הכולל שלוש קטגוריות בלבד: לא מרוצה (1-3), ניטרלי (4.5-5), מרוצה (5-7).

מדד תחושת קיפוח

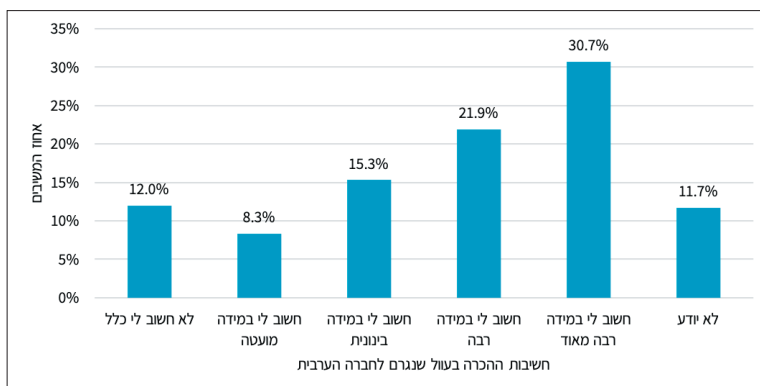
בהמשך לפיתוח שני המדדים הקודמים – שביעות רצון אזרחית ושביעות רצון אישית – ולצורך העמקת איכות הניתוחים להלן, פיתחנו מדד העוסק בתחושת הקיפוח. גם מדד זה נבנה על בסיס תשובות שניתנו למספר שאלות במחקר, והוא מהווה מעין צידו ההופכי של מדד שביעות הרצון. מדד זה נבנה על בסיס סוגיות הנוגעות לציפייה לקבלת פיצויים ממדינת ישראל תמורת מדיניות הקיפוח ארוכת השנים. ההנחה בבסיסו של המדד היא שככל שהצורך בפיצוי גבוה יותר, כך גדלה תחושת הקיפוח. לשון אחר, הציפייה לפיצוי נובעת מתחושת הפסד, ולכן היא מתורגמת לצורך בפיצוי. לפיכך, הנחת היסוד של בניית המדד הייתה שככל שהעמדה משקפת צורך גבוה יותר בפיצוי, כך תהיה תחושת הקיפוח על היעדר הפיצוי גבוהה יותר. מצופה מממשלת ישראל, שנקטה לאורך שנים מדיניות מפלה, לפצות על מדיניות זו. כיוון שהיא אינה עושה כן, היא יוצרת תחושת קיפוח בקרב האוכלוסייה הפלסטינית, וייתכן שעובדה זו משפיעה על עמדותיה של האוכלוסייה בתחומים אחרים. מדד זה הורכב כאמור ממספר שאלות, והראשונה בהן היא "באיזו מידה חשוב לך שממשלת ישראל תפצה את החברה הערבית על הפקעת הקרקעות, כתנאי להשלמה בין החברה היהודית לחברה הערבית?"

תרשים מס' 54: חשיבות פיצוי החברה הערבית-פלסטינית על הפקעת קרקעות כתנאי להשלמה (N=580)

כפי שניתן ללמוד מהתרשים, 30.1% מהנשאלים השיבו כי הדבר חשוב להם במידה רבה מאוד. לעומת זאת, רק 9.1% מהם השיבו כי הדבר אינו חשוב להם כלל. 7.4% ציינו כי הדבר חשוב במידה מועטה, 12.2% ציינו כי הדבר חשוב במידה בינונית, ואילו 23.4% השיבו כי הדבר חשוב להם במידה רבה. אחוז גדול מאוד מהמשיבים – 17.8%, ענו כי אינם יודעים. השאלה השנייה במדד הקיפוח היא "באיזו מידה חשוב לך שממשלת ישראל תכיר בעוול אשר נגרם לחברה הערבית בתקופת הממשל הצבאי בשנים 1948-1966?"

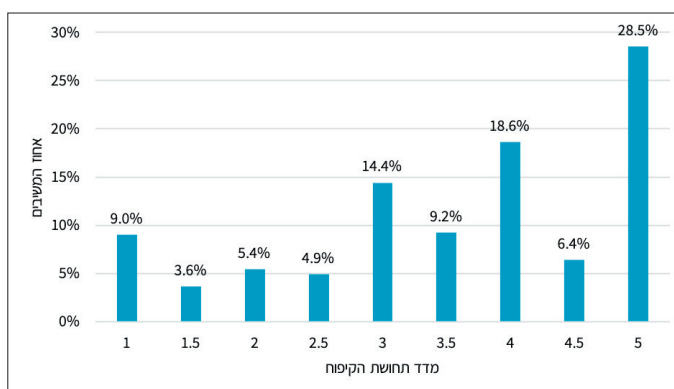
תרשים מס' 55: חשיבות ההכרה בעוול שנגרם לחברה הערבית (N=567)

תרשים מספר 55 מראה כי 52.6% השיבו שההכרה בעוול חשובה להם במידה רבה, ול-30.7% מהם היא חשובה במידה רבה מאוד. 15.3% ענו כי הדבר חשוב להם במידה בינונית, ל-8.3% הדבר חשוב במידה מועטה, ו-12% ענו כי לא חשוב להם כלל. 11.7% השיבו כי אינם יודעים.

מדד תחושת קיפוח – בוצע מבחן מהימנות אלפא של קרונבך עבור שני פריטים, ונמצאה מהימנות גבוהה: $\alpha = .751$ וקורלציה חזקה מובהקת: $r = 0.60$ ($p < 0.01$). לכן נוצר מדד המהווה ממוצע של שתי שאלות אלו. עבור מדד זה נלקחו רק המשיבים שענו על שתי השאלות $N = 459$. התפלגות המדד מופיעה בתרשים מספר 56, וממנה ניתן לראות שקיימת נטייה גבוהה יותר לתחושת קיפוח.

תרשים מס' 56: מדד תחושת קיפוח (N=459)

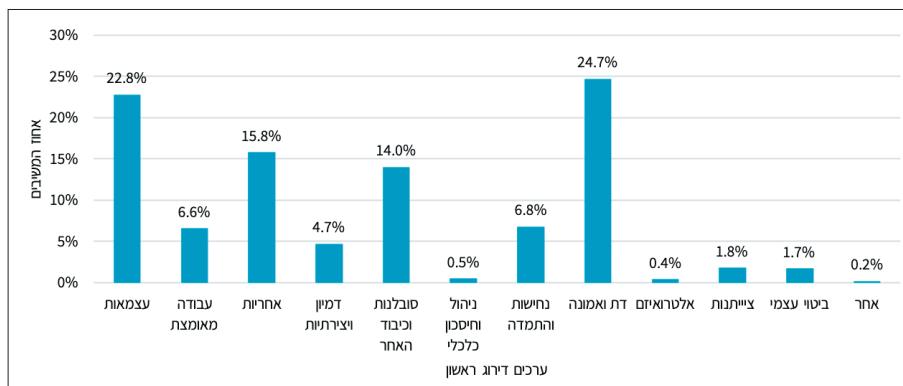

מדד ערכים אישיים – קולקטיביזם ואינדיבידואליזם

ערכים אישיים מהווים גורם חשוב ביותר בהתנהגותם של בני אדם. סקר הערכים העולמי מניח שלערכים ולאמונות של בני אדם השלכות מעשיות על חייהם (World Values Survey). הנחות יסוד אלה מהוות חלק אינטגרלי ממחקר זה. לכן, לצורך ניתוח עמדות הציבור הפלסטיני נבנה מדד ערכים הנע בין תפיסות אינדיבידואליסטיות לקולקטיביסטיות, בהתבסס על ערכים אישיים של המשתתפים. כדי לעמוד על תפיסתם הערכית של המשתתפים, הם נשאלו ביחס לדירוג הערכים שלפיהם היו מגדלים את ילדיהם. לאחר קבלת מדרג הערכים חולקו המשיבים לפי נטיות ערכיות שונות, על-פי רמות החשיבות שייחסו לערכים ברשימה שקיבלו. המשיבים נדרשו לדרג את שלושת הערכים המרכזיים לתפיסתם. שלוש העדיפויות שוקללו, ונוצר ממוצע כללי המאפשר את החלוקה לנטיות אינדיבידואליסטיות לעומת קולקטיביסטיות.

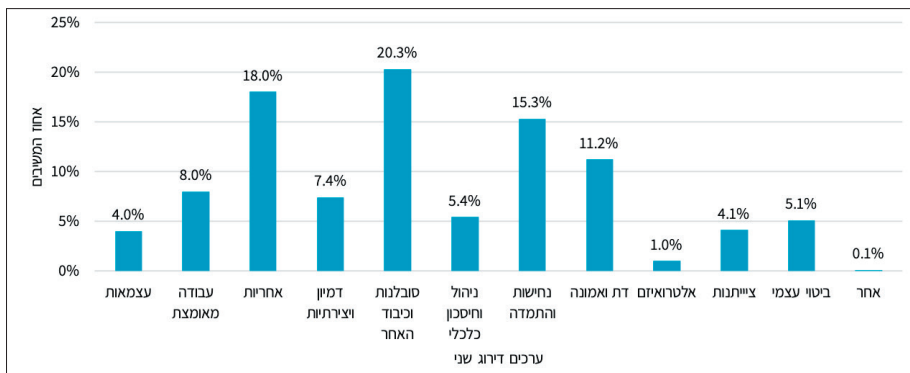
הערכים שנכללו ברשימה נלקחו מסקר הערכים העולמי, ואלה הם: 1. עצמאות, 2. עבודה מאומצת, 3. אחריות, 4. דמיון ויצירתיות, 5. סובלנות וכיבוד האחר, 6. ניהול וחסכון כלכלי, 7. נחישות והתמדה, 8. דת ואמונה, 9. אלטרואיזם, 10. ציטנות, 11. ביטוי עצמי, 12. אחר.

תרשים מס' 57: ערכים – עדיפות 1 (N=575)

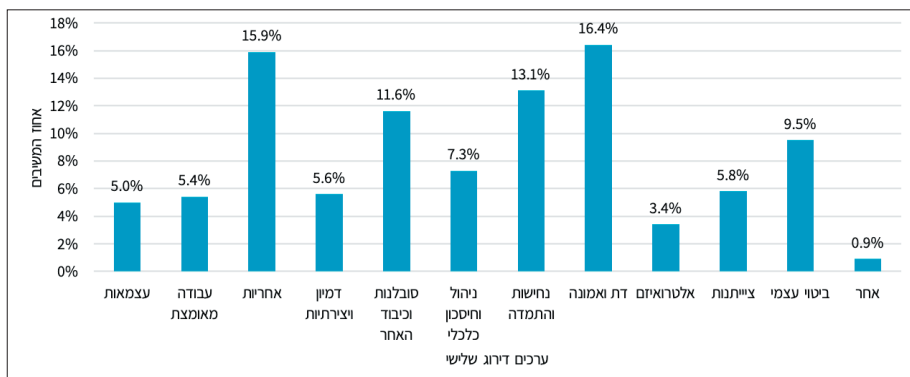
תרשים מספר 57 מתייחס לבחירה שדורגה ראשונה, וממנו עולה כי הערך השכיח ביותר אשר דורג במקום הראשון הוא "דת ואמונה", 24.7%, אחריו "עצמאות" – 22.8%, ו"אחריות" – 15.8%.

תרשים מס' 58: ערכים – עדיפות 2 (N=574)

תרשים מספר 58 מתייחס לבחירה שדורגה שנייה. מהתרשים עולה כי הערך השכיח ביותר אשר דורג במקום השני הוא "סובלנות וכיבוד האחר", 20.3%, לאחריו "אחריות" – 18%, ו"נחישות והתמדה" – 15.3%.

תרשים מס' 59: ערכים – עדיפות 3 (N=570)

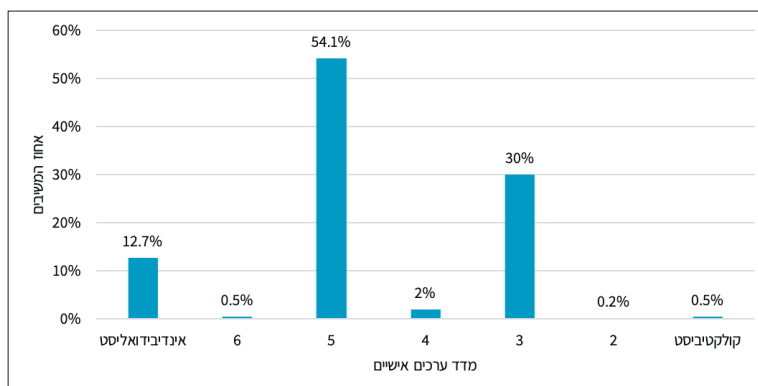
תרשים מספר 59 מתייחס לבחירה שדורגה שלישית, וממנו עולה כי התכונה השכיחה ביותר אשר דורגה במקום השלישי היא "דת ואמונה", 16.4%, אחריה "אחריות" – 15.9%, ו"נחישות והתמדה" – 13.1%.

חשוב לציין שהערכים שתויגו כערכים קולקטיביים הם: אחריות, דת ואמונה, אלטרואיזם וצייתנות, והערכים שתויגו כערכים אינדיבידואליים – עצמאות, עבודה מאומצת, דמיון ויצירתיות, סובלנות וכיבוד האחר, ניהול וחיסכון כלכלי, נחישות והתמדה וביטוי עצמי. חלוקה זו נעשתה על-פי מפתח הקשור למאפיינים אידיאולוגיים-ערכיים המקובלים בספרות המקצועית. על-פי חלוקה זו, המחויבות לקבוצת ההשתייכות החברתית ולערכיה, והנכונות לתרום להמשך קיומם, משויכים לחברות המאופיינות בערכים קולקטיביים.

מערכת ערכית כזו, שבה, למשל, התנגדות לשינויים בערכים כמו דת ואמונה, קשורה לתפיסה חברתית שמרנית מבחינה תרבותית-חברתית. בחברה כזו מוצב האינטרס הקבוצתי לפני האינטרסים האישיים, אנשים נוטים להיות אלטרואיסטיים ומתנגדים לשינוי מנהגים ודפוסי ההתנהגות מקובלים, ומכאן – הם יותר צייתניים. לעומת זאת, בחברה בעלת תרבות אינדיבידואלית, ההתנהגות החברתית של הפרט מעוצבת במונחים של תועלת אישית ולא קבוצתית. בחברה כזו מצופה מכל אחד לדאוג לעצמו או למשפחתו הקרובה. החלוקה בין מערכות ערכיות שונות, אשר באמצעותה אנו יכולים להתייחס לאופנים שונים של קשר בין הפרט לחברה, נועדה לאפשר לנו לבחון אם קיים קשר בין המערכת הערכית לבין העמדות בנוגע לסוגיות הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מחקרים רבים אחרים, בעיקר מ-WVS, ממחישים את חשיבות הערכים בעיצוב עמדותיהם והתנהגותם של בני אדם.²⁷

בניית מדד ערכים: נוצרו שני משתנים המודדים את רמת הקולקטיביזם והאינדיבידואליזם.²⁸ לצורך הניתוחים נוצר מדד משותף לשני ערכים אלו, ועל בסיסו בוצעה חלוקה לשתי קבוצות, כפי שנראה בניתוחים שבוצעו מאוחר יותר.²⁹ כפי שניתן לראות בתרשים מספר 60, מדד הערכים ממחיש ש-67.2% ממקמים את עצמם במרכז הסקאלה עם נטייה לערכים האינדיבידואליסטיים, בעוד ש-30.7% נוטים לערכים קולקטיביסטיים.

תרשים מס' 60: מדד ערכים אישיים (N=572)

27 <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

28 בוצע שקלול של שלוש העדיפויות, כאשר לכל ערך נוצר משתנה דינאמי, והיעדר התכונה = 0.
1. משתנה קולקטיביזם: אחריות + דת ואמונה + אלטרואיזם + צייתנות. למשתנה זה קיבלו הנבדקים ערכים מ-0 עד 3.
2. משתנה אינדיבידואליזם: עצמאות + עבודה מאומצת + דמיון ויצירתיות + סובלנות וכיבוד האחר + ניהול וחסכון כלכלי + נחישות והתמדה + ביטוי עצמי. למשתנה זה קיבלו הנבדקים ערכים מ-0 עד 3.

29 1. קולקטיביסט – 1-3

2. ניטרלי – 4 (קטגוריה זו כללה 12 משיבים בלבד, ולכן הוגדרה ערך חסר).

3. אינדיבידואליסט – 5-7

תמיכה בשלוש ובמאבק לא-אליים	פתרון שתי המדינות ואזרחיות	לאומיות תרבותית	לאומיות פוליטית
			הקמת מדינה אחת לפלסטינים וליהודים בכל פלסטין ההיסטורית .532
			איזו מהפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים מקובל עליך? .711
			לא ניתן להגיע להסכם שלום עם ישראל מבלי לאפשר את זכות השיבה .655
			ההשתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים .436
		.688	תמיכה בקביעה מחדשת של גבולות ישראל ובסיפוח המשולש למדינה פלסטינית
		.706	תמיכה בייצוג פלסטינים במוסדות הלאומיים הפלסטיניים
		.728	תמיכה באוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל
	.717		הקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שבירתה אל-קודס
	.679		צה"ל חייב לסגת מכל השטחים שנכבשו ב־1967
	.718		מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי- פלסטיני
	.740		הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים בישראל היא שוויון אזרחי מלא
	.502		הדרך המרכזית להשגת שוויון אזרחי לאזרחים הערבים בישראל היא המאבק הפוליטי בכנסת
.807			לפי דעתך, האם יש סיכוי להגיע להסכם שלום בין ישראל לפלסטינים?
.617			חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית באיזו מידה את/ה חושב/ת שניתן להגיע לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרכים לא-אלימות?
.785			

השאלות בעלות מתאם גבוה חוברו יחדיו למדד אחד לאחר שחושב הממוצע שלהן. נוצרו ארבעת המדדים הבאים: 1. לאומיות תרבותית, 2. לאומיות פוליטית, 3. תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות, 4. תמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים.

לאומיות תרבותית

המשתנה לאומיות תרבותית כלל מספר שאלות, והדגש בהן הושם על אחדות העם הפלסטיני במישור הזהותי ועל אחדות גורלו. משתנה זה אינו מתייחס לנטייה ליצור שינויים במציאות, שמטרתם להבטיח רציפות והמשכיות של העם הפלסטיני במישור הלאומי. לכן, הזהות התרבותית מהווה במשתנה זה ממד חשוב ומרכזי. מרכיבי המשתנה הם:

- תמיכה בקביעה מחודשת של גבולות ישראל ובסיפוח המשולש למדינה פלסטינית. תמיכה בסיפוח של אזור זה מצביעה על דרישה לאומית להקמת מדינה פלסטינית ועל רצון בשינוי גבולות ישראל כך שיתאימו לשאיפות הלאומיות של הפלסטינים.
- תמיכה בייצוג פלסטינים במוסדות הלאומיים הפלסטיניים – הצורך בייצוג פלסטיני במוסדות הלאומיים מצביע על תמיכה בלאומיות הפלסטינית ועל הרצון להיות מיוצגים במוסדותיה.
- תמיכה באוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל.

כאמור, לאומיות זו מדגישה את הפן הלאומי-תרבותי הפלסטיני. התומכים בעמדות אלה רואים בחברה הפלסטינית חברה הומוגנית, ולכן סיפוח המשולש אינו מהווה איום עבורם (עם זאת, יש לציין כי התמיכה בסיפוח המשולש נמוכה במידה ניכרת באזור המשולש עצמו). סביר להניח כי חסידי זהות זו אינם מקבלים את ההבחנה בין הפלסטינים של 1948 לאלה של 1967, ולדעתם מתקיים מעין רצף בין הפלסטינים בשטחים לפלסטינים בישראל. במשתנה זה מושם דגש על אוטונומיה פלסטינית תרבותית ולאומית, כאשר הזהות התרבותית של הפלסטינים היא חלק מהווייתם הלאומית. במילים אחרות, הלאומיות במשתנה זה אינה באה לידי ביטוי רק בזכות ההגדרה העצמית, אלא כוללת גם תפיסת המשכיות של היסטוריה משותפת בין חלקי העם השונים. חסידי עמדה זו אינם מקבלים את תוצאות החלוקה ואת הסטטוס קוו הנוכחי.

לאומיות פוליטית

משתנה זה משקף תמיכה בעמדות לאומיות באמצעות שימת הדגש על הממד ההיסטורי-גיאופוליטי, והוא מציג אמירה מפורשת לגבי זכות השיבה והתאמתה עם תמיכה בפתרון מדינה אחת. התומכים בעמדות אלה אינם סבורים כי פעילות תוכל לקדם פתרון שיכלול את זכות השיבה, ולכן רואים בהשתתפות בכנסת פגיעה בזכויות הלאומיות.

עמדה זו מנוגדת באופן מובהק לפתרון שתי המדינות ולחלוקת הארץ. בעמדות אלה לא מצויה הדעה הרווחת שלפיה ישנם הבדלים בין הפלסטינים של 1948 לפלסטינים של 1967, והדגש בהן הוא על המשכיות. משתנה המורכב משאלות אלה משקף עמדות דוגמטיות מעצם חשדנותן כלפי האפשרות לקידום פתרון ללא התייחסות לסוגיית הפליטים, ובשל התנגדותן לראות בפעילות הפוליטית במסגרת הכנסת אמצעי לקידום מימושן של הזכויות הלאומיות הפלסטיניות. אין בהמשגה זו כדי להביע עמדה ערכית כלשהי, והכינוי דוגמטיות בא לשקף חשדנות ושמרנות ביחס לפשרה היסטורית הלוקחת בחשבון את הסטטוס קוו, כפי שהכתיבה אותו ישראל. המשתנה מורכב מהיגדים אלה:

- הקמת מדינה אחת לפלסטינים וליהודים בכל פלסטין ההיסטורית – הסכמה עם היגד זה מצביעה על הרצון להקים מדינה אחת בעלת אופי פלסטיני-לאומי בכל הטריטוריה.
- איזה מהפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים מקובל עליך? לא לשוב כלל, לשוב למגורים סמוך למקום המגורים המקורי, או לשוב למקום המקורי עצמו. השאלה בוחנת את רמת התמיכה בזכות השיבה.
- לא ניתן להגיע להסכם שלום עם ישראל מבלי לאפשר את זכות השיבה.
- ההשתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים – הסכמה עם היגד זה מייצגת עמדה פלסטינית לאומית והתנגדות להשתתפות אזרחית בכנסת הישראלית.

תוצאות מבחן מתאם פירסון מעידות כי נמצא קשר חיובי מובהק בעל עוצמה בינונית $r=0.26$ ($p<0.001$) בין פתרון סוגיית הפליטים לרמת ההסכמה עם המשפט שלפיו לא ניתן להגיע לשלום ללא זכות השיבה. משמע, ככל שרמת התמיכה בזכות השיבה עולה, כך עולה גם רמת ההסכמה עם המשפט שלפיו לא ניתן להגיע לשלום ללא זכות השיבה, ולהיפך. ניתן לשער כי התקבלה קורלציה בינונית משום ששאלה 148 פונה ברמה האישית אל הנבדק: "איזה פתרון מקובל עליך?", בעוד ששאלה 161 היא שאלה כללית יותר, המתייחסת לזכות השיבה ברמה מסוימת, ועשויה לכלול גם הכרה בלבד בזכות השיבה. לפיכך נמצא כי בשאלה 161 הסכימו 94% מהנשאלים במידה מסוימת כי לא ניתן להגיע להסכם השלום ללא זכות השיבה, בעוד שבשאלה 148, רק 76% מהנשאלים מעוניינים בשיבה בפועל. את זכות השיבה ניתן לתרגם ולהבין בדרכים שונות. כלומר, כאשר מדברים על שיבה בפועל, 76% מהנשאלים תומכים בזכות זו. פירוש הדבר שעל הפתרון לכלול לא רק הכרה בזכות השיבה, אלא נדרש בו גם ביטוי כלשהו לשיבה בפועל.

פתרון שתי המדינות ואזרחיות³⁰

משתנה זה הורכב מההיגדים הבאים:

- הקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שבירתה אל-קודס – הסכמה עם היגד זה פירושה תמיכה בפתרון שתי המדינות, כאשר המדינה הפלסטינית נשארת בגבולות 67.
- צה"ל חייב לסגת מכל השטחים שנכבשו ב-1967.
- מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני – הסכמה עם היגד זה מבטאת תמיכה בפתרון שתי המדינות לסיום הסכסוך. תמיכה בפתרון זה היא מדד לאזרחיות, משום שהשאיפה המבוטאת בה היא לאינטגרציה.
- הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים בישראל היא שוויון אזרחי מלא – הסכמה עם היגד זה פירושה כי האזרחות השווה של הערבים עומדת במרכז דרישותיהם, וההיבט האזרחי הוא החשוב ביותר עבורם.
- הדרך המרכזית להשגת שוויון אזרחי לאזרחים הערבים בישראל היא המאבק הפוליטי בכנסת – תמיכה במאבק בכנסת למען השגת שוויון אזרחי מצביעה על תפיסה אזרחית. עמדות אלו, הנוגעות לפתרון שתי המדינות ולאזרחיות, נוגדות את תפיסת הרציפות של משתנה הלאומיות הפוליטית, ומבחינות בין הפלסטינים של 1948 לאלה של 1967. הבחנה זו מותנית בכך שמעמדם האזרחי של הפלסטינים אזרחי ישראל מובטח. חשוב להבהיר שמכאן ואילך אנו מתייחסים למשתנה החדש של פתרון שתי המדינות ואזרחיות כמשקף עמדות פרגמטיות, כיוון שמדובר בפתרון המבוסס על פשרה היסטורית ועל נכונות לקבל את ההתפתחויות ההיסטוריות מאז כיבוש 1967 כגורם שחשוב להתייחס אליו ואף לקבלו כתנאי לפתרון הסכסוך.

תמיכה בשלום ובמאבק לא-אלי

משתנה זה הורכב מההיגדים הבאים:

- יש סיכוי להגיע להסכם שלום בין ישראל לפלסטינים?
 - חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית.
 - ניתן להגיע לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרכים לא-אלימות?
- משתנה חדש זה מתייחס לקיומו של סיכוי להגיע להסכם שלום בדרך לא-אלימה ולהתנגדות לחידוש ההתנגדות לכיבוש.

30 במושג אזרחיות אנחנו מתכוונים לדרישה לשוויון אזרחי מלא דרך המאבק בכנסת.

הזיקה בין לאומיות פוליטית לתרבותית ועמדות כלפי פתרון הסכסוך

נמצא קשר חיובי מובהק בין לאומיות פוליטית ללאומיות תרבותית $r=0.37$ ($p<0.01$). קשר מובהק זה ממחיש שלא ניתן להפריד בין הממדים הפוליטיים והרצון לפתור את הסכסוך באמצעות עמידה איתנה על זכויות העם הפלסטיני, ככללן זכות השיבה, לממדים התרבותיים, שמשמעם אינו אחדות גורל פוליטית, אלא רציפות תרבותית, זהותית וחברתית בין חלקי העם הפלסטיני, גם אם אינם חיים במסגרת מדינית משותפת. קשר שלילי חלש ומובהק נמצא בין תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות ללאומיות פוליטית $r=-0.17$ ($p<0.01$). המשמעות המעשית היא שככל שעמדות הציבור הערבי-פלסטיני בישראל נוקשות יותר בכל הנוגע לפתרון הסכסוך, במיוחד באשר לזכות השיבה, כך פוחתת התמיכה בפתרון שתי המדינות ובמאבק באמצעים אזרחיים. קשר שלילי חלש ומובהק נמצא גם בין תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות לתמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים $r=-0.11$ ($p<0.01$). קשר זה אינו מפתיע, ומשמעותו היא שככל שעולה רמת התמיכה בפתרון של פשרה על בסיס שתי מדינות, כך פוחתת התמיכה בשימוש באמצעים אלימים לפתרון הסכסוך.

5.3 הגורמים המעצבים את עמדות האזרחים הפלסטינים כלפי הסכסוך והמודלים לפתרונו

על מנת לבדוק אם ישנם הבדלים מובהקים ברמות התמיכה בעמדות כלפי הסכסוך בהקשר של מגוון משתנים, ערכנו מבחני שונות בין הקבוצות השונות, כפי שיפורט בהמשך. המשתנים שנבדקו בהקשר זה הם: מגדר, גיל, אזור מגורים, השכלה, הכנסה, רמת דתיות, זהות, סוגיית הפליטים, רמת עניין פוליטי, שביעות רצון אזרחית ואישית, ערכים אישיים, אידיאולוגיה, תמיכה בשלטון דמוקרטי ותחושת קיפוח. להלן יוצגו מבחני השונות לפי הסדר של המשתנים הללו (התפלגות התשובות לשאלות הוצגו לעיל). תחת כל משתנה יובאו השאלות אשר עבורן נמצאה שונות מובהקת במבחני χ^2 או במבחני ANOVA עבור המשתנים הקטגוריאליים, או קשרים מובהקים משמעותיים בין המשתנים הרציפים לפי מתאם פירסון.

מגדר

המשתנה הבסיסי הראשון שאליה התייחסנו בהקשר לשאלה זו הוא מגדר, והוא נועד לעמוד על ההבדל בין נשים לגברים בכל הקשור לעמדות כלפי הסכסוך הישראלי-פלסטיני. כדי לבחון את ההשערה שלפיה ישנם הבדלים בעמדות כלפי הסכסוך בין גברים לנשים, נערכו מבחני χ^2 למדרגים בלתי-תלויים. להלן תוצאות מבחנים אלו:

טבלה מס' 2: מגדר ועמדות כלפי הסכסוך

משתנה	גברים N=298		נשים N=281		הבדל t
	M	S.D.	M	S.D.	
רמת האמון בסיכוי להגיע להסכם שלום ישראלי-פלסטיני	2.35	0.887	2.17	0.906	2.379*
קביעה מחדש של גבולות מדינת ישראל וסיפוח אזור המשולש למדינה הפלסטינית	2.84	1.81	2.44	1.699	2.754*
ייצוג הפלסטינים בישראל במוסדות הלאומיים הפלסטיניים	3.03	1.99	2.58	1.866	2.781*
הגעה לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרכים לא-אלימות	3.68	1.68	3.16	1.833	3.477**
לאומיות תרבותית	3.2	1.53	2.84	1.415	2.944**
תמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים	4.29	1.30	3.91	3.913	3.317**

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

כפי שעולה מן הטבלה המוצגת לעיל, נמצא הבדל מובהק בין גברים לנשים ברמת האמון בסיכוי להגיע לשלום, כך שממוצע רמת ההסכמה בקרב נשים ($M=2.17$, $S.D.=0.906$) נמוך מממוצע רמת ההסכמה בקרב גברים ($M=2.35$, $S.D.=0.887$). משמעות ממצא זה היא כי גברים מאמינים יותר מנשים כי ישנו סיכוי לשלום. כמו כן, נמצא הבדל מובהק בין גברים לנשים ברמת התמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים, כך שממוצע רמת התמיכה בקרב גברים ($M=4.29$, $S.D.=1.300$) גבוה מממוצע רמת התמיכה בקרב נשים ($M=3.91$, $S.D.=3.913$). משמע, גברים תומכים בשלום ובמאבק לא-אליים יותר מנשים. מלבד זאת, גברים ($M=3.68$, $S.D.=1.675$) מאמינים יותר מנשים ($M=3.16$, $S.D.=1.833$) כי אפשר להגיע לפתרון בדרכים לא-אלימות. היות וסטיית תקן גדולה פירושה פיזור גדול יותר סביב הממוצע, המשמעות היא קיום שונות גדולה יותר וחוסר הסכמה או אי-אחידות ברמת התמיכה של נשים בשלום ובמאבק לא-אליים. במילים אחרות, נשים תומכות פחות בשלום, אך משום שסטיית התקן גבוהה מאוד (3.9), יש לקחת בחשבון שהתשובות מפוזרות מאוד סביב ממוצע זה. ככל שסטיית התקן נמוכה יותר, כך התשובות מתקבצות קרוב יותר לממוצע, דבר המשקף אחידות בקרב בעלי עמדה זו.

עוד נמצא הבדל מובהק ברמת התמיכה בקביעה מחדש של הגבולות ובסיפוח המשולש, כך שממוצע רמת התמיכה בקרב גברים ($M=2.84$, $S.D.=1.812$) גבוה מממוצע רמת התמיכה בקרב נשים ($M=2.44$, $S.D.=1.699$). כמו כן, גברים ($M=3.03$, $S.D.=1.990$)

תומכים בהיגד "יש לפעול לייצוג הפלסטינים בישראל במוסדות הלאומיים הפלסטיניים" יותר מנשים ($M=2.58, S.D=1.866$). לבסוף, הממצאים מצביעים על כך שגברים ($M=2.84, S.D=1.528$) הם בעלי רמת "לאומיות תרבותית" גבוהה מזו של הנשים ($M=2.44, S.D=1.415$).

המשתנה הסוציו-דמוגרפי הבא הוא גיל המשיבים.

גיל

טבלה מס' 3: גיל ועמדות כלפי הסכסוך

גיל	משתנה
$N=579$	
0.15**	הקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שבירתה אל-קודס
-0.11*	קביעה מחדש של גבולות מדינת ישראל וסיפוח אזור המשולש למדינה הפלסטינית
-0.10*	ייצוג הפלסטינים בישראל במוסדות הלאומיים הפלסטיניים
0.12**	נסיגת צה"ל מכל השטחים שנכבשו ב־1967
0.08*	זכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל
0.12**	מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני
0.12**	הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים בישראל היא שוויון אזרחי מלא
0.15**	ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית
-0.08*	לאומיות תרבותית
0.17**	תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות

** $p<0.01$ * $p<0.05$

נמצאה קורלציה חיובית $r=0.15$ ($p<0.01$) בין גיל לתמיכה בהקמת מדינה פלסטינית בגבולות 67, כך שככל שהגיל עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה. סביר להניח שמבוגרים מגלים עמדות מתונות יותר מעצם היותם פרגמטיים יותר בהשוואה לצעירים, ומכאן, נוטים להעדיף פתרון מסוג זה. כמו כן, ניתן לראות כי ישנו קשר חיובי גם בין גיל ותמיכה בפתרון שתי המדינות $r=0.17$ ($p<0.01$).

נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.11$ ($p<0.05$) בין גיל לרמת תמיכה בסיפוח המשולש, כך שככל שהגיל עולה, כך יורדת התמיכה בסיפוח המשולש.

נמצאה קורלציה חיובית $r=0.12$ ($p<0.01$) בין הגיל לתמיכה בנסיגת צה"ל משטחי 67, כך שככל שהגיל עולה, כך עולה גם התמיכה בנסיגת צה"ל.

נמצאה קורלציה חיובית $r=0.12$ ($p<0.01$) בין גיל לרמת תמיכה בהיגד שלפיו הדרישה העיקרית היא שוויון אזרחי, משמע, ככל שהגיל עולה, עולה גם התמיכה בהיגד זה. לבסוף, נמצאה קורלציה חיובית $r=0.15$ ($p<0.01$) בין גיל לרמת תמיכה בהיגד שלפיו ישנה סתירה בין ישראל דמוקרטית לישראל יהודית, כך שככל שהגיל עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה.

אזור מגורים

המשתנה הבא שנבחן הוא אזור המגורים, שעשוי גם הוא להשפיע על העמדות כלפי הסכסוך. המשיבים חולקו לארבע קבוצות לפי אזור מגוריהם: הגליל, המשולש, הנגב והערם המעורבות. בניתוחי שונות מסוג ANOVA נמצאה השפעה מובהקת לאזור המגורים של הנבדק על העמדות השונות כלפי הסכסוך. לבחינת מקור המובהקות בין הקבוצות נערכו ניתוחי Post hoc מסוג Tukey. התוצאות מפורטות בטבלה הבאה:

טבלה מס' 4: אזור מגורים ועמדות כלפי הסכסוך

משתנה	הגליל N=271		המשולש N=132		הנגב N=99		מעורבות N=53		F	S.D.
	M	S.D.	M	S.D.	M	S.D.	M	S.D.		
רמת האמון בסיכוי להגיע להסכם שלום ישראלי-פלסטיני	2.15	0.912	2.3	0.896	2.55	0.74	2.24	1.026	4.814**	
הקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שבירתה אל-קודס	5.04	2.155	5.23	1.785	4.66	1.616	5.65	1.468	3.424*	
קביעה מחדש של גבולות מדינת ישראל וסיפוח אזור המשולש למדינה הפלסטינית	2.81	1.815	1.83	1.493	3.39	0.916	2.52	0.645	17.739**	
הקמת מדינה אחת לפלסטינים וליהודים בכל פלסטין ההיסטורית	2.53	1.986	2.28	1.617	3.77	1.763	3.82	2.397	18.832**	
חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית אוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל	2.64	1.869	2.67	1.711	2.87	1.688	3.52	1.793	3.822*	
	3.93	2.243	3.23	2.249	3.04	1.812	3.78	2.263	5.783**	

משתנה	הגליל N=271		המשולש N=132		הנגב N=99		ערבים מעורבות N=53		הבדל
	M	S.D.	M	S.D.	M	S.D.	M	S.D.	F
הפתרון המקובל מהפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים (תמיכה בזכות השיבה)	2.16	0.939	2.64	0.706	2.77	0.51	2.57	0.804	19.811**
השאיפה של הפלסטינים	2.24	0.664	2.61	0.576	2.22	0.848	2.73	0.444	15.382**
נסיגת צה"ל מכל השטחים שנכבשו ב-1967	3.34	0.888	3.60	0.773	3.26	0.679	3.75	0.439	7.449**
זכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל	2.78	0.935	2.69	0.910	2.79	0.671	3.12	0.756	3.157*
הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים בישראל היא שוויון אזרחי מלא	3.36	0.767	3.19	0.671	3.05	0.716	3.01	0.766	4.966**
הדרך המרכזית להשגת שוויון אזרחי לאזרחים הערבים בישראל היא המאבק הפוליטי בכנסת	2.88	0.855	2.74	0.621	2.54	0.731	2.60	0.600	5.771**
ההשתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות האזרחיות של הפלסטינים	1.77	0.876	1.98	0.878	2.23	0.649	2.04	0.564	8.618**
לאומיות תרבותית	3.17	1.400	2.64	1.573	3.09	1.454	3.02	1.612	4.053*
לאומיות פוליטית	2.25	0.723	2.43	0.516	2.76	0.328	2.74	0.656	21.648**
תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות	3.13	0.685	3.11	0.448	2.90	0.418	3.10	0.378	4.26*

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

מנתונים אלה עולה כי המתגוררים בנגב ($M=2.55$, $S.D.=0.740$) חושבים שישנו סיכוי להגיע לשלום יותר מאלה המתגוררים בגליל ($M=2.15$, $S.D.=0.912$). ייתכן שהבדל זה קשור לעובדה שאחוז לא-מבוטל מתושבי הנגב מתנדבים לשירות צבאי, דבר המשפיע על עמדותיהם הפוליטיות, כפי שניתן לראות במחקרים על עמדות החברה הדרוזית, שבניה מתגייסים לשירות חובה בצבא (Halabi, 2014).

המתגוררים בערים המעורבות ($M=5.65$, $S.D.=1.468$) תומכים בהקמת מדינה פלסטינית בגבולות 67 יותר מאלה המתגוררים בנגב ($M=4.66$, $S.D.=1.616$). הסבר

אפשרי לכך הוא שאנשים המתגוררים בערים מעורבות נוטים לתמוך בדו־קיום ובפשרה היסטורית בין שני העמים.

המתגוררים באזור המשולש ($M=1.83, S.D.=1.493$) תומכים פחות בסיפוח המשולש מאלה המתגוררים בשאר האזורים. לעומת זאת, המתגוררים בנגב ($M=3.39, S.D.=1.609$) תומכים בסיפוח המשולח במידה הגבוהה ביותר. משמעות הדבר היא, כי המשיבים אשר תומכים בסיפוח אזור המשולש אינם מתגוררים בו. בהקשר זה מעניין לציין כי נמצא קשר חיובי בין רמת דתיות לרמת התמיכה בסיפוח המשולש ($r=0.09$), וכן בין לאומיות לרמת התמיכה בסיפוח המשולש ($r=0.14$). משמע, האנשים שתומכים בסיפוח המשולש לאומיים יותר, ואינם "משלמים את המחיר האמיתי" על עמדותיהם. הם מתגוררים בנגב ובאזורים אחרים, הם אינם מי שיסופחו בפועל, והדבר מאפשר להם לתמוך בעמדה זו. במילים אחרות, כיוון שאינם משלמים מחיר אישי, הם יכולים להרשות לעצמם עמדה עקרונית יותר.

נמצא כי בגליל ($M=2.53, S.D.=1.986$) ובמשולש ($M=2.28, S.D.=1.617$) ישנן רמות תמיכה נמוכות יותר בהקמת מדינה אחת, לעומת רמת התמיכה בנגב ($M=3.77, S.D.=1.763$), ובערים המעורבות ($M=3.82, S.D.=2.397$).

עוד נמצא כי רמת התמיכה בחידוש ההתנגדות גבוהה יותר בערים המעורבות ($M=3.52, S.D.=1.793$) מאשר בגליל ($M=2.64, S.D.=1.869$) ובמשולש ($M=2.67, S.D.=1.711$). לכאורה, נתונים אלה אינם עולים בקנה אחד עם נתונים שהצבענו עליהם קודם, שלפיהם אנשים בערים מעורבות נוטים להיות יותר פרגמטיים, אך חשוב להבהיר שבערים אלה קיימות קבוצות שונות, בעלות נטיות ותפיסות עולם מגוונות, שחלקן דוגמטיות יותר מאחרות.

בגליל נמצאה רמת תמיכה באוטונומיה תרבותית לפלסטינים ($M=3.93, S.D.=2.243$) גבוהה מזו שבמשולש ($M=3.23, S.D.=2.249$) ובנגב ($M=3.04, S.D.=1.812$).

ניתן לראות כי המתגוררים בגליל ($M=2.16, S.D.=0.939$) תומכים פחות בזכות השיבה בהשוואה למתגוררים בשאר האזורים. גם בערים המעורבות ($M=3.12, S.D.=0.756$) התמיכה בזכות השיבה גבוהה יותר מאשר בגליל ($M=2.78, S.D.=0.935$) ובמשולש ($M=2.69, S.D.=0.910$).

בגליל ($M=2.240, S.D.=0.664$) ובנגב ($M=2.225, S.D.=0.848$) סוברים כי השאיפה היא לשחרור כל פלסטין, פחות מאשר במשולש ($M=2.61, S.D.=0.576$), ובערים המעורבות ($M=2.737, S.D.=0.444$).

רמת הלאומיות בקרב המתגוררים במשולש ($M=3.60, S.D.=0.773$) גבוהה משל המתגוררים בגליל ($M=3.34, S.D.=0.888$), ומזו של המתגוררים בנגב ($M=3.26, S.D.=0.679$).

רמת התמיכה בנסיגת צה"ל לגבולות 67 בקרב המתגוררים בערים מעורבות ($M=3.75$, $S.D=0.439$) גבוהה באופן מובהק מזו של המתגוררים בגליל ($M=3.34$, $S.D=0.888$) ומשל המתגוררים בנגב ($M=3.26$, $S.D=0.679$). בערים המעורבות ובמשולש רמת התמיכה בנסיגת צה"ל גבוהה יותר מאשר בגליל ובנגב. חשוב לציין שבאזור הגליל האוכלוסייה פלורליסטית (דרוזים, בדואים, נוצרים, מוסלמים), בעוד באזור המשולש רוב המתגוררים הם מוסלמים. אחוזי הגיוס לצבא גבוהים יותר באזור הגליל מאשר באזור המשולש. באזורים שיש בהם גיוס רב יותר לצבא, ניכרת תמיכה רבה יותר במדיניות המדינה. לפיכך, תושבי הגליל והנגב נוטים להתנגד לנסיגת צה"ל, כל עוד הדבר תואם את גישת המדינה.

רמת ההסכמה בגליל ($M=3.36$, $S.D=0.767$) לקביעה כי הדרישה העיקרית היא שוויון אזרחי מלא, גבוהה מאשר בנגב ($M=3.05$, $S.D=0.716$) ובערים המעורבות ($M=3.01$, $S.D=0.766$). בגליל ($M=2.88$, $S.D=0.855$) גם סוברים כי הדרך המרכזית להשגת שוויון היא המאבק בכנסת, יותר מאשר בנגב ($M=2.54$, $S.D=0.731$). כמו כן, בגליל ($M=1.77$, $S.D=0.876$) סוברים פחות כי ההשתתפות בבחירות בכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים בהשוואה לנגב ($M=2.23$, $S.D=0.649$). עוד נמצא כי למתגוררים בגליל ($M=3.17$, $S.D=1.400$) רמת לאומיות תרבותית גבוהה מאשר לאלה המתגוררים במשולש ($M=2.64$, $S.D=1.573$). לעומת זאת, ניתן לראות כי רמת הלאומיות הפוליטית באזור הגליל ($M=2.25$, $S.D=0.723$) נמוכה מרמתה בשלושת האזורים האחרים.

המתגוררים בנגב ($M=2.90$, $S.D=0.418$) מביעים עמדות פחות אזרחיות ותומכים פחות בפתרון שתי המדינות מאשר אלה המתגוררים בגליל ($M=3.13$, $S.D=0.685$) ובמשולש ($M=3.11$, $S.D=0.448$). לא נמצא הבדל מובהק בין המתגוררים בנגב למתגוררים בערים מעורבות.

השכלה

טבלה מס' 5: השכלה ועמדות כלפי הסכסוך

השכלה $N=577$	משתנה
0.08*	קביעה מחדש של גבולות מדינת ישראל וסיפוח אזור המשולש למדינה הפלסטינית
0.14**	הקמת מדינה אחת לפלסטינים וליהודים בכל פלסטין ההיסטורית
0.11**	חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית
0.11**	אוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל
0.12**	זכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל
-0.09*	מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני
0.10*	ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית
0.12**	לאומיות תרבותית
0.12**	לאומיות פוליטית
-0.08*	תמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים

** $p<0.01$ * $p<0.05$

נמצאה קורלציה חיובית $r=0.14$ ($p<0.01$) בין רמת ההשכלה לתמיכה בהקמת מדינה אחת, כך שככל שרמת ההשכלה עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה. סביר לטעון שמדובר במעמד החילוני-לאומי, שרוצה להיאבק לשוויון זכויות ותומך במדינה אחת. נמצאה קורלציה חיובית $r=0.12$ ($p<0.01$) בין רמת ההשכלה לתמיכה בזכות השיבה, כך שככל שרמת ההשכלה עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה.

כמו כן נמצא קשר חיובי בין רמת ההשכלה הן לרמת הלאומיות התרבותית $r=0.12$ ($p<0.01$), והן לרמת הלאומיות הפוליטית $r=0.12$ ($p<0.01$), כך שככל שהגיל עולה, כך עולה גם רמת הלאומיות.

נמצאה קורלציה חיובית $r=0.11$ ($p<0.01$) בין רמת ההשכלה לתמיכה בחידוש ההתנגדות, משמע, ככל שרמת ההשכלה עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה. קורלציה חיובית $r=0.11$ ($p<0.01$) נמצאה גם בין רמת ההשכלה לתמיכה באוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל – ככל שרמת ההשכלה עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה.

מהנתונים שהוצגו לעיל עולה כי מודעותם של האזרחים הערכים-פלסטינים לעניין הפלסטיני עולה עם הגיל, אולי כתוצאה מהעלאת המודעות בבתי הספר ובמרחב הציבורי

באמצעות עמותות ומפלגות פוליטיות. כמו כן, סביר מאוד להניח שככל שהפרט מתבגר, הוא מוצא עצמו מתמודד יותר ויותר עם אי-השוויון ועם הגזענות, ולכן ניכרת השפעה רבה יותר של הגיל בהשוואה להשפעתה של רמת ההשכלה. טענה זו אינה מבטלת את חשיבות ההשכלה לעניין זה, אך גם אינה רואה בה גורם רכי-חשיבות, אלא אם כן ניקח בחשבון שהתכנים המועברים במוסדות ההשכלה הגבוהה, המשקפים את הנרטיב הישראלי ולא את זה הפלסטיני, גורמים לניכור בקרב סטודנטים הערבים – ובכך מגבירים את מודעותם למצב הפוליטי ואת התעניינותם בו.

הכנסה

טבלה מס' 6: הכנסה ועמדות כלפי הסכסוך

הכנסה	משתנה
$N=575$	הקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שבירתה אל-קודס
-0.13^{**}	חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית
0.11^{**}	מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני
-0.11^{**}	הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים בישראל היא שוויון אזרחי מלא
-0.14^{**}	ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית
-0.10^*	תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות
-0.15^{**}	

$^{**}p<0.01$ $^*p<0.05$

נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.13$ ($p<0.01$) בין רמת ההכנסה לתמיכה בהקמת מדינה פלסטינית בגבולות 67, כך שככל שרמת ההכנסה עולה, כך יורדת ההסכמה עם היגד זה. כמו כן נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.15$ ($p<0.01$) בין רמת ההכנסה לרמת התמיכה בפתרון שתי המדינות – ככל שרמת ההכנסה עולה, כך יורדת התמיכה בפתרון מסוג זה. בהקשר זה חשוב לזכור כי אלה המרוצים אישית מחייהם אינם בהכרח בעלי רמת הכנסה גבוהה יותר, על אף שיש קשר חיובי חלש ומובהק בין השניים. אלה שמרוויחים יותר מהממוצע, תומכים פחות בפתרון הפרגמטי, וייתכן שממצא זה קשור לכך שהם מעדיפים את הסטטוס קוו ואת השארת המצב הקיים על כנו.

נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.14$ ($p<0.01$) בין רמת ההכנסה לתמיכה בהיגד שלפיו הדרישה העיקרית היא שוויון אזרחי, כך שככל שרמת ההכנסה עולה, כך יורדת ההסכמה עם היגד זה.

נמצאה קורלציה חיובית חלשה $r=0.11$ ($p<0.01$) בין רמת ההכנסה לתמיכה בחידוש ההתנגדות. כלומר, ככל שרמת ההכנסה עולה, כך עולה גם ההסכמה עם היגד זה. משמע, ייתכן כי אנשים שמצבם הכלכלי טוב, חושבים שהחיים בישראל טובים יותר מחייהם של ערבים במדינות ערביות אחרות (בשונה, אולי, מאנשים שמצבם הכלכלי מתחת לממוצע). לכן, סביר להניח שיעדיפו להישאר תחת השלטון הישראלי ולא הפלסטיני, מחשש שמצבם יידרדר. בהשערה זו יכול להיות טמון ההסבר העיקרי לכלל הנתונים שעלו בשאלות הקשורות לרמת ההכנסה.

לבסוף, נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.10$ ($p<0.05$) בין רמת ההכנסה לתמיכה בהיגד שלפיו קיימת סתירה בין הגדרתה של ישראל כיהודית להגדרתה כדמוקרטית, כך שככל שרמת ההכנסה עולה, כך יורדת ההסכמה עם היגד זה.

רמת דתיות

המשתנה הבא שנבחן הוא רמת הדתיות. כדי לבחון את ההשערה שלפיה ישנם הבדלים בעמדות כלפי הסכסוך בין דתיים ללא-דתיים, נערכו מבחני t למדגמים בלתי-תלויים. תוצאותיהם מוצגות בטבלה הבאה:

טבלה מס' 7: רמת דתיות ועמדות כלפי הסכסוך

משתנה	דתיים $N=324$		לא-דתיים $N=217$		הבדל
	M	$S.D.$	M	$S.D.$	t
חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית	2.60	1.754	2.92	1.809	2.167*
ייצוג הפלסטינים בישראל במוסדות הלאומיים הפלסטיניים	2.96	1.999	2.54	1.792	2.462*
הפתרון המקובל מן הפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים (תמיכה בזכות השיבה)	2.50	0.806	2.26	0.921	3.121*
זכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל	2.88	0.821	2.68	0.912	2.670**
ההשתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים	2.03	0.843	1.81	0.786	3.131**
לאומיות תרבותית	3.13	1.524	2.83	1.444	2.302*
לאומיות פוליטית	2.50	0.602	2.31	0.692	3.213**

** $p<0.01$ * $p<0.05$

מהממצאים עולה כי דתיים ($M=2.60, S.D=1.754$) תומכים פחות בחידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית בהשוואה ללא-דתיים ($M=2.92, S.D=1.809$).

דתיים ($M=2.96, S.D=1.999$) תומכים יותר בייצוג הפלסטינים בישראל במוסדות הלאומיים הפלסטיניים בהשוואה ללא-דתיים ($M=2.54, S.D=1.792$).

דתיים ($M=2.50, S.D=0.806$) תומכים יותר בפתרון שיבה למקום המקורי המגורים המקורי או למקום סמוך לו לעומת לא-דתיים ($M=2.26, S.D=0.921$). כמו כן, דתיים ($M=2.88, S.D=0.821$) תומכים יותר בהיגד שלפיו לא ניתן להגיע להסכם שלום עם ישראל מבלי לאפשר את זכות השיבה, בהשוואה ללא-דתיים ($M=2.68, S.D=0.912$).

גם בהיגד שלפיו ההשתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים תומכים דתיים ($M=2.03, S.D=0.843$) יותר מאשר לא-דתיים ($M=1.18, S.D=0.786$).

לבסוף, דתיים ($M=3.13, S.D=1.524$) הם בעלי רמת לאומיות תרבותית גבוהה יותר מאשר אלה שאינם דתיים ($M=2.83, S.D=1.444$). דתיים ($M=2.505, S.D=0.602$) הם גם בעלי רמת לאומיות פוליטית גבוהה יותר מלא-דתיים ($M=2.319, S.D=0.692$).

זהות

המשתנה הבא הוא זהות. המשיבים התבקשו לבחור בשתי זהויות עיקריות ולדרגן לפי רמת חשיבותן עבורם. המשיבים סווגו לפי צירופי הזהויות שנבחרו, ובוצעה חלוקה בין אלה שציינו מרכיב דתי בזהותם (מוסלמי) לאלה שלא ציינו זאת. בקבוצה שלישית נכללו בעלי זהות ישראלית. בניתוחי שונות מסוג ANOVA נמצאה השפעה מובהקת לזהות הנבדק על עמדותיו כלפי הסכסוך. לבחינת מקור המובהקות נערכו ניתוחי Post hoc מסוג Tukey, כפי שמפורט להלן:

טבלה מס' 8: זהות ועמדות כלפי הסכסוך

משתנה	דתי N=268		לא-דתי N=184		ישראלי N=126		הברל
	M	S.D.	M	S.D.	M	S.D.	F
הקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שבירתה אל-קודס	5.33	1.761	4.89	1.979	4.81	2.19	4.338*
חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית אוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל	2.62	1.698	3.27	1.940	2.33	1.683	11.891**
7.608**	3.56	2.151	4.03	2.192	3.05	2.226	
הפתרון המקובל מהפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים (תמיכה בזכות השיבה)	2.60	0.738	2.37	0.847	2.08	0.947	16.820**
נסיגת צה"ל מכל השטחים שנכבשו ב-1967	3.51	0.717	3.44	0.860	3.22	0.883	5.430*
זכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל	2.90	0.788	2.81	0.980	2.55	0.864	6.979*
ההשתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים	2.04	0.791	1.90	0.953	1.71	0.683	6.907**
ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית	2.98	0.712	3.23	0.819	2.78	0.870	13.065**
לאומיות פוליטית תמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים	2.54	0.568	2.45	0.696	2.16	0.678	15.614**
7.178**	4.16	1.254	3.82	1.444	4.39	1.439	

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

ניתן לראות כי בעלי זהות דתית ($M=5.33, S.D=1.761$) תומכים בהקמת מדינה פלסטינית בגבולות 67 יותר מאשר בעלי זהות לא-דתית ($M=4.89, S.D=1.979$) ומבעלי זהות ישראלית ($M=4.81, S.D=2.190$). נתון זה מעלה את ההשערה כי קיים קשר בין רמת דתיות לתמיכה בפתרון פרגמטי של הסכסוך, דבר שנתייחס אליו בהמשך המחקר. בעלי זהות שאינה דתית ($M=3.27, S.D=1.940$) תומכים בחידוש ההתנגדות יותר מאשר בעלי זהות דתית ($M=2.62, S.D=1.698$) ויותר מערבים ישראלים ($M=2.33, S.D=1.683$).

התמיכה באוטונומיה תרבותית בקרב בעלי הזהות שאינה דתית ($M=4.03, S.D=2.192$) גבוהה מזו שנמצאה בקרב ערבים ישראלים ($M=3.05, S.D=2.226$). משמע, ערבים המגדירים עצמם ישראלים תומכים פחות במתן אוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל.

בעלי זהות דתית ($M=2.60, S.D=0.738$) תומכים בזכות השיבה יותר מאשר בעלי זהות לא-דתית ($M=2.37, S.D=0.874$) ומבעלי זהות ישראלית ($M=2.08, S.D=0.947$). בעלי זהות ישראלית ($M=3.22, S.D=0.883$) תומכים בנסיגת צה"ל משטחי 67 פחות משאר הקבוצות. גם בשאלה המתייחסת לזכות השיבה נמצא כי בעלי זהות ערבית-ישראלית ($M=2.55, S.D=0.864$) תומכים בזכות השיבה פחות מבעלי זהות לא-דתית ומבעלי זהות דתית. עוד נמצא כי לבעלי זהות ערבית-ישראלית ($M=2.16, S.D=0.678$) רמת לאומיות פוליטית נמוכה יותר ביחס לשאר הקבוצות.

בעלי זהות דתית ($M=2.04, S.D=0.791$) תומכים בהיגד שלפיו ההשתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בזכויות הלאומיות של הפלסטינים, יותר מאשר ערבים ישראלים ($M=1.71, S.D=0.683$). חשוב לציין שעמדות אלה משקפות מחלוקת פנימית בחברה הערבית-פלסטינית בישראל, בעיקר בין הזרם הדוגמטי לזה הפרגמטי בתנועה האסלאמית. לאחר שחתמו ישראל ואש"ף על הסכמי אוסלו ב-1993 עלו חילוקי דעות בין ראשי התנועה לגבי התמיכה ביוזמה זו. לקראת בחירות 1996 התפצלה התנועה לשני אגפים: האגף הצפוני בראשות שיח' ראא'ד סלאח, והאגף הדרומי בראשות שיח' חמאד אבו דעביס. המחלוקת נוגעת להשתתפות בבחירות לפרלמנט של הכנסת. האגף הדרומי תומך בהשתתפות, ואילו האגף הצפוני קורא להחרים אותן. סביר להניח שבעלי הזהות הדתית דוגמטיים יותר, ונוטים לתמוך בעמדתו של ראא'ד סלאח.

בעלי זהות לא-דתית ($M=3.23, S.D=0.819$) מסכימים עם המשפט שלפיו ישנה סתירה בין הגדרתה של ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית, יותר מאשר בעלי זהות דתית ($M=2.98, S.D=0.712$) ומבעלי זהות ישראלית ($M=2.78, S.D=0.870$). בעלי זהות לא-דתית ($M=3.82, S.D=1.444$) סוברים פחות שניתן להגיע לשלום ותומכים פחות במאבק לא-אליים בהשוואה לבעלי זהות דתית ($M=4.16, S.D=1.254$).

ולבעלי זהות ישראלית ($M=4.39, S.D=1.439$). לא נמצא הבדל מובהק בין זהות ערבית-ישראלית לזהות דתית.

סוגיית הפליטים

המשתנה הבא הוא הקשר האישי לפליטים, שעשוי להשפיע על העמדות כלפי הסכסוך. כאמור לעיל, בעלי קשר אישי לפליטים הוגדרו מי שענו כי הם פליטים בעצמם או שהם בנים או נכדים של פליטים. כדי לבחון את ההשערה שלפיה ישנם הבדלים בעמדות כלפי הסכסוך בין פליטים למי שאינם, נערכו מבחן t למדגמים בלתי-תלויים. תוצאות מבחנים אלה מוצגות בטבלה הבאה:

טבלה מס' 9: סוגיית הפליטים ועמדות כלפי הסכסוך

משתנה	יש קשר לפליטים $N=324$		ללא קשר לפליטים $N=217$		הבדל
	M	$S.D.$	M	$S.D.$	t
רמת האמון בסיכוי להגיע להסכם שלום ישראלי-פלסטיני,	2.06	0.838	2.31	0.906	-2.849**
קביעה מחדש של גבולות מדינת ישראל וסיפוח אזור המשולש למדינה הפלסטינית	3.10	2.084	2.51	1.681	2.912**
חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית	3.06	1.945	2.67	1.758	2.167*
ייצוג הפלסטינים בישראל במוסדות הלאומיים הפלסטיניים	3.12	2.020	2.72	1.914	2.033*
אוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל	4.05	2.221	3.45	2.183	2.707**
הפתרון המקובל מהפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים (תמיכה בזכות השיבה)	2.59	0.766	2.37	0.872	2.825**
הגעה לפתרון הסכסוך הישראלי- פלסטיני בדרכים לא-אלימות	3.00	1.793	3.55	1.743	3.021**
זכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל	3.17	0.858	2.68	0.858	5.564**
ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית	3.18	0.709	2.97	0.808	2.503**
לאומיות תרבותית	3.42	1.658	2.90	1.413	3.248**
לאומיות פוליטית	2.60	0.590	2.37	0.661	3.477**
תמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים	3.76	1.358	4.21	1.324	-3.280**

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

מהממצאים ניתן ללמוד כי אלה הקשורים לפליטים ($M=2.06, S.D=0.838$) מאמינים בהסכם שלום פחות מאלה שאינם קשורים לפליטים ($M=2.31, S.D=0.906$).

הקשורים לפליטים ($M=3.10, S.D=2.084$) תומכים בסיפוח אזור המשולש למדינה הפלסטינית יותר מאלה שאינם קשורים לפליטים ($M=2.51, S.D=1.652$).

אלה הקשורים לפליטים ($M=3.06, S.D=1.954$) תומכים בחידוש ההתנגדות יותר ממי שאינם קשורים אליהם ($M=2.64, S.D=1.758$).

הקשורים לפליטים ($M=3.12, S.D=2.020$) תומכים בייצוג פלסטינים במוסדות הלאומיים יותר מאלה שאינם קשורים אליהם ($M=2.72, S.D=1.914$).

אלה הקשורים לפליטים ($M=4.05, S.D=2.221$) תומכים באוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל יותר מאלה שאינם קשורים ($M=3.34, S.D=2.183$).

בעלי קשר לפליטים ($M=2.59, S.D=0.766$) תומכים בזכות השיבה יותר מאלה שאין להם קשר לפליטים ($M=2.37, S.D=0.872$).

אלה הקשורים לפליטים ($M=3.00, S.D=1.793$) פחות מאמינים כי ניתן להגיע לפתרון בדרכים לא-אלימות ממי שאינם קשורים להם ($M=3.55, S.D=1.743$).

בעלי קשר לפליטים ($M=3.17, S.D=0.858$) תומכים בזכות השיבה יותר מאלה שאין להם קשר לפליטים ($M=2.68, S.D=0.858$).

אלה הקשורים לפליטים ($M=3.18, S.D=0.709$) תומכים בטענה שלפיה ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית, יותר מאלה שאינם קשורים לפליטים ($M=2.97, S.D=0.709$).

אלה שיש להם קשר לפליטים ($M=3.42, S.D=1.658$) הם בעלי רמת לאומיות תרבותית גבוהה יותר מאלה שאין להם קשר לפליטים ($M=2.90, S.D=1.413$). כמו כן, אלה שיש להם קשר לפליטים ($M=2.603, S.D=0.590$) הם בעלי רמת לאומיות פוליטית גבוהה יותר מאלה שאין להם קשר לפליטים ($M=2.377, S.D=0.661$).

לבסוף, אלה שיש להם קשר לפליטים ($M=4.21, S.D=1.35$) תומכים בשלום ובמאבק לא-אליים פחות מאלה שאין להם קשר כזה ($M=3.76, S.D=1.35$).

רמת עניין פוליטי

טבלה מס' 10: רמת עניין פוליטי ועמדות כלפי הסכסוך

רמת עניין פוליטי $N=577$	משתנה
-0.20**	רמת האמון בסיכוי להגיע להסכם שלום ישראלי-פלסטיני
0.11**	הקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שבירתה אל-קודס
0.21**	חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית
0.14**	אוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל
-0.10*	הפתרון המקובל מהפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים (תמיכה בזכות השיבה)
-0.11**	הגעה לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרכים לא-אלימות
0.15**	נסיגת צה"ל מכל השטחים שנכבשו ב-1967
0.17**	זכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל
-0.08*	מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני
0.17**	ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית
0.08*	לאומיות תרבותית
0.11**	לאומיות פוליטית
-0.25**	תמיכה בשלום ובמאבק לא-אלימים

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

ממצאים אלה מצביעים על קשר שלילי בין רמת האמון בסיכוי לשלום לרמת ההתעניינות הפוליטית $r = -0.20$ ($p < 0.01$), כך שככל שרמת האמון עולה, כך יורדת רמת ההתעניינות הפוליטית. עוד ניתן לראות כי ישנו קשר שלילי בין רמת עניין פוליטי לתמיכה בשלום ובמאבק לא-אלימים $r = -0.25$ ($p < 0.01$). ניתן לשער שאלה המתעניינים בפוליטיקה נוקטים גישה ריאליזטית יותר כלפי הסכסוך, ומשום שהם מודעים למתרחש בזירה הציבורית ולמורכבות המצב, הם מביעים עמדות ספקניות יותר.

כמו כן, נמצא קשר חיובי בין תמיכה בחידוש ההתנגדות לרמת ההתעניינות הפוליטית $r = 0.21$ ($p < 0.01$). ככל שרמת ההתעניינות בפוליטיקה עולה, כך עולה גם רמת התמיכה בחידוש ההתנגדות. נוכח נתונים אלה ניתן להניח שככל שהנשאלים מתעניינים יותר בפוליטיקה, גוברת מודעותם למציאות, והם מכירים בכך שאי-אפשר להגיע להסכם שלום

ללא ויתורים כבדים מן הצד הפלסטיני. כיוון שהם בטוחים שהעם הפלסטיני לא יסכים לויתורים אלה, הם מאמינים פחות בשלום. מאותה סיבה שהוזכרה קודם, המתעניינים בפוליטיקה יחפשו עבור העניין הפלסטיני את הפתרונות ה"אידיאליים", שיהיו בהם פחות ויתורים. מכאן מובנת תמיכתם בהקמת מדינה פלסטינית בגבולות 1967. המתעניינים בפוליטיקה מניחים ששימוש באמצעים אלימים יכול להשיג את מטרותיהם טוב יותר משימוש באמצעים שאינם אלימים, ומשום כך הם תומכים בחידוש האינתיפאדה. נמצא קשר חיובי בין מתן אוטונומיה תרבותית לפלסטינים למשתנה רמת ההתעניינות הפוליטית $r=0.14$ ($p<0.01$). משמע, ככל שרמת ההתעניינות בפוליטיקה עולה, כך עולה גם רמת התמיכה במתן אוטונומיה. נמצא קשר חיובי $r=0.15$ ($p<0.01$) בין רמת ההתעניינות הפוליטית לרמת התמיכה בנסיגת צה"ל – ככל שמתעניינים יותר בפוליטיקה, כך תומכים יותר בנסיגת צה"ל משטחי 67.

קשר חיובי $r=0.17$ ($p<0.01$) נמצא גם בין רמת ההתעניינות הפוליטית לתמיכה בזכות השיבה, כך שככל שמתעניינים יותר בפוליטיקה, כך עולה התמיכה. לבסוף, נמצא קשר חיובי $r=0.17$ ($p<0.01$) בין רמת התעניינות הפוליטית לתמיכה בהיגד שלפיו קיימת סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כיהודית להגדרתה כדמוקרטית. ככל שמתעניינים יותר פוליטית, כך עולה ההסכמה עם ההיגד.

ערכים אישיים

המשתנה הבא עוסק בערכים האישיים. המשיבים נדרשו לדרג את שלושת הערכים המרכזיים מתוך רשימה, ואלה חולקו לפי נטיות ערכיות שונות על-פי ייחוס רמת חשיבות שונה (קולקטיביזם ואינדיבידואליזם) לערכים אלה.

טבלה מס' 11: ערכים אישיים ועמדות כלפי הסכסוך

ערכים אישיים	משתנה
$N=569$	
0.10*	רמת האמון בסיכוי להגיע להסכם שלום ישראלי-פלסטיני
0.18**	הקמת מדינה אחת לפלסטינים וליהודים בכל פלסטין ההיסטורית
0.12**	הגעה לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרכים לא-אלימות
-0.10*	נסיגת צה"ל מכל השטחים שנכבשו ב-1967
-0.11**	תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות
0.10*	תמיכה בשלום ובמאבק לא-אלימים

** $p<0.01$ * $p<0.05$

נמצאה קורלציה חיובית $r=0.18$ ($p<0.01$) בין ערכים אישיים לתמיכה במדינה אחת, כך שככל שרמת האינדיבידואליזם עולה, כל עולה התמיכה בפתרון מדינה אחת. נמצאה קורלציה חיובית $r=0.10$ ($p<0.01$) בין ערכים אישיים לאמונה בסיכוי לשלום, כך שאינדיבידואליסטים מאמינים יותר בסיכוי לשלום. כמו כן, נמצא קשר חיובי בין אינדיבידואליזם לרמת תמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים $r=0.10$ ($p<0.05$), וכן להגעה לפתרון הסכסוך בדרכים לא-אלימות $r=0.12$ ($p<0.01$). על אף שסביר להניח כי האנשים שמחזיקים בערכים קולקטיביסטיים הם חלק מקבוצות פוליטיות או חברתיות שלהן נטייה או אידיאולוגיה ברורה לגבי הסכסוך והם פועלים על-פיה – כשבדקנו את הקשר בין העדפת ערכים קולקטיביסטיים לרמת עניין פוליטי נמצא קשר שלילי חלש. פירושו – ככל שאנשים מחזיקים יותר בערכים קולקטיביסטיים, כך הם נוטים פחות להתעניין בפוליטיקה. אף-על-פי-כן, היות ואנשים בעלי ערכים קולקטיביסטיים נוטים לערכים שמרניים, הם ספקניים ביחס לזירה הפוליטית, ומכאן שיש להם אמון נמוך יותר בסיכוי לשלום.

לבסוף, נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.11$ ($p<0.01$) בין ערכים אישיים לתמיכה בפתרון שתי המדינות, כך שקולקטיביסטים מאמינים יותר בפתרון שתי מדינות.

אידיאולוגיה

משתנה מורכב זה עוסק באידיאולוגיה של המשיבים. על מנת לעמוד על האידיאולוגיה דירגו המשיבים את עצמם על הרצף הליברלי-שמרני, על פני סולם שדרגותיו מ-1 עד 7.

טבלה מס' 12: אידיאולוגיה ועמדות כלפי הסכסוך

שמרנות	משתנה
$N=561$	
0.09*	קביעה מחדש של גבולות מדינת ישראל וסיפוח אזור המשולש למדינה הפלסטינית
0.09*	הקמת מדינה אחת לפלסטינים וליהודים בכל פלסטין ההיסטורית
-0.12**	חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית
-0.17**	הפתרון המקובל מהפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים (תמיכה בזכות השיבה)
0.10*	תמיכה בזכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל
0.09*	מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני
0.10*	הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים בישראל היא שוויון אזרחי מלא
0.15**	ההשתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים

משתנה	שמרנות N=561
לאומיות פוליטית	0.20**
לאומיות תרבותית	0.09*
תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות	0.09*
תמיכה בשלום ובמאבק לא-אלים	0.08*

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

מהממצאים עולה כי ישנו קשר חיובי בין שמרנות ללאומיות פוליטית $r = 0.20$ ($p < 0.01$), כך שככל שרמת השמרנות עולה, כך עולה גם רמת הלאומיות הפוליטית, ולהיפך. כמו כן, נמצאה קורלציה שלילית $r = -0.17$ ($p < 0.01$) בין שמרנות לתמיכה בזכות השיבה. כלומר, ככל שאדם שמרני יותר, כך הוא תומך פחות בזכות השיבה כפתרון לסוגיית הפליטים. לעומת זאת, בשאלה אודות זכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל, נמצאה קורלציה חיובית $r = 0.10$ ($p < 0.01$). לפיכך, ככל שאדם שמרני יותר, כך הוא תומך יותר בזכות השיבה כתנאי להסכם שלום. נמצאה קורלציה חיובית $r = 0.15$ ($p < 0.01$) בין שמרנות לתמיכה בהיגד שלפיו השתתפות בבחירות לכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות. לפיכך, ככל שאדם שמרני יותר, כך הוא תומך יותר בהיגד זה. נמצאה קורלציה שלילית $r = -0.12$ ($p < 0.01$) בין שמרנות לתמיכה בחידוש האינתיפאדה. משמע, ככל שאדם ליברלי יותר, כך הוא תומך יותר בחידוש ההתנגדות. לבסוף, נמצאה קורלציה חיובית $r = 0.10$ ($p < 0.05$) בין אידיאולוגיה לתמיכה בשוויון אזרחי מלא. משמע, ככל שאדם שמרני יותר, כך הוא תומך יותר בהיגד שלפיו הדרישה העיקרית היא שוויון אזרחי מלא.

שביעות רצון אישית

המשתנה הבא עוסק ברמת שביעות הרצון האישית. על מנת למדוד את רמת שביעות הרצון האישית התבקשו הנבדקים לדרג את מצבם הכלכלי בחמש השנים האחרונות, וכן את רמת שביעות רצונם מהחיים.

טבלה מס' 13: שביעות רצון אישית ועמדות כלפי הסכסוך

שביעות רצון אישית	משתנה
$N=575$	
0.17**	הקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שבירתה אל-קודס
0.11**	הקמת מדינה אחת לפלסטינים וליהודים בכל פלסטין ההיסטורית
0.12**	נסיגת צה"ל מכל השטחים שנכבשו ב-1967
0.08*	תמיכה בזכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל
0.11**	מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני
0.14**	הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים בישראל היא שוויון אזרחי מלא
0.11**	הדרך המרכזית להשגת שוויון אזרחי לאזרחים הערבים בישראל היא המאבק הפוליטי בכנסת
0.19**	תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

מהממצאים עולה כי ישנה קורלציה חיובית $r=0.17$ ($p < 0.01$) בין רמת שביעות רצון אישית לתמיכה בהקמת מדינה פלסטינית בגבולות 67, כך שככל שרמת שביעות הרצון האישית עולה, כך עולה גם התמיכה בפתרון זה. מלבד זאת, ישנה קורלציה חיובית $r=0.19$ ($p < 0.01$) בין רמת שביעות רצון אישית לתמיכה בפתרון שתי המדינות – ככל שרמת שביעות הרצון האישית עולה, כך עולה גם התמיכה בפתרון זה.

נמצאה קורלציה חיובית $r=0.14$ ($p < 0.01$) בין רמת שביעות רצון אישית להסכמה כי הדרישה העיקרית היא שוויון אזרחי מלא, משמע, ככל שרמת שביעות הרצון האישית עולה, כך עולה גם רמת ההסכמה עם היגד זה.

נמצאה קורלציה חיובית $r=0.12$ ($p < 0.01$) בין רמת שביעות רצון אישית לתמיכה בנסיגת צה"ל, כך שככל שרמת שביעות הרצון האישית עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה.

כמו כן, נמצאה קורלציה חיובית $r=0.11$ ($p < 0.01$) בין רמת שביעות רצון אישית לתמיכה בהקמת מדינה אחת. משמע, ככל שרמת שביעות הרצון האישית עולה, כך עולה גם רמת התמיכה בפתרון זה.

לבסוף, נמצאה קורלציה חיובית $r=0.11$ ($p < 0.01$) בין רמת שביעות רצון אישית לתמיכה בהיגד שלפיו הדרך המרכזית להשגת שוויון זכויות היא מאבק פוליטי בכנסת. ככל שרמת שביעות הרצון האישית עולה, כך עולה רמת התמיכה בהיגד זה.

שביעות רצון אזרחית

משתנה זה עוסק ברמת שביעות הרצון האזרחית. לצורך המחקר הוגדרה שביעות רצון אזרחית כרמתה של תחושת השייכות של האזרחים הערבים-פלסטינים לישראל, יחד עם התחושה שזכויותיהם מכובדות, וכי הממשלה הישראלית מתנהלת כלפיהם בדרך דמוקרטית והוגנת.

טבלה מס' 14: שביעות רצון אזרחית ועמדות כלפי הסכסוך

שביעות רצון אזרחית N=576	משתנה
0.23**	רמת האמון בסיכוי להגיע להסכם שלום ישראלי פלסטיני
0.17**	קביעה מחדש של גבולות מדינת ישראל וסיפוח אזור המשולש למדינה הפלסטינית
-0.27**	חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית
-0.08*	אוטונומיה תרבותית למיעוט הפלסטיני בישראל
0.29**	הפתרון המקובל מהפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים (תמיכה בזכות השיבה)
0.38**	הגעה לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרכים לא-אלימות
-0.19**	נסיגת צה"ל מכל השטחים שנכבשו ב-1967
-0.20**	תמיכה בזכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל
0.15**	מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני
0.13**	הדרך המרכזית להשגת שוויון אזרחי לאזרחים הערבים בישראל היא המאבק הפוליטי בכנסת
-0.22**	ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית
-0.22**	לאומיות פוליטית
0.40**	תמיכה בשלום ובמאבק לא-אלימים

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$

מהממצאים עולה כי ישנה קורלציה חיובית בין רמת התמיכה בשלום ובמאבק לא-אלימים לרמת שביעות הרצון האזרחית $r = 0.40$ ($p < 0.01$), כך שככל שרמת שביעות הרצון האזרחית עולה, כך עולה גם התמיכה בשלום. מלבד זאת, נמצאה קורלציה חיובית $r = 0.38$ ($p < 0.01$) בין רמת שביעות הרצון האזרחית לאמונה כי ניתן לפתור

את הסכסוך בדרכים לא-אלימות – ככל ששביעות הרצון האזרחית עולה, כך עולה גם רמת ההסכמה עם ההיגד, ולהיפך.

נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.27$ ($p<0.01$) בין שביעות רצון אזרחית לתמיכה בחידוש האינתיפאדה. נוכח ממצאים אלה ניתן להניח כי במחקר הנוכחי, אלה השבועים רצון אזרחית דומים לקבוצת בעלי רמת הכנסה גבוהה. אלה גם אלה רוצים לשמור על המצב הקיים היות ומצבם טוב. לפיכך, הגיוני שלא יתמכו בשינוי או בפעולות שעלולות להרע אותו. עוד ניתן לשער כי אחוז לא-מבוטל מהמרוצים ממצבם האזרחי מגדירים עצמם ערבים-ישראלים, והם בעלי רמת הכנסה טובה (ממוצע ומעל הממוצע).

נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.22$ ($p<0.01$) בין שביעות רצון אזרחית לרמת לאומיות פוליטית, כך שככל ששביעות הרצון האזרחית עולה, כך יורדת רמת הלאומיות הפוליטית.

כמו כן, נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.22$ ($p<0.01$) בין שביעות רצון אזרחית לתמיכה בהיגד שלפיו ישנה סתירה בין ישראל יהודית לישראל דמוקרטית, כך שככל ששביעות הרצון האזרחית עולה, כך יורדת ההסכמה עם טענה זו.

נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.20$ ($p<0.01$) בין שביעות רצון אזרחית לתמיכה בזכות השיבה כתנאי להסכם שלום. כלומר, ככל ששביעות הרצון האזרחית עולה, כך יורדת התמיכה בזכות השיבה. לעומת זאת, נמצאה קורלציה חיובית בין שביעות רצון אזרחית לתמיכה בזכות השיבה באופן כללי $r=0.29$ ($p<0.01$).

נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.19$ ($p<0.01$) בין שביעות רצון אזרחית לתמיכה בהיגד שלפיו על צה"ל לסגת מגבולות 67, כך שככל שרמת שביעות הרצון האזרחית עולה, כך יורדת ההסכמה עם היגד זה.

נמצאה קורלציה חיובית $r=0.17$ ($p<0.01$) בין רמת שביעות רצון אזרחית לתמיכה בסיפוח אזור המשולש, כך שככל ששביעות הרצון האזרחית עולה, כך עולה גם רמת התמיכה בסיפוח אזור המשולש.

לבסוף, נמצאה קורלציה חיובית $r=0.15$ ($p<0.01$) בין רמת שביעות רצון אזרחית לתמיכה בהקמת מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל – ככל שרמת שביעות הרצון האזרחית עולה, כך עולה גם רמת התמיכה בפתרון זה.

תמיכה בשלטון דמוקרטי

טבלה מס' 15: תמיכה בשלטון דמוקרטי ועמדות כלפי הסכסוך

תמיכה בדמוקרטיה	משתנה
$N=548$	
	הקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שבירתה אל-קודס
0.28**	
	חידוש האינתיפאדה וההתנגדות הפלסטינית
-0.09*	
	הגעה לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני בדרכים לא-אלימות
0.10*	
	נסיגת צה"ל מכל השטחים שנכבשו ב-1967
0.20**	
	תמיכה בזכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל
0.09*	
	מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני
0.16**	
	הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים בישראל היא שוויון אזרחי מלא
0.18**	
	ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית
0.16**	
	תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות
0.27**	
	תמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים
0.09*	

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$

נמצאה קורלציה חיובית $r=0.28$ ($p < 0.01$) בין תמיכה בדמוקרטיה לתמיכה בהקמת מדינה פלסטינית בגבולות 67, ולתמיכה בפתרון שתי המדינות $r=0.27$ ($p < 0.01$), כך שככל שהתמיכה בדמוקרטיה עולה, כך עולה גם התמיכה בפתרונות אלה. נמצאה קורלציה חיובית $r=0.20$ ($p < 0.01$) בין תמיכה בדמוקרטיה לתמיכה בנסיגת צה"ל, כך שככל שהתמיכה בדמוקרטיה עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה. נמצאה קורלציה חיובית $r=0.18$ ($p < 0.01$) בין תמיכה בדמוקרטיה לתמיכה בהיגד שלפיו הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים-פלסטינים היא שוויון אזרחי מלא. ככל שהתמיכה בדמוקרטיה עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה. נמצאה קורלציה חיובית $r=0.16$ ($p < 0.01$) בין תמיכה בדמוקרטיה לתמיכה בפתרון שתי המדינות, משמע, ככל שהתמיכה בדמוקרטיה עולה, כך עולה גם התמיכה בפתרון זה.

תחושת קיפוח

המשתנה האחרון היה רמת תחושת הקיפוח. תחושת הקיפוח נמדדה בשני היבטים: החשיבות הסמלית שיוחסה להכרה בעוול שנגרם לחברה הערבית-פלסטינית בישראל, וזו שיוחסה לפיצוי החומרי תמורתה על-ידי ממשלת ישראל.

טבלה מס' 16: תחושת קיפוח ועמדות כלפי הסכסוך

משתנה	תחושת קיפוח N=459
הקמת מדינה פלסטינית עם ריבונות מלאה בגבולות 67, שבירתה אל-קודס	0.23**
הקמת מדינה אחת לפלסטינים וליהודים בכל פלסטין ההיסטורית	0.17**
הפתרון המקובל מהפתרונות המוצעים לסוגיית הפליטים (תמיכה בזכות השיבה)	-0.17**
נסיגת צה"ל מכל השטחים שנכבשו ב-1967	0.25**
תמיכה בזכות השיבה כתנאי להסכם שלום עם ישראל	0.15**
מדינה פלסטינית לצד מדינת ישראל היא הפתרון הטוב ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני	0.12**
הדרישה העיקרית של האזרחים הערבים בישראל היא שוויון אזרחי מלא	0.14**
ישנה סתירה בין הגדרת מדינת ישראל כמדינה יהודית להגדרתה כמדינה דמוקרטית	0.16**
תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות	0.23**
לאומיות פוליטית	0.25**

$p < 0.05$ * $p < 0.01$ **

מהממצאים עולה כי ישנה קורלציה חיובית $r=0.25$ ($p < 0.01$) בין תחושת קיפוח לרמת לאומיות פוליטית, כך שככל שרמת תחושת הקיפוח עולה, כך עולה גם רמת הלאומיות. כמו כן, נמצאה קורלציה חיובית $r=0.25$ ($p < 0.01$) בין תחושת קיפוח לתמיכה בנסיגת צה"ל מן השטחים שנכבשו ב-67, כך שככל שתחושת הקיפוח עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגדר זה.

ישנה קורלציה חיובית $r=0.23$ ($p < 0.01$) בין תחושת קיפוח לרמת התמיכה בפתרון שתי המדינות – ככל שרמת תחושת הקיפוח עולה, כך עולה גם התמיכה בפתרון זה. קורלציה חיובית $r=0.17$ ($p < 0.01$) נמצאה גם בין תחושת קיפוח לתמיכה בהקמת מדינה אחת, כך שככל שתחושת הקיפוח עולה, כך עולה גם התמיכה בפתרון זה.

מלבד זאת נמצאה קורלציה חיובית $r=0.16$ ($p<0.05$) בין תחושת קיפוח לתמיכה בהיגד שלפיו ישנה סתירה בין ישראל יהודית לישראל דמוקרטית. משמע, ככל שתחושת הקיפוח עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה.

לבסוף, נמצאה קורלציה חיובית $r=0.15$ ($p<0.01$) בין תחושת קיפוח לתמיכה בזכות השיבה כתנאי להסכם שלום. כלומר, ככל שתחושת הקיפוח עולה, כך עולה גם התמיכה בהיגד זה. עם זאת, נמצאה קורלציה שלילית $r=-0.17$ ($p<0.01$) בין רמת התמיכה בזכות השיבה באופן כללי לתחושת הקיפוח, וככל שעולה תחושת הקיפוח, כך פוחתת התמיכה בזכות השיבה.

סיכום

לאומיות תרבותית מתייחסת לממד התרבותי ולרציפות הלאומית של הפלסטינים, ולכן משקפת תמיכה בסיפוח המשולש לרשות הפלסטינית, בייצוג במוסדות הלאומיים הפלסטיניים, וכן באוטונומיה תרבותית. ללאומיות תרבותית קשר חיובי להשכלה, לשמרנות ולרמת עניין פוליטי. כמו כן, גברים, דתיים, ואלה שקשורים לפליטים, הם בעלי רמת לאומיות תרבותית גבוהה יותר. המשמעות היא שהם מדגישים את הממד התרבותי הרציף של העם הפלסטיני, ומוכנים לשלם על כך מחיר פוליטי מסוים, בכלל סיפוח המשולש למדינה פלסטינית עתידית וייצוג במוסדות הלאומיים הפלסטיניים. לאומיות פוליטית כוללת תמיכה בפתרון מדינה אחת, תמיכה בזכות השיבה, והסכמה כי ההשתתפות בכנסת פוגעת בהשגת הזכויות הלאומיות של הפלסטינים. זהו משתנה המייצג עמדות יותר דוגמטיות כלפי פתרון הסכסוך. ללאומיות פוליטית קשר חיובי עם תחושת קיפוח, עם שמרנות, עם השכלה ועם רמת עניין פוליטי. קשר שלילי נמצא ללאומיות פוליטית עם שביעות רצון אזרחית. דתיים, ואלה שקשורים לפליטים, הם בעלי רמת לאומיות פוליטית גבוהה יותר. תמיכה בפתרון שתי המדינות ועמדות אזרחיות כוללות תמיכה בנסיגת צה"ל מגבולות 67 ותמיכה בהשתתפות בכנסת לצורך השגת זכויות לאומיות לפלסטינים. אלה עמדות המייצגות תפיסה לאומית פרגמטית יותר. לטובת הבהירות ולסיכום העמדות המייצגות גישה זו נשתמש במונח "שלום פרגמטי". לתמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות קשר חיובי עם תחושת קיפוח, עם תמיכה במשטר דמוקרטי, עם גיל, עם שביעות רצון אישית, עם קולקטיביזם ושמרנות; קשר שלילי נמצא עם הכנסה. לתמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים קשר חיובי עם שביעות רצון אזרחית, עם רמת עניין פוליטי, עם תמיכה בדמוקרטיה, עם השכלה ועם אינדיבידואליזם. כמו כן, אלה הקשורים לפליטים, מי שזהותם אינה דתית, וכן נשים – מאמינים פחות בסיכוי לשלום.

6. עמדות האזרחים הערבים-פלסטינים כלפי הסכסוך ושביעות רצון אישית ואזרחית

6.1 תמיכה בשלום ובמאבק לא־אלים

על מנת להעמיק בניתוח ולעמוד על המשתנים המנבאים עמדות כלפי הסכסוך בדרך מיטבית, הוחלט להריץ מודל רגרסיה מרובה. רגרסיה מסוג זה מאפשרת לבדוק את תרומתו הייחודית של משתנה מסוים לשונות המוסברת של המשתנה התלוי, תוך בקרה על השפעותיהם של גורמים אחרים. ההשערה המרכזית היא כי שביעות רצון אזרחית גבוהה תנבא תמיכה בשלום ובמאבק לא־אלים. במילים אחרות, כאשר הפרט שבע רצון ממצבו האזרחי במדינה, מרגיש כי המדינה מכבדת את זכויותיו וכי הוא אזרח שווה ערך – הוא יהיה אופטימי יותר לגבי פתרון אפשרי של הסכסוך, ויאמין כי ניתן להגיע לפשרה בדרכים לא־אלימות. בבסיס השערה זו עומדת ההנחה שמי ש"יש לו מה להפסיד", וכן מי שנעדר תחושת מועקה היסטורית ועבר של קיפוח – יציגו נטייה חזקה יותר לשמור על הסטטוס קוו הקיים, או לכל הפחות לא לערערו בדרך שתסכן את הישגיהם לאורך הזמן. בהקשר זה חשוב להבהיר שהחברה הפלסטינית בישראל השקיעה מאמץ רב כדי להתגבר על מדיניות המדינה ולשפר את רמת חייה באמצעות השכלה ותעסוקה בתחומים שאפשר לה המשק, חרף הנחיתות המבנית שהיא שרויה בה. מאחר שמאוכלוסייה זו נלקח אמצעי הייצור העיקרי שלה, האדמה, אשר בעבר, ובמידת מה גם היום מהווה מקור הכנסה עיקרי, נאלצו בני הדור הראשון והשני של חברה זו לפעול ממעמד של נחיתות לא רק כדי לשמור על קיומם בכבוד, אלא גם כדי להיטיב את רמת חייהם. עובדה זו יכולה להסביר את נטייתם הטבעית של הנחקרים לדבוק במצב הקיים ולא להסתכן בערעור. מהממצאים שלנו עולה כי נמצא קשר חיובי (מתאם פירסון) מובהק ודי חזק בין משתנים אלה – ככל ששביעות הרצון האזרחית עולה, כך עולה גם התמיכה בשלום ובמאבק לא־אלים. לעומת זאת, בין שביעות רצון אישית לתמיכה בשלום לא נמצא קשר מובהק. על כן, השערת המחקר הראשונה היא זו:

H1 ככל שרמת שביעות הרצון האזרחית גבוהה יותר, כך תהיה גם רמת התמיכה בשלום גבוהה יותר.

בהקשר הזהותי, השערותנו היא כי המשייכים עצמם לקבוצה הדתית ומגדירים עצמם מוסלמים – יתמכו יותר בשלום, בשל הקשר החיובי בין רמת הדתיות לתמיכה בשלום. הנחת היסוד התיאורטית קשורה לצמיחת האגף הדרומי של התנועה האסלאמית, המאמין באסלאם וסטי (ביניימי), ורואה בפתרון סכסוכים בדרכי נועם אסטרטגיה עיקרית. השערה נוספת היא כי אלה המגדירים עצמם ישראלים יתמכו יותר בשלום. ההנחה היא כי אזרח שמגדיר את עצמו ישראלי מרגיש מחובר יותר למדינה, שבע רצון ממצבו האזרחי, ולכן ייטה להאמין בקיומה של פשרה שאינה אלימה, כפי שתואר בתחילת פרק זה.

H2 זהות דתית וזהות ישראלית הן מנבאות של תמיכה בשלום ובמאבק לא-אלי. לבסוף, לאור הקשר החיובי המובהק שעלה מהממצאים, שיערנו כי בעלי ערכים אינדיבידואליסטיים יתמכו בשלום יותר מבעלי ערכים קולקטיביסטיים. השערה זו מבוססת על שונות באורח החיים של אנשים אלה על בסיס תפיסות ערכיות שונות. לאינדיבידואליסטים עמדות ליברליות ואורח חיים חילוני במידה מסוימת, וסביר להניח כי המציאות החילונית הישראלית מאפשרת להם מרחב תמרון גבוה בהשוואה לכל מציאות ערבית בסביבתם. לכן, עמדות אנשים כאלה ייטו לשמירה על הסטטוס קוו, מבלי לוותר על חלק מהזכויות הלאומיות, בעיקרן הקמת מדינה פלסטינית לצידה של מדינת ישראל.

H3 ככל שרמת האינדיבידואליזם גבוהה יותר, כך תהיה גם רמת התמיכה בשלום גבוהה יותר.

על מנת לנבא את רמת התמיכה בשלום ובמאבק לא-אליים נלקחו המשתנים הבלתי-תלויים: רמת שביעות רצון אזרחית, זהות (זהות דתית או זהות ישראלית ביחס לזהות שאינה דתית שנלקחה לצורך ההשוואה אליה, ואינה נוכחת כמשתנה במודל),³¹ וערכים אישיים (אינדיבידואליזם לעומת קולקטיביזם). המשתנים שהוחזקו קבועים הם גיל, השכלה, הכנסה, מגדר וקשר לפליטים. לפי ממצאי הרגרסיה המרובה, אחוז השונות של תמיכה בעמדה זו, המנובא על-ידי ששת המשתנים, הוא 21% ($R^2 = .21$) ונמצא מובהק $F(9,471) = 15.251, (p < .000)$. התרומה הגבוהה ביותר הייתה של הגורם שביעות רצון

31 כזכור התבקשו משתתפי המחקר לציין ולדרג שתי זהויות הנכונות לגביהם. הזהויות חולקו באופן הבא: זהות דתית – זהות שמכילה את ההגדרה "מוסלמי" במקום הראשון או השני; זהות שאינה דתית – זהות שאינה מכילה את ההגדרה "מוסלמי" במקום הראשון או השני; וזהות ישראלית – זהות המכילה את ההגדרה "ישראלי" במקום הראשון או השני. לפירוט נוסף לגבי אופן חלוקת הזהויות ראו ניתוח ההתפלגויות לעיל.

אזרחית ($p < .001$), $\beta = .382$. אחריו – רמת הערכים האינדיבידואליסטיים ($p < .005$) $\beta = .149$, המגדר ($p < .005$) $\beta = -.144$, הקשר לפליטים ($p < .01$) $\beta = -.111$, ולבסוף זהות דתית לעומת זהות שאינה דתית ($p < .05$) $\beta = .107$ (הזהות הישראלית בהשוואה לזהות הדתית אינה מובהקת). להלן מודל הרגרסיה:

רגרסיה מס' 1: תמיכה בשלום ובמאבק לא־אלים, שביעות רצון אזרחית, ערכים אישיים וזהות

תמיכה בשלום ובמאבק לא־אלים			
משתנה	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β
מגדר	-.406	.119	-.144*
גיל	.060	.066	.042
השכלה	-.009	.067	-.006
הכנסה	-.083	.062	-.060
שביעות רצון אזרחית	.539	.060	.382**
זהות ישראלית	.251	.160	.076
זהות דתית	.304	.142	.107*
פליטים	-.372	.139	-.111*
אינדיבידואליזם	.213	.062	.149*
	.21		
	15.251**		
R^2			
F			

* $p < .05$ ** $p < .001$

ממצאים: נראה כי הגורם המרכזי בניבוי רמת התמיכה בשלום הוא רמת שביעות הרצון האזרחית, וכי ניתן לאשש את השערה H1. פירוש הדבר הוא כי כאשר האזרח שבע רצון ממעמדו במדינה, הוא יהיה אופטימי יותר לגבי העתיד, ויטטה להאמין כי יש סיכוי לשלום וניתן לפתור את הסכסוך ללא אלימות. זאת, כנראה, בגלל תחושתו שהוא חי במדינה דמוקרטית המכבדת את זכויותיו. רמת האינדיבידואליזם גם היא מנבא מובהק לרמת תמיכה בשלום, כך שככל שאדם מחזיק בעמדות ובהשקפות עולם אינדיבידואליסטיות, כך סביר יותר שיתמוך בשלום. ניתן להניח שאינדיבידואליסטים הם פחות פטליסטים, והם מאמינים ששינוי המציאות תלוי בהם. משום כך הם אופטימיים, ומביעים עמדות חיוביות יותר בכל הנוגע לסוגיית השלום. כך שניתן לאשש את השערה H3.

גורם בולט נוסף בניבוי רמת תמיכה בשלום הוא המגדר. היותו של הנשאל גבר מעלה את הסיכוי לתמיכה בשלום. לעמדה זו יכולים להיות שני הסברים. האחד קשור לכך שגברים בחברה הערבית-פלסטינית נחשבים למי שמשלמים את המחיר הכבד

יותר של המציאות האלימה הנוגעת לקונפליקט. מספר הצעירים הנהרגים או נעצרים בהקשרים כאלה גבוה ממספרן של הנשים. לכן, קיים חשש גדול יותר בקרב גברים מעמדות שעלולות לדרדר את המצב לעימות שיגבה מהם מחיר גבוה. ההסבר הנוסף קשור לכך שמספר הנשים המשכילות עולה בהדרגה, ולהשכלה, כפי שראינו, השפעה על עמדות כלפי הסכסוך.

ניתן לראות כי חוסר הקשר לפליטים (המקדם הוא שלילי) גם הוא מנבא מובהק באשר לתמיכה בשלום. כאשר אדם או משפחתו קשורים פחות באופן אישי למורכבות הסכסוך ולהשלכותיו, סביר יותר שהאדם יאמין בשלום ויתמוך בו. משמעות העניין היא שגורם הפליטות מהווה משתנה המשפיע על אימוץ עמדות חשדניות יותר כלפי העתיד, במיוחד אם השלום בנוי על יחסי הכוח הקיימים, דבר שאינו מבטיח פתרון הוגן לבעיית הפליטים בכלל, ולבעיית הפליטים הפנימיים בפרט.

הזהות הדתית בהשוואה לזו שאינה דתית, מהווה גם היא מנבא לתמיכה בשלום. כאן מתבטא הקשר בין דתיות (הזדהות כמוסלמי) לתמיכה במאבק לא-אלים ולאמונה אופטימית בהסכם שלום. עצם דתיותו של האדם מעלה את הסיכוי שיתמוך בשלום. ממצא זה עומד בניגוד לתפיסה הרווחת, שלפיה דתיות מהווה גורם מקצין. כפי שידוע לנו מעמדות התנועה האסלאמית באגפה הדרומי, עמדות מחנה דתי שלם הן פרגמטיות מאוד בכל הנוגע לדרכי ההתמודדות עם המצב הקיים, תוך הדגשת הצורך באימוץ ערכים של פיוס ושל שלום כדי להבטיח שמירה על חיי אדם ויציאה ממעגל השנאה בין פלסטינים ליהודים (Ghanem & Mustafa, 2018). משמעות הדבר היא שהשערה H2 אינה מקבלת תיקוף מובהק.

לעומת זאת, הזהות הישראלית בהשוואה לזו הלא-דתית, אינה מנבאת באופן מובהק תמיכה בשלום. פירוש הדבר הוא, שההגדרה הזהותית כישראלי אינה קשורה באופן מובהק לאמונה בשלום. לאור הנתונים האלה חשוב לשים לב לכך שישראליות, או ההגדרה הזהותית כישראלי, אינן זהות לתחושות כלפי המדינה ולעניין כיבוד הזכויות. באישוש השערה H1 רואים קשר בין שביעות רצון אזרחית לאמונה בסיכוי לשלום, ואולם הישראליות אינה קשורה בהכרח. אנשים יכולים להרגיש שמכבדים את זכויותיהם גם אם אינם מזדהים כישראלים, ולהיפך – הגדרת הזהות כישראלי אין פירושה שהם מרגישים כי זכויותיהם מכובדות.

6.2 תמיכה בפתרון שתי המדינות ושביעות רצון

H1: ככל שתגדל רמת שביעות הרצון, כך תגדל התמיכה בפתרון שתי המדינות.

השערה זו בנויה על ההנחה שאנשים השבעים רצון ממצבם נוטים להעדיף את שימור הסטטוס קוו, במיוחד אם שינויו נובע מעמדות פוליטיות העלולות לסכן את ההישגים

שהצליחו לממש בעמל רב. עמדה זו, אשר עמדנו עליה לעיל, קשורה כאמור למאמץ הרב שהשקיעה החברה הפלסטינית בישראל, בתנאי נחיתות קשים, לא רק כדי לשרוד את תוצאות הנכבה, אלא גם כדי לשפר את מעמדה ולהעלות את רמת חייה. זאת, למרות שמשאביה הקרקעיים העיקריים הופקעו (Yiftachel, 2006), ומרחבי התמרון שלה הוגבלו על-ידי משטר צבאי עד 1966, ובמערכת מערכת שליטה מתוחכמת ומסועפת – לאחר מכן (Lustick, 1980; Zureik, Lyon, & Abu Laban, 2011).

על מנת לנבא את רמת התמיכה בפתרון שתי המדינות באמצעות רמת שביעות רצון נלקחו המשתנים הבלתי-תלויים: רמת שביעות רצון אישית ורמת שביעות רצון אזרחית. המשתנים שהוחזקו קבועים הם מגדר, גיל, השכלה, הכנסה ורמת דתיות. אחוז השונות של תמיכה בעמדה זו, המנובא על-ידי שבעת המשתנים, הוא 10% ($R=.10$) והיא נמצאה מובהקת, $F(7,471)=9.228$, ($p<.000$). עוד נמצא כי התרומה הגבוהה ביותר הייתה של המשתנה רמת שביעות רצון אישית ($\beta=.252$, $p<.001$). רמת שביעות רצון אזרחית לא נמצאה מנובא מובהק של רמת התמיכה בפתרון שתי המדינות במודל זה. משתנים נוספים שנמצאו מובהקים הם גיל ($\beta=.234$, $p<.001$) ורמת הכנסה ($\beta=-.181$, $p<.001$). להלן מודל הרגרסיה:

רגרסיה מס' 2: תמיכה בפתרון שתי המדינות ושביעות רצון

תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות			
משתנה	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β
שביעות רצון אישית	.249	.046	.252*
שביעות רצון אזרחית	-.031	.045	-.031
מגדר	-.029	.090	-.015
גיל	.234	.050	.019*
השכלה	.041	.052	.040
הכנסה	-.178	.047	-.181*
רמת דתיות	.020	.050	.019
	.10		
	9.228*		
R^2			
F			

* $p<.001$

ממצאים: רמת שביעות רצון אישית נמצאה מנובא מובהק של רמת תמיכה בפתרון שתי המדינות. כמו כן נמצא קשר חיובי בין גיל לתמיכה בעמדה זו, משמע, ככל שהגיל עולה, כך עולה רמת התמיכה בפתרון זה. קשר שלילי נמצא בין רמת הכנסה לתמיכה

בו, כך שככל שרמת הכנסה עולה, כך יורדת רמת התמיכה. חשוב להבהיר כי לפי ממצאי המחקר לא קיימת זיקה בין רמת שביעות הרצון האישית, המורכבת משאלות לגבי המצב האישי והערכת טיבו, לרמת ההכנסה. משמעות הדבר היא כי אלה השבועים רצון מחייהם אינם בהכרח בעלי הכנסה גבוהה, ויש לציין כי חלק ניכר ממשתתפי המחקר הם בעלי הכנסה נמוכה מהממוצע. יש לשים לב כי המודל מובהק, אך אחוז השונות המוסבר הוא 10% בלבד. רגרסיה זו אינה יכולה לספק הסברים מעמיקים על הקשרים בין המשתנים שעלו בה.

כפי שעולה מהגרסיה, הקשר עם שביעות רצון אזרחית שלילי, אך הוא אינו מובהק. משמעות הדבר היא שאין במשתנה שביעות רצון אזרחית כדי להסביר את פשר העמדה כלפי פתרון שתי המדינות. על אף שהגיוני היה להניח כי לשביעות רצון אזרחית, שמשמעה תחושה חיובית כלפי יחסה של המדינה לאזרחים הערבים-פלסטינים, יהיה קשר להבעת עמדות פרגמטיות כלפי הסכסוך – מהגרסיה עולה שהקשר הוא שלילי, אך לא מובהק. לסיכום, רמת שביעות רצון אזרחית אינה יכולה לנבא או להסביר באופן מובהק תמיכה בפתרון מסוג זה, ושביעות רצון אישית, לעומת זאת, אכן מסבירה חלק מסוים מהשונות בהקשר לעמדה זו.

6.3 תמיכה בלאומיות פוליטית ושביעות רצון

H1: ככל שתגדל רמת שביעות הרצון, כך תקטן התמיכה בלאומיות פוליטית.

השערה זו בנויה על ההנחה שככל שהמצב הקיים אינו רצוי, הרצון לשנותו גובר, ומכאן גוברת גם הנטייה לתמוך בעמדות דוגמטיות ביחס לפתרון הסכסוך. לכן, על מנת לנבא את רמת התמיכה בלאומיות פוליטית באמצעות רמת שביעות רצון, נלקחו המשתנים הבלתי-תלויים: רמת שביעות רצון אישית ורמת שביעות רצון אזרחית. המשתנים שהוחזקו קבועים הם מגדר, גיל, השכלה, הכנסה ורמת דתיות. אחוז השונות של תמיכה בעמדה זו, המנובא על-ידי שבעת המשתנים, הוא 0.6% ($R=.06$), והיא נמצאה מובהקת ($p<.05$) $F(7,471)=5.523$. עוד נמצא כי התרומה הגבוהה ביותר הייתה של חוסר שביעות רצון אזרחית $\beta=-.188$ $p<.001$. רמת שביעות רצון אישית נמצאה גם היא מנבא מובהק של רמת התמיכה בלאומיות פוליטית במודל זה $\beta=.130$ ($p<.05$). משתנים נוספים שנמצאו מובהקים הם השכלה $\beta=.117$ ($p<.05$) ורמת דתיות $\beta=.119$ ($p<.05$). להלן מודל הרגרסיה:

רגרסיה מס' 3: תמיכה בלאומיות פוליטית ושביעות רצון

תמיכה בלאומיות פוליטית			משתנה
β	SE B	B	
.130*	.032	.086	שביעות רצון אישית
-.188* *	.031	-.126	שביעות רצון אזרחית
-.004	.062	-.006	מגדר
-.009	.034	-.006	גיל
.117*	.036	.080	השכלה
-.057	.032	-.037	הכנסה
.119*	.034	.083	רמת דתיות
			R^2
			F
			.06
			5.523*

** $p < 0.01$ * $p < .05$

ממצאים: רמת שביעות רצון אישית נמצאה מנבא מובהק של רמת תמיכה בפתרון לאומיות פוליטית. משמעות הדבר היא שככל שרמת שביעות הרצון האישית עולה, כך עולה גם רמת התמיכה בלאומיות פוליטית, כאשר לאומיות פוליטית משמעה פתרון פוליטי של הסכסוך שבו שותפים שני העמים, בכללו התמודדות עם סוגיית השיבה. ממצאים אלה אינם עולים בקנה אחד עם ממצאים שעלו ברגרסיה מס' 2, ולמעשה מנטרלים זה את זה. משמע, שביעות רצון אישית בלבד אינה יכולה לספק הסבר לעמדות הפוליטיות ביחס לפתרון הסכסוך. לעומת זאת, כאשר משתנה זה משתלב עם משתנים נוספים, דוגמת רמת השכלה ושביעות רצון אזרחית, אזי מתבררת משמעות. קשר חיובי נמצא בין רמת ההשכלה לתמיכה בעמדה זו – ככל שרמת השכלה עולה, כך עולה גם רמת התמיכה. קשר שלילי נמצא עם רמת דתיות – ככל שרמת הדתיות עולה, כך עולה גם התמיכה בפתרון לאומיות פוליטית. חשוב להבהיר שמדובר בפתרון דוגמטי יותר, ולכן סוג המשתנים המשפיעים אליו מעניין במיוחד. יש לשים לב כי המודל מובהק, אך אחוז השונות קטן במיוחד, כמעט אפסי.

שני מודלים אלה מספקים אחוז שונות קטן מאוד, ועל כן אינם מצליחים להסביר באופן מיטבי את טיב הקשרים בין המשתנים. רמת שביעות הרצון האישית, למשל, מסבירה אחוז שונות מסוים עבור שתי עמדות סותרות (דוגמטית ופרגמטית). שני המודלים הללו אינם יכולים לספק תמונה מלאה אודות הקשרים בין עמדות כלפי הסכסוך לרמת שביעות הרצון, ולכן הוחלט להשתמש בניתוח מורכב יותר, הכולל בניית מודל טיב התאמה, המאפשר לבחון מערכת משוואות ולבדוק השערות לגבי טיב הקשרים והאינטראקציות ביניהן. מודל זה מאפשר לנו לראות את התמונה המלאה ולהכריע לגבי קיום הקשרים ואיכותם.

7. שביעות רצון ועמדות האזרחים הערבים-פלסטינים כלפי הסכסוך – מודל טיב התאמה (Path analysis)

כאמור, השערת המחקר הכללית היא כי רמת שביעות הרצון משפיעה על עמדותיהם של האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל כלפי הסכסוך. שביעות הרצון כוללת שביעות רצון אזרחית, שמשמעה תחושת ההוגנות ביחס המדינה כלפי החברה הערבית-פלסטינית, ושביעות רצון אישית, שבה נכלל ההיבט האישי-כלכלי. לפי הנחה זו, הנכונות להתפשר תלויה ברמת שביעות הרצון. לאיזון בין שני היבטים אלה של שביעות רצון צפוי שיהיו השלכות על העמדות הפוליטיות, והזיקה ביניהם עשויה להסביר את השונות בעמדות הפוליטיות של האזרחים הערבים-פלסטינים. העמדות כלפי הסכסוך חולקו לעמדה פרגמטית, המתייחסת לתמיכה בפתרון שתי המדינות ועמדות אזרחיות, ולעמדה דוגמטית, המתייחסת לעמדות לאומיות ולתמיכה בזכות השיבה. במילים אחרות, ביקשנו לראות איזה משני המשתנים – שביעות רצון אישית או שביעות רצון אזרחית – הוא בעל קשר חזק יותר לכל אחד מהפתרונות (פתרון פרגמטי אזרחי מול פתרון דוגמטי לאומי). על מנת לענות על שאלה זו נוצר מודל עם מדדי טיב התאמה מקובלים. המשתנים התלויים שנלקחו הם רמת אזרחיות (פרגמטיות) ורמת לאומיות (דוגמטיות). המשתנים הבלתי-תלויים הם: רמת שביעות רצון אישית ורמת שביעות רצון אזרחית. משתני הבקרה שהוחזקו קבועים הם: גיל, מגדר, רמת דתיות, רמת השכלה והכנסה. להלן השערות המחקר:

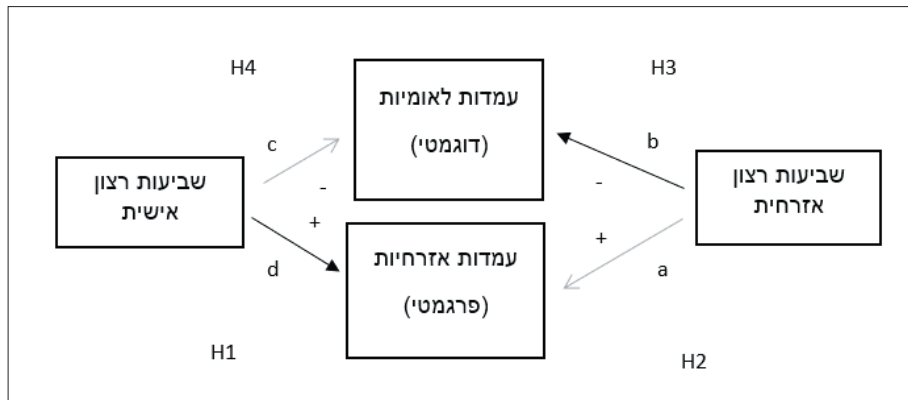
H1: ככל שרמת שביעות רצון האישית גבוהה יותר, כך תגדל התמיכה בפתרון הפרגמטי.

H2: ככל שרמת שביעות הרצון האזרחית גבוהה יותר, כך תגדל התמיכה בפתרון הפרגמטי.

H3: ככל שרמת שביעות הרצון האזרחית נמוכה יותר, כך תגדל התמיכה בפתרון הדוגמטי.

H4: ככל שרמת שביעות הרצון האישית נמוכה יותר, כך תגדל התמיכה בפתרון הדוגמטי.

תרשים מס' 61: מודל טיב התאמה: שביעות רצון ועמדות כלפי סכסוך

* החיצים בצבע האפור מסמלים את הקשרים שלא אוששו, והחיצים בצבע השחור מסמלים את אלה שאושו.

תוצאות המודל: במסגרת השוואת מודלים עם אילוץ שוויון וללא אילוץ שוויון, אילצנו שוויון בין הקשרים $(a=b, c=d)$, תוך לקיחה בחשבון של כל הקשרים בין משתני הבקרה (גיל, מגדר, רמת דתיות, רמת השכלה והכנסה). לאחר מכן השוונו בין מודל שאילצנו בו שוויון למודל שלא אילצנו בו שוויון. כלומר, נוצרו שני מודלים, האחד עם כפייה של שוויון והאחר ללא כפייה של שוויון. אם חי בריבוע של המודל ללא הכפייה נמוך יותר מחי בריבוע של המודל עם כפייה – משמעות הדבר כי המודל ללא כפייה טוב יותר. כלומר, המודלים אינם שווים. במקרה זה לא התקבל שוויון שוניות $(a \neq b, c \neq d)$, ופירוש הדבר כי אחד המודלים מסביר טוב יותר מהאחר. נמצא כי הקשר בין שביעות רצון אישית חזק יותר עם פתרון שתי המדינות (d) מאשר עם לאומיות (c) (מסביר 15% מהשונות) (ראו פלט ורמת מובהקות בנספח מס' 2). לעומת זאת, הקשר בין שביעות רצון אזרחית חזק יותר עם רמת לאומיות (b) מאשר עם פתרון שתי המדינות (a) (אך קשר זה מסביר מעט מאוד שונות).

ממצאים עיקריים: נמצא קשר חיובי בין שביעות רצון אישית לעמדות אזרחיות, אך לא נמצא קשר מובהק בין שביעות רצון אישית לעמדות לאומיות. קשר שלילי נמצא בין שביעות רצון אזרחית ללאומיות, אך לא נמצא קשר מובהק בין שביעות רצון אזרחית לאזרחיות. כלומר, ניתן לאשש את השערות H1 ו-H3 ולדחות את השערות H2 ו-H4. הזיקה בין שביעות רצון אישית לפתרונות פרגמטיים בהקשר לסכסוך מובהקת יותר מהזיקה בין שביעות רצון אזרחית לפתרונות פרגמטיים. פירוש הדבר הוא כי אזרחים שהם שבעי רצון ברמה האישית, בעלי רמת חיים גבוהה, שחשים כי הם מתקדמים בחייהם, שהכנסתם הולכת וגדלה, ויש להם ביטחון סוציאלי, וכדומה (מבחינה סוציולוגית מדובר

במעמד הבינוני) – "יש להם מה להפסיד", ולכן בהקשר של הסכסוך הם מאמצים גישות אזרחיות פרגמטיות ופייסניות יותר. הם אינם רוצים לפגוע בסטטוס קוו שמשרת אותם. עם זאת, שביעות רצון אישית ברמה גבוהה אין משמעה עמדות לאומיות ברמה נמוכה. במילים אחרות, קבוצה זו אינה מוותרת על תפיסת העולם הלאומית, אך היא רואה את הסכסוך בעיניים פרגמטיות, ורוצה להגיע לפשרות היסטוריות בין שני העמים.

בה בעת, הקשר בין חוסר שביעות רצון אזרחית חזק יותר עם רמת לאומיות מאשר עם אזרחיות. אנשים שרמת שביעות הרצון האזרחית שלהם גבוהה, שתופסים את המדינה ככזאת שמכבדת אותם, מאפשרת להם להתבטא ומעניקה להם תחושת ביתיות – נטייתם לאמץ עמדות לאומיות אנטגוניסטיות נמוכה יותר. הם מרגישים "בבית" במדינה, וסבורים שהיא מעניקה להם מעמד אזרחי שמשלם מבחינתם. לכן רמת התפיסות הדוגמטיות שמתנגשות עם האזרחות שלהם פוחתת. אין זה אומר בהכרח כי יאמצו עמדות פרגמטיות. חשוב לציין כי הקשר החיובי בין שביעות רצון אישית לעמדות פרגמטיות מסביר 15% מהשונות, בעוד שהקשר השלילי בין שביעות רצון אזרחית לעמדות דוגמטיות מסביר אחוזים בודדים מהשונות. כלומר, חוסר שביעות רצון אזרחית דומיננטי יותר מחוסר שביעות רצון אישית בבואנו להסביר עמדות דוגמטיות, אך משקלה של שביעות רצון אישית בהסבר עמדות פרגמטיות גדול יותר.

במילים אחרות, המעגל האישי של האדם ביחס לחייו, לאפשרויותיו הכלכליות, לעתידו ולביטחונו הסוציאלי, משפיעים על עמדותיו כלפי הסכסוך יותר מאשר רמת שביעות הרצון האזרחית שלו. נראה שאנשים מפרידים בין תחושותיהם כלפי עצמם וכלפי חיהם לבין היחס שלהם כלפי המדינה. השפעת המדינה ניכרת כאשר מדיניותה מצליחה למתן את אימוץ העמדות הדוגמטיות, ולהשאיר אופק פתוח לפתרונות שאינם דוגמטיים. היחס כלפי המדינה מתבטא באימוץ עמדות דוגמטיות יותר מאשר אימוץ עמדות פרגמטיות. כמו כן, משמעות הדבר היא כי שביעות הרצון האישית משפיעה יותר משביעות הרצון האזרחית על עמדות כלפי הסכסוך באופן כללי. במובן זה, שביעות הרצון אינה רק "אישית", אלא גם "עצמית". היא נובעת מכך שהמשתייכים למעמד הבינוני הצליחו להתקדם לא בזכות המדינה אלא למרות המדיניות המונהגת בה. אנשים בעלי שביעות רצון אזרחית חשים שהמדינה תורמת להם, ולכן תפחת נטייתם לאמץ עמדות לאומיות דוגמטיות. מבחינתם, המדינה מהווה גורם המשפיע על שביעות רצונם האזרחית, ולכן אינם מאמצים עמדות דוגמטיות קיצוניות כלפיה. לכך יש להוסיף כי במקרה זה "יש להם מה להפסיד" – כל אלטרנטיבה למצב הקיים, בכללה העדפת עמדות דוגמטיות, יכולה לסכן את מעמדם האזרחי, והם בוחרים לשמור על מעמדם האזרחי, שהם שבעי רצון ממנו. ככל שהם יותר שבעי רצון אישית, כך ייטו לאמץ עמדות פרגמטיות, וככל שהם יותר שבעי רצון אזרחית – תפחת מגמה זו. שני משתנים אלה מזינים זה את זה.

אדם בעל רמת חיים סבירה יאמץ עמדות פרגמטיות, ואם הוא שבע רצון אזרחית, תפחת נטייתו לסכן את הישגיו באמצעות שינוי מעמדו האזרחי.

בהתמודדות עם הסכסוך במסגרת האזרחות-לאומיות של האזרחים הערכים-פלסטינים בישראל, קיים מתח בין האזרחות ללאומיות. מתח זה אינו קבוע, אלא תלוי במשתנים נוספים שאנחנו מפנים אליהם תשומת לב: שביעות רצון אישית ושביעות רצון אזרחית, שאת חשיבותם גילינו במרוצת הניתוחים. כדי לבחון את העמדות כלפי הסכסוך ואת סוג היחס בין לאומיותם לאזרחיותם, בדקנו משתנים שונים, הן דמוגרפיים והן מורכבים יותר. מהניתוחים הסטטיסטיים עלה כי סוג הקשר משתנה בהתאם למשתנים הנוספים, ובעיקר ביחס לשביעות הרצון האזרחית והאישית.

7.1 האינטראקציה בין שביעות רצון אזרחית לשביעות רצון אישית

שיעורנו כי חוסר שביעות רצון אזרחית ימתן את הקשר בין שביעות רצון אישית לפתרון הפרגמטי. כלומר, עמדה אזרחית תהיה מועדפת כאשר ישנה שביעות רצון אישית גבוהה ואין שביעות רצון אזרחית נמוכה. במילים אחרות, שביעות רצון אזרחית נמוכה תמתן את הקשר בין שביעות רצון אישית לעמדות אזרחיות. לפי השערת המחקר הנוספת, שביעות רצון אזרחית נמוכה תהיה קשורה לעמדות לאומיות, אלא אם כן שביעות הרצון האישית גבוהה. משמע, שביעות רצון אישית תמתן את הקשר בין חוסר שביעות רצון אזרחית לעמדות לאומיות.

H5: קיימת אינטראקציה בין שביעות רצון אישית לשביעות רצון אזרחית

במסגרת מודל טיב ההתאמה נבדקה האינטראקציה בין שביעות רצון אישית לשביעות רצון אזרחית, ונמצא כי אינה מובהקת. כלומר, לא ניתן לאשש את השערה H5 (ראו נספח מס' 2). בשלב הבא נבדקה מובהקות האינטראקציות של שביעות רצון אישית ואזרחית מול משתני הבקרה: גיל, מגדר, רמת דתיות, השכלה והכנסה. נמצאה אינטראקציה בין שביעות רצון להכנסה. כלומר, הכנסה נמוכה ממתנת את הקשרים שצוינו לעיל. ממצא זה מוסיף להסבר השונות במודל פתרון שתי המדינות 22%, אך אינו מוסיף למודל של הלאומיות. לגבי שאר המשתנים:

רמת דתיות – האינטראקציה בין רמת דתיות לשביעות רצון מובהקת (בשני המקרים), אך מודל זה אינו מוסיף להסבר השונות.

גיל – האינטראקציה בין גיל לשביעות רצון לא נמצאה מובהקת.

מגדר – האינטראקציה בין מגדר לשביעות רצון לא נמצאה מובהקת.

לאור הקשרים שעלו במחקר זה הוחלט לבדוק את מובהקות האינטראקציות בין שביעות רצון אזרחית ואישית גם עבור המשתנים הבאים: רמת תחושת קיפוח, זהות פלסטינית,

רמת עניין פוליטי, הקשר לפליטים ואידיאולוגיה שמרנית. לא נמצאו אינטראקציות מובהקות עם אף לא אחד ממשתנים אלו, פרט למשתנה רמת השמרנות. בעקבות זאת החלטנו ליצור את המודל הבא:

7.2 מודל טיב התאמה – רמת שמרנות/ליברליות כמשתנה ממתן³²

השערות:

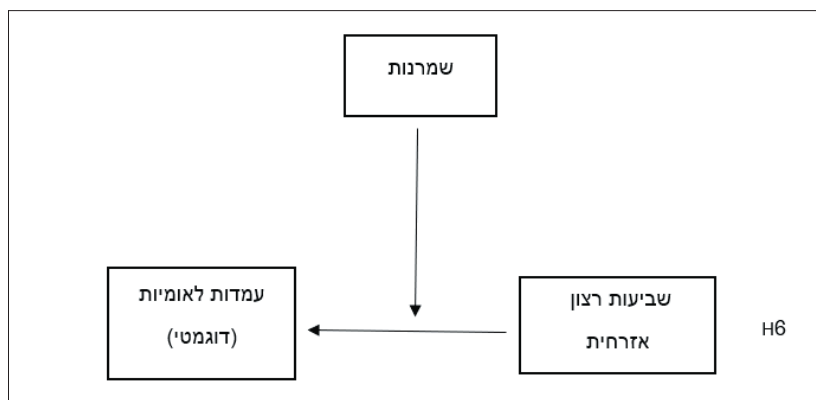
H6: ככל שתעלה רמת שביעות הרצון האישית, כך תעלה רמת התמיכה בפתרון הפרגמטי. בהינתן רמה גבוהה של שמרנות – ייחלש קשר זה.

H7: ככל שתפחת רמת שביעות הרצון האזרחית, כך תעלה רמת התמיכה בפתרון לאומי. בהינתן רמה גבוהה של שמרנות – ייחלש קשר זה.

המשתנים התלויים הם: רמת אזרחיות (פרגמטיות) ורמת לאומיות (דוגמטיות). המשתנים הבלתי-תלויים הם רמת שביעות הרצון האישית ורמת שביעות הרצון האזרחית. משתני בקרה שנלקחו לצורך המודל: גיל, מגדר, רמת דתיות, רמת השכלה, הכנסה, קשר לפליטים וערכים אישיים (קולקטיביזם מול אינדיבידואליזם). למודל הוכנס משתנה ממתן: אידיאולוגיה (שמרנות מול ליברליות).³³ להלן תוצאות המודלים.

תוצאות המודל

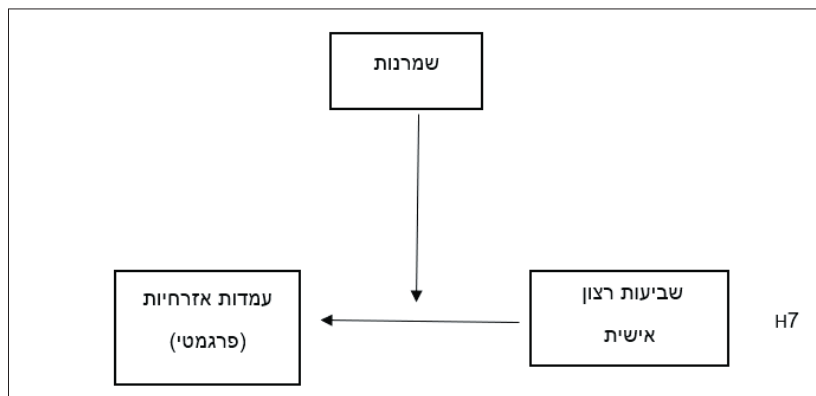
תרשים מס' 62: שביעות רצון אזרחית ועמדות דוגמטיות – רמת שמרנות כמשתנה ממתן

³² מודל זה ללא משקל דת. בניתוחים שנעשו במסגרת הדוח הופעל משקל דת על הנתונים על מנת שההתפלגות תתאים להתפלגות הדתית במציאות. ניתוח המשוואות המבניות בוצע בעזרת תוכנת AMOS, שאינה לוקחת בחשבון הפעלת משקל זה.

³³ רמת השמרנות נמדדה בסולם שבו 7 דרגות, בין 1 – שפירושו ליברלי ו-7 – שפירושו שמרן.

תרשים מס' 63: שביעות רצון אישית ועמדות פרגמטיות – רמת שמרנות כמשתנה ממתן

7.3 ממצאים עיקריים

בוצע ניתוח משוואות מבניות על מנת לבדוק את ההשערה שלפיה ערכים אישיים (שמרנות/ליברליזם) ממתנים את השפעתה של שביעות רצון (אזרחית/אישית) על פתרון לסכסוך (לאומיות/אזרחיות). בנספח מס' 2 ניתן לראות את המודל הסופי של הניתוח. על מנת לשפוט את טיב ההתאמה של מודל זה נבדקו מספר פרמטרים מקובלים: $RMSEA=0.05$, $CFI=0.947$, $NFI=0.918$, $(p=0.001)$, $DF=33$, $CMIN=2.454$ מן התוצאות עולה כי חוסר שביעות רצון אזרחית הוא מנבא מובהק עבור עמדות לאומיות $b=-.218$ $SE=.038$ ($p<0.05$) כאשר אנו שולטים על משתני הבקרה. מודל זה מסביר 16% מהשונות ($R^2=.169$). כמו כן, שביעות רצון אישית היא מנבא מובהק עבור עמדות אזרחיות $b=.270$ $SE=.043$ ($p<0.05$) כאשר אנו שולטים על משתני הבקרה. מודל זה מסביר 18% מהשונות ($R^2=.188$). האינטראקציה בין שביעות רצון אזרחית לשמרנות נמצאה מובהקת בהסבר העמדה הלאומית. גם האינטראקציה בין שביעות רצון אישית למשתנה השמרנות בהסבר העמדה הפרגמטית נמצאה מובהקת.

ממצאים נוספים שעלו:

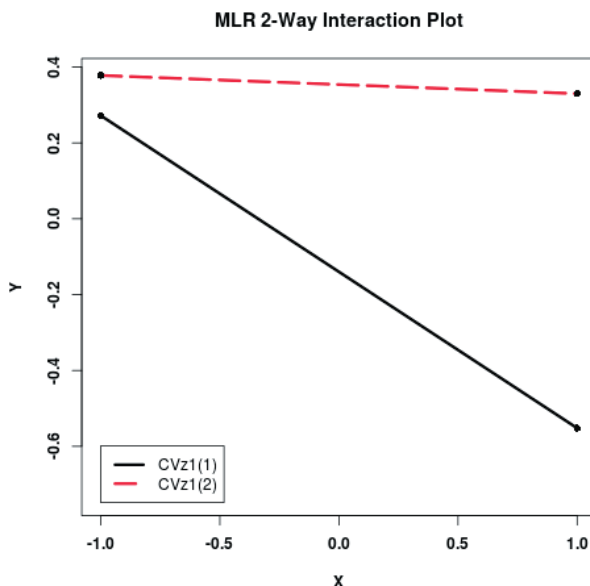
- קשר שלילי בין השכלה לשביעות רצון אזרחית. ככל שההשכלה עולה, כך יורדת שביעות הרצון האזרחית ($E=-0.75$, $SE=.041$, $p<0.001$).
- קשר שלילי בין הכנסה לאזרחיות. ככל שההכנסה עולה, כך יורדת התמיכה באזרחיות ($E=-.227$, $SE=.043$, $p<0.001$).

- קשר חיובי בין גיל לאזרחיות. ככל שהגיל עולה, כך עולה התמיכה באזרחיות ($E=0.16$, $SE=.003$, $p<0.001$).
- קשר חיובי בין שמרנות ללאומיות. ככל שרמת השמרנות עולה, כך עולה גם רמת הלאומיות ($E=.247$, $SE=.044$, $p<0.001$).

חשוב לשים לב כי המקדם של האינטראקציה בין שביעות רצון אזרחית לשמרנות הוא חיובי. פירוש הדבר כי לאינטראקציה השפעה חיובית על הקשר. לשביעות רצון אזרחית קשר שלילי ללאומיות, ורמה גבוהה של שמרנות ממתנת קשר זה. כלומר, ככל שאדם פחות שבע רצון אזרחית, הוא יותר לאומי, ואם הוא גם שמרן – נתון זה ממתן את הקשר. במילים אחרות, אם האדם ליברלי – גובר הסיכוי שהקשר יהיה שלילי. לעומת זאת, המקדם של האינטראקציה בין שביעות רצון אישית לשמרנות הוא שלילי. פירוש ממצא זה הוא כי האינטראקציה מחלישה את הקשר. לשביעות רצון אישית קשר חיובי לפתרון הפרגמטי, ורמה גבוהה של שמרנות מחלישה את הקשר. במילים אחרות, ניתן לומר כי ככל שאדם שבע רצון יותר, כך יתמוך יותר בפתרון הפרגמטי, אלא אם כן הוא שמרן. ליברליות תחזק את הקשר, ואילו שמרנות תחליש את הקשר. על מנת להעמיק את הניתוח ולבחון את מגמות ההתמתנות, השפעתן וכיוונן, נוצרו משתנים מתוקננים עבור המשתנים הבלתי-תלויים והתלויים. לשם כך נעשה שימוש במחשבון המשרטט את האינטראקציה בין שני המצבים:

שביעות רצון אזרחית ודוגמטיות

תרשים מס' 64: שביעות רצון אזרחית ועמדות דוגמטיות – אינטראקציה

X=המשתנה הבלתי-תלוי: רמת שביעות רצון אזרחית

Y=המשתנה התלוי: רמת לאומיות פוליטית

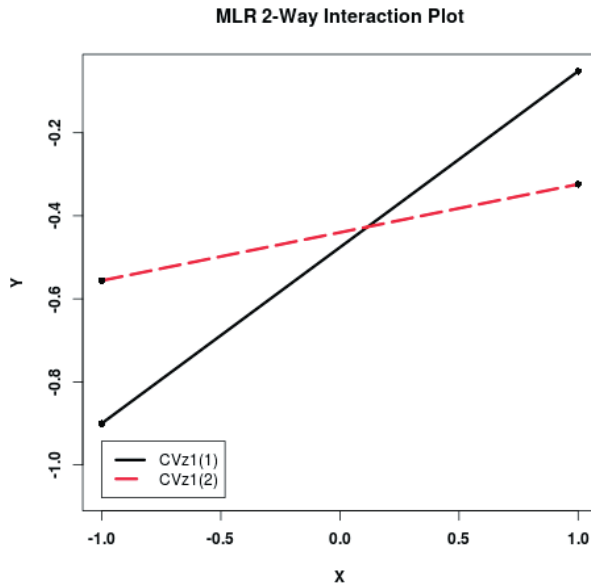
קו אדום: שמרני; קו שחור: ליברלי³⁴

כפי שניתן לראות בשרטוט, אם קיימת רמה גבוהה של המשתנה הממתן – שמרנות (הקו האדום) – כמעט ואין קשר בין חוסר שביעות רצון אזרחית ללאומיות. רמה גבוהה של ליברליות מצביעה על קשר שלילי חזק (הקו השחור): ככל שחוסר שביעות הרצון האזרחית עולה, כך יורדת רמת הלאומיות הפוליטית. כלומר, חוסר שביעות רצון אזרחית הוא מנבא מובהק עבור רמת דוגמטיות. עמדות שמרניות מחלישות ואף מעלימות קשר זה, ואילו עמדה ליברלית מחזקת את הקשר השלילי.

34 הקו האדום מסמל רמות גבוהות של המשתנה הממתן שמרנות, בעוד הקו השחור מסמל רמות נמוכות של המשתנה הממתן ליברליות.

שביעות רצון אישית ופרגמטיות

תרשים מס' 65: שביעות רצון אישית ועמדות פרגמטיות – אינטראקציה

X=המשתנה הבלתי-תלוי: רמת שביעות רצון אישית
Y=המשתנה התלוי: רמת תמיכה בפתרון שתי המדינות ואזרחיות
קו אדום: שמרני; קו שחור: ליברלי

כפי שניתן לראות בשרטוט, אם קיימת רמה גבוהה של המשתנה הממתן שמרנות – הקשר בין שביעות רצון אישית לתמיכה בפתרון שתי המדינות ולאזרחיות חלש יותר (הקו האדום). לעומת זאת, ברמות גבוהות של ליברליות (הקו השחור) ישנו קשר חיובי חזק: ככל ששביעות הרצון האישית עולה, כך עולה גם רמת התמיכה בפתרון שתי המדינות והאזרחיות. כלומר, שביעות רצון אישית היא מנבא מובהק עבור רמת הפרגמטיות. עמדות שמרניות מחלישות את הקשר, ואילו עמדה ליברלית מחזקת את הקשר החיובי.

סיכום

ההשפעה של הליברליות אחידה, פחות או יותר, בשני המקרים. היא גורמת לקשר בין שביעות רצון לעמדות כלפי הסכסוך להיות חזק ומובהק. ההשפעה של השמרנות, לעומת זאת, משפיעה באופן שונה בשני המקרים. במודל של לאומיות, המשתנה הממתן משפיע פחות, שכן הלאומיים יותר הם גם השמרניים יותר. ברמות גבוהות של שמרנות, הקשר בין שביעות רצון ללאומיות כמעט ואינו קיים. לעומת זאת, במודל של האזרחיות ישנה השפעה גדולה למשתנה הממתן, שכן ישנו קשר חיובי, אך המשתנה הממתן מחזק קשר זה. במודל הלאומיות ניתן לזהות מגמה תועלתנית-פרגמטית. לפרט הליברלי יש אינטרס לא להבליט את האינטרס הלאומי, מפני שהוא מרגיש כי המדינה מתייחסת אליו בצורה טובה מבחינה אזרחית והוא שבע רצון. הבלטת הזהות עלולה לגרום לו לשלם מחיר. השמרנים, לעומת זאת, מגלים עמדות לאומיות ללא קשר לרמת שביעות הרצון האזרחית שלהם.

8. היבטים סמליים לעומת חומריים, ופרגמטיות בפתרון הסכסוך

בספרות המקצועית הנוגעת לפתרונות של סכסוכים מורכבים קיימת הבחנה חשובה בין היבטיו הסמליים של הסכסוך ושל פתרונו להיבטיו החומריים. אין זה המקום להיכנס לסקירת ספרות רחבה בעניין זה. די אם נאמר כי קיימת מחלוקת בין חוקרים שונים ביחס לרמת החשיבות וההשפעה שיש להיבטים אלה על הסיכויים למצוא פתרון לסכסוכים מורכבים (Kapshuk & Jamal, 2020). על סמך ספרות זו ניתן להעלות שתי השערות לגבי סיכויי הצלחתו של משא ומתן לפתרון הסכסוך. קיימת תיאוריה שלפיה ההיבט הסמלי מורכב יותר, משום שהוא כולל הכרה והודאה בעוול היסטורי, ונכונות לווייתורים על סמלים לאומיים הקשורים לסכסוך. אי לכך קיימות מחלוקות לגביו, והוא מקשה על פתרון הסכסוך. ההשערה הנוספת מתמקדת בהיבטים החומריים, ומניחה שהיבטים אלה, דוגמת ויתור על קרקע או שחרור אסירים, מורכבים יותר, ולכן השפעתם על פתרון הסכסוך רבה יותר. היות שהספרות המקצועית אינה מכריעה בין שתי התיאוריות, בחרנו במחקר זה לאמץ סינתזה של השתיים.³⁵

8.1 ההיבט החומרי

נמצא קשר חיובי מובהק $r=0.15$ ($p<0.01$) בין ההיבט הסמלי (רמת החשיבות של פיצויים) לאזרחיות ולפתרון שתי המדינות. כלומר, ככל שסוברים כי חשוב יותר לקבל פיצויים מהממשלה על הפקעת הקרקעות, כך תומכים יותר בפתרון הפרגמטי, ולהיפך. בנייתו מעמיק יותר חולקו המשיבים לשלוש קבוצות. הקבוצה הראשונה כללה את מי שענו שהפיצויים אינם חשובים להם כלל או חשובים במידה מועטה $N=96$, בקבוצה השנייה נכללו מי שענו כי חשוב להם במידה בינונית $N=71$, ובקבוצה השלישית – אלה שענו כי הפיצויים חשובים להם במידה רבה או רבה מאוד $N=310$. מניתוח שונות מסוג אנובה

35 חשוב להבהיר שההיבט החומרי קיבל ביטוי בשאלה 153 – כמה חשוב לך שהממשלה תפצה את החברה הערבית? ההיבט הסמלי השתקף בשאלה 152 – כמה חשוב לך שממשלת ישראל תכיר בך כפליט? ובשאלה 154 – כמה חשוב לך שהממשלה תכיר בעוול?

דו-כיוונית עולה כי ישנם הבדלים מובהקים בין מי שהפיצויים חשובים להם מאוד לאלה שחשיבותם מבחינתם נמוכה $M=2.94, S.D=0.624$ ובינונית $M=2.75, S.D=0.487$.

טבלה מס' 17: קורלציות בין פתרון הסכסוך להיבטים סמליים וחומריים

		פיצויים	ההכרה בעוול	ההכרה בפליטים	לאומיות (פוליטית + תרבותית)	אזרחיות ופתרון שתי המדינות
Compensation פיצויים	Pearson Correlation	1	.601**	.395**	.117*	.159**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.011	.000
	N	477	459	349	476	476
Recog_injustice הכרה בעוול	Pearson Correlation	.601**	1	.411**	.266**	.124**
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000	.005
	N	459	509	341	508	508
Recog_refugee הכרה בפליטים	Pearson Correlation	.395**	.411**	1	.212**	.038
	Sig. (2-tailed)	.000	.000		.000	.470
	N	349	341	363	362	362
לאומיות (פוליטית ותרבותית)	Pearson Correlation	.117*	.266**	.212**	1	-.096*
	Sig. (2-tailed)	.011	.000	.000		.021
	N	476	508	362	579	579
Q141N Q160 Q162-Q164 אזרחיות ותמיכה בפתרון שתי המדינות	Pearson Correlation	.159**	.124**	.038	-.096*	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.005	.470	.021	
	N	476	508	362	579	579

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

נמצא כי אלה שמחשיבים יותר את הפיצויים, תומכים בפתרון הפרגמטי יותר משאר הקבוצות $M=3.10, S.D=0.522$.

קשר חיובי מובהק $r=0.18$ ($p<0.01$) נמצא בין ההיבט הסמלי לרמת לאומיות פוליטית. ככל שסוברים כי חשוב יותר לקבל פיצויים מהממשלה על הפקעת הקרקעות, כך תומכים יותר בפתרון הלאומי.

8.2 ההיבט הסמלי

בין התמיכה בפתרון הפרגמטי להיבט הקשור בהכרתה של המדינה בפליטים אין קשר מובהק (לא כל הנבדקים ענו על שאלה זו $N=362$, אך גם לאחר השלמת נתונים לא נמצא קשר מובהק). עם סוגיית ההכרה בעוול נמצא קשר חיובי מובהק $r=0.12$ ($p<0.01$), משמע, ככל שחשוב יותר שממשלת ישראל תכיר בעוול, כך תומכים יותר בפתרון פרגמטי. המסקנה העולה מקשרים אלה היא שקיים קשר חיובי מובהק בין תמיכה בפתרון פרגמטי לרמת התמיכה בחשיבות הכרתה של הממשלה בעוול, ובהענקת פיצויים על הפקעת קרקעות. לעומת זאת, לא נמצא הבדל משמעותי בין ההיבט הסמלי לחומרי בהקשר לפתרון פרגמטי. לצורך העמקת הניתוח והבנת הנתונים נבדק גם הקשר בין היבטים אלה ללאומיות פוליטית ותרבותית. נמצא כי לתמיכה בהכרה החומרית (בפיצויים) קשר חיובי ללאומיות פוליטית $r=0.18$ ($p<0.01$), אך התמיכה בהכרה הסמלית היא בעלת קשר חזק יותר ללאומיות פוליטית $r=0.32$ ($p<0.01$) וללאומיות תרבותית $r=0.10$ ($p<0.01$). פירוש הדבר הוא כי התמיכה בלאומיות באופן כללי, ובמיוחד בלאומיות פוליטית, מתקשרת להיבט הסמלי יותר מאשר לחומרי.

כפי שניתן לראות בטבלה שלעיל, כאשר מדובר בעמדה אזורית, אין הבדל משמעותי בין הכרה בעוול להענקת פיצויים. עם שני משתנים אלה הקשר חיובי ומובהק. לעומת זאת, כאשר מדובר בפתרון לאומי, ניתן לראות הבדל (הבדל זה נבדק ונמצא מובהק) בין הדרישה לפיצויים $r=0.11$ להכרה בעוול $r=0.26$, כאשר הקשר בין לאומיות להכרה בעוול (היבט סמלי) חזק יותר מהקשר בין לאומיות לפיצויים (היבט חומרי). ממצא זה מוסיף היבט מעניין לספרות המחקרית בנושא, ותומך בעמדתם של אלה המדגישים את חשיבותם של ההיבטים הסמליים בסיכויים לפתרון סכסוכים מורכבים. מסקנה אפשרית מנתונים אלה היא שהלאומיות, שהיא סמלית, בעלת קשר חזק יותר להכרה בעוול, שגם הוא היבט סמלי של ההווה המסוכסכת.

סיכום

אין מקום לחזור על כל ממצאי המחקר כדי לסכמו ולהסיק ממנו מסקנות כלליות. לכן יצביע הסיכום על המגמות הבולטות העולות ממחקר זה.

תמיכה בזכות השיבה – רוב משתתפי המחקר תומכים בזכות זו, והדבר מעיד על חשיבותה הרבה של זכות השיבה בקידום פתרון אפשרי לסכסוך. המשיבים אינם רואים פתרון ללא התייחסות ברמה כלשהי לזכות זו, בין אם ברמה התיאורטית, תוך שימת דגש על חשיבות ההכרה בעוול מצד הממשלה, ובין אם ברמה המעשית והחומרית, עם שימת דגש על פיצויים. בהקשר זה ראוי לציין כי הפתרון בעל ההיבט הלאומי נקשר יותר לחשיבות הסמלית. אלה שחשובה להם ההכרה הסמלית תומכים יותר בפתרון "לאומי". מנגד, בקרב התומכים יותר בפתרון אזרחי ופרגמטי, פתרון שתי המדינות – אין הבדל בין החשיבות הסמלית לזו החומרית. כמו כן, נמצא פער בין תמיכה בזכות השיבה באופן תיאורטי (בכך תומכים רוב הנשאלים) לתמיכה ממשית יותר, שבמסגרתה המשיבים מצפים כי הפליטים יחזרו בפועל למקום מגוריהם המקורי. נראה כי תמיכה בזכות השיבה באופן כללי קשורה חיובית לפתרון מדינה אחת ולעמדות לאומיות פוליטיות. משמעות הדבר היא שהאוכלוסייה הפלסטינית בישראל נעה בין לאומיות לאזרחות. יש התומכים באינטגרציה ובשוויון אזרחי, ויש מי ש"וותרו" על האזרחות, ובחרו לחזק את הזהות הלאומית-פלסטינית. אף שניכר חוסר שביעות רצון מהמעמד האזרחי (הממשלה לא הוגנת, הזכויות אינן מכובדות), הוא אינו מביא בהכרח ללאומיות קיצונית. רוב המשיבים אינם תומכים בסיפוח המשולש ובייצוג במוסדות פלסטיניים לאומיים. כלומר, הם מציגים עמדה זהירה כלפי הלאומיות הפלסטינית, המתבטאת באופן סמלי.

תמיכה בשלום ובפתרון לא-אליים – אחד הגורמים המנבאים תמיכה בשלום הוא שביעות רצון אזרחית. כלומר, אזרחים המרגישים שזכויותיהם מכובדות ושהם במדינה "שלהם", מאמינים יותר כי ניתן להגיע לשלום ללא מאבק אליים. מלבד זאת, אלה שמאמינים בשלום מתעניינים פחות ברמה הפוליטית. ניתן לשער כי אלה האחרונים "מנתקים" עצמם מהספֶּרה הפוליטית ככל שניתן, וחיים בספֶּרה אזרחית, שבה הם מרגישים נוח. חשוב גם לשים לב כי זהותם של אלה שתומכים יותר בשלום כוללת אלמנטים דתיים ומקומיים, ולא לאומיים וגלובליים דוגמת הזהות "פלסטיני" ו"ערבי". נמצא כי מי

שבחרו בזהות "מוסלמי" או "ישראלי", שהם בעלי הזהות הדתית והישראלית, מאמינים יותר בשלום ובמאבק שאינו כולל אלימות.

לאומיות פוליטית – תחושת קיפוח גבוהה מנבאת רמה גבוהה של לאומיות פוליטית. אלה שחשים שהמדינה אינה מכירה בעוול ולא בהפקעת הקרקעות, עמדתם הלאומית מתחזקת. בה בעת ובכיוון ההופכי, הם חשים מקופחים בשל מספר סוגיות לאומיות שלדידם אינן זוכות להתייחסות המדינה. בעלי רמת לאומיות פוליטית גבוהה הם שמרנים יותר ודתיים יותר, אך אינם בהכרח בעלי זהות דתית. דווקא בעלי זהות "לא-דתית", שאינה כוללת הגדרה "דתית" או "ישראלית", הם לאומיים יותר (פלסטיני/ערבי). כמו כן, גברים לאומיים יותר מנשים. נמצא גם כי להשכלה יש קשר חיובי ללאומיות. נוסף על כך, בעלי רמה גבוהה של לאומיות פוליטית הם גם בעלי רמת עניין פוליטי גבוהה יותר, ותומכים יותר בהתנגדות אלימה. מתוצאות מודל טיב ההתאמה ניתן ללמוד כי קיים קשר שלילי בין שביעות רצון אזרחית לעמדות לאומיות פוליטיות, ומשתנה הערכים האישיים ממתן קשר זה. כלומר, ככל שהפרט פחות שבע רצון אזרחית, כך יצדד יותר בפתרון לאומי. אם הוא שמרן – ייחלש הקשר ואף ייעלם. משמעות ממצא זה היא כי הלאומיות הפוליטית קשורה לשמרנות. אפשר כי הדבר קשור ללכידות הקבוצה ולערכים משותפים. השמרנים, יותר מאשר הליברלים, רואים בעצמם קבוצה לאומית השואפת לעצמאות.

פתרון שתי המדינות ואזרחיות – מדובר בעמדה פשרנית יותר בהשוואה ללאומיות הפוליטית. שביעות רצון אישית גבוהה היא אחד הגורמים המנבאים תמיכה בפתרון זה. אלה שמגדירים את מצבם הכלכלי טוב, מעידים על שיפור ועל כך שהם מרוצים ממצבם, תומכים יותר בפתרון זה. הסבר אפשרי הוא כי הם מעוניינים לשמר את מצבם ולא לזעזע את המערכת בשינויים קיצוניים מדי. כמו כן, מצב אישי יציב מאפשר לפרט להתפנות גם לדאגה לזכויות אחרות, כגון מעמד אזרחי. ממודל טיב ההתאמה ניתן ללמוד כי ערכים אישיים ממתנים את הקשר בין עמדה זו לשביעות רצון אישית. כלומר, הקשר החיובי ביניהם יהיה חזק יותר כאשר הפרט ליברלי. אם הוא שמרן – ייחלש קשר זה במידה ניכרת. משמעות ממצא זה היא כי הליברליות קשורה לשביעות הרצון האישית ולמוכנות לפתרון פרגמטי יותר. כאשר אדם חושב על עצמו ועל החברה במונחים ליברליים מצד אחד, ומרוצה ממצבו מן הצד האחר, הוא ייטה לתמוך בעמדות אזרחיות ובפתרון שתי המדינות.

הקשר השלילי בין הכנסה לפתרון שתי המדינות מעניין במיוחד. כפי שראינו, ככל שהמשיבים שבעי רצון יותר ממצבם הכלכלי, כך הם תומכים יותר בפתרון זה. יחד עם זאת, גם ככל שהכנסתם נמוכה יותר, כך עולה תמיכתם בו. היות והקשר בין הכנסה לשביעות רצון אישית חיובי, אפשר כי אלה האחרונים מסתפקים במצבם הכלכלי, ורואים בו שיפור מסוים ביחס לסביבתם או לעברם.

גיל מבוגר מנבא תמיכה בפתרון זה. ניתן לשער כי בגיל מבוגר יש "יותר מה להפסיד", ולכן העמדה פשרנית יותר. עוד נמצא כי אלה שתומכים בשלטון דמוקרטי תומכים יותר גם בפתרון זה.

חשוב לציין כי לתמיכה בפתרון זה קשר שלילי מובהק ללאומיות פוליטית. יש ניגוד בין התומכים בפעילות בכנסת למען הפלסטינים לאלה המתנגדים לכך, ודוגלים בפעילות דרך מוסדות לאומיים פלסטיניים. כלומר, הנוטים לפתרון שתי המדינות – סביר שיתנגדו לסיפוח, יתמכו פחות בזכות שיבה מעשית, ויבחרו להיאבק על הזכויות האזרחיות בכנסת, דרך השלטון הישראלי. ניתן לטעון כי הם מחזיקים בעמדה פרקטית יותר, כיוון שאינם מתעלמים מהמציאות הקיימת, נכונים להשתמש במנגנונים האזרחיים הקיימים בשלטון, ומתחשבים בעובדה כי ישנו עם נוסף שחי לצידם, והם מעוניינים בשיתוף פעולה מסוים איתו.

בהקשר זה מעניין להוסיף כי מדד לאומיות פוליטית כולל שתי שאלות לגבי תמיכה בזכות השיבה. שאלה אחת תיאורטית יותר, ונדרשת בה הסכמה או דחייה ביחס לאמירה "לא ניתן להגיע לפתרון ללא זכות השיבה". האחרת מעשית יותר: "איזה פתרון מקובל עליך"? כאשר יוצרים מדד עם השאלה התיאורטית בלבד, ניתן לראות כי הקשר עם תמיכה בפתרון שתי המדינות חלש יותר – 0.15 בהשוואה למצב שיוצרים בו מדד עם השאלה המעשית בלבד, שם מתקבל קשר שלילי יותר – 0.30. כלומר, ניתן להסיק כי אלה התומכים בזכות שיבה מעשית, ולא רק סמלית, מתנגדים לפתרון שתי המדינות יותר מאלה שתומכים בו סמלית.

ממצא מעניין נוסף שכדאי להסבירו הוא כי בעלי ערכים אינדיבידואליסטיים נוטים לפתרון לאומי פוליטי ולא לפתרון פרגמטי (נמצא קשר שלילי בין אינדיבידואליזם לפתרון שתי המדינות, וקשר חיובי עם פתרון לאומי). כמו כן, אלה המרגישים מקופחים יותר מצד המדינה מעדיפים פתרון לאומי, מדינה אחת, אך אינם מתנגדים גם לפתרון שתי המדינות, אלא תומכים בו פחות.

בניגוד למצופה, התומכים בפתרון שתי המדינות אינם יותר מאמינים בשלום או במאבק לא-אלי (אין קשר חיובי בין שני המדדים), ונתון זה עשוי גם הוא להעיד במידת מה על עמדתם הפרקטית-מעשית.

סוגיית הפליטים – אלה שיש להם קשר לפליטים (הם עצמם פליטים, או בני משפחתם פליטים), מאמינים פחות בשלום, והם יותר לאומיים פוליטית ותרבותית. ניתן לראות כי ככל שקרבתם לפליטים גדולה יותר, כך עולה השכנוע כי ישנה סתירה בין ישראל יהודית לישראל דמוקרטית, והם אינם מרוצים ממצבם האזרחי.

ערכים אישיים – השמרנים מגלים עמדות לאומיות פוליטיות, דוגמת תמיכה בזכות השיבה, סיפוח המשולש, מדינה אחת והתנגדות להשתתפות בכנסת, אך אין זה אומר שהם מתנגדים לחלוטין לפתרון שתי המדינות או לשוויון אזרחי. מהממצאים עולה

עוד שהשמרנים אינם תומכים בחידוש התנגדות אלימה. כלומר, הם מחזיקים בדעות שמרניות לאומיות, אך אינם סוברים כי ניתן להשיג את זכויותיהם באמצעות אלימות או דרך התנגדות פעילה.

לפני סיום, חשוב להבהיר שעמדות הציבור הפלסטיני בישראל, כמו בקרב כל ציבור אחר, דינמיות. התובנות שעולות במחקר זה מבוססות על ניתוח נתונים שנאספו בנסיבות ובתנאים קונקרטיים, ואלה יכולים להשתנות. למרות זאת, היות ותנאי הקיום אינם משתנים בחטף, וכיוון שהתודעה האנושית היא תוצאה של ניסיון ממושך ומצטבר – התובנות שעולות כאן מסמנות מגמות ברורות של התפתחות תודעתית בחברה הפלסטינית בישראל, והן ממחישות שמדובר בציבור המודע היטב לנסיבות קיומו ולתנאיו. ציבור זה מושפע ממאפייני השתייכות ומתנאי קיום שלא תמיד עולים בקנה אחד אלה עם אלה. במבנה קיומו קיימות סתירות רבות, אשר גורמות לגיוון ניכר בתפיסת העולם או בהעדפותיהם של הפרטים המרכיבים את הקולקטיב הזה. השונות המאפיינת עמדות של קבוצות שונות בציבור זה גדולה יחסית, ומעידה על מורכבות המציאות שבה הן חיות. לא ניתן לסכם ולומר שקיימת אידיאולוגיה הגמונית בקרב ציבור זה. אף-על-פי-כן, ניתן להכליל ולומר שקיימות בו מגמות מעניינות ביותר.

המגמה המרכזית היא הרצון לגשר בין השייכות הלאומית להווייה האזרחית, תוך כדי יצירת שילוב מורכב ביניהן. בתהליך זה קיימת שונות מעמדית לא-מבוטלת, אשר ממחישה את השפעת תנאי הקיום על העמדות. מנתוני המחקר עולה שעמדתו של המעמד הבינוני הפלסטיני, הצומח בעשורים האחרונים בישראל, מהווה עמוד תווך מרכזי לעמדות כלל האוכלוסייה. מעמד זה מצליח לשלב בין שייכותו הלאומית להווייתו האזרחית באמצעות הקפדה על השכלה ועל השתלבות בשוק העבודה הישראלי. להיות פלסטיני, לפי תפיסה רווחת זו, משמעו להקפיד על העלאת רמת החיים באמצעות השכלה, למרות תנאי הקיום הקשים והמדיניות המפלה של המדינה. לכן, השיקולים הרגשיים והרציונליים של מעמד זה משתלבים לכדי העדפות החזרות להשיג את המיטב האפשרי. זוהי מְכוּוֹנוֹת פרגמטית, המאפיינת את המעמד הבינוני, אך גם קבוצות חלשות יחסית, שאין ביכולתן לכפות את רצונן על המציאות. עוצמתו של החלש מתגלה ביצירתיות אסטרטגית שנועדה להשפיע על המציאות ולעצב אותה באופן מיטבי, במידת האפשר, מבלי לסכן את ההישגים שכבר נרכשו בתנאים מוגבלים וקשים. אסטרטגיית ההשפעה הזו מבוססת על ניסיון עבר ועל ניסיון מכוון המשתלבים יחד לכדי מציאות מורכבת, שביכולתה להשפיע על הסביבה הרחבה יותר, או לפחות להקרין עליה באמצעות הצגת מודל קיומי המשלב את הניגודים החריפים ביותר לכדי אחדות. רק שילוב של התפיסה האריסטוטלית עם זו של הרקליטוס והיגל מאפשר עמידה על המאפיינים האמפיריים של המציאות ברגע מסוים, מצד אחד, תוך כדי חשיפת אחדות הניגודים הטמונה בדינמיות שלה, מנגד.

בסיום דוח זה חשוב "לסגור את המעגל", ולקשר בין ממצאי מחקר זה לפרדיגמות המחקר שהועלו בתחילתו. נקודת המוצא של מחקר זה היא השתחררות מן ההתייחסות לאזרחים הפלסטינים בישראל על בסיס המושגים שקבעה המדינה ועל סמך נקודת מבטה המכפיפה אותם לסטטוס-קוו המבני וליחסי הכוח שכוננה. מן הראוי שהתחקות אחר עמדותיהם של האזרחים הפלסטינים תתייחס אליהם כאל סובייקט היסטורי, אשר לו רצון להשפיע על תנאי חייו, גם אם רצון זה אינו מתממש במציאות כמצופה. חוסר יכולתן של קבוצות מיעוט להשפיע על תנאי חייהן אינו עניין רצוני, הוא נכפה עליהן על-ידי המדינה, ולכן אינו צריך לשמש להם לרועץ ולהפוך לנתון עובדתי שהם אשמים בו. דווקא חשיפת הסיבות והגורמים לחוסר ההשפעה מאנישה את הסובייקט הנחקר ומאפשרת מבט אמיתי יותר על ניסיונותיו להתגבר על המבנה הכולא אותו ומגביל את השפעתו, כי בני אדם, גם אם קבוצת מיעוט, חותרים לשרטט את אופי מחייתם. לכן, מחקרים אמפיריים הבוחנים את עמדותיהן של קבוצות מיעוט מנקודת המבט של הסטטוס-קוו הקיים, מעניקים עדיפות מבנית לעמדות כלפיו. במקרה של המיעוט הפלסטיני בישראל, התעלמות ממבנה הכוח וממיקומן של קבוצות אוכלוסייה שונות בתוכו טומנת בחובה הטיה ממסדית מובהקת. מחקר חברתי שאינו מחויב אפיסטמולוגית ונורמטיבית למבנה הכוח הדומיננטי, אינו יכול להתעלם מכך שהעמדות שציבור כזה או אחר מביע נובעות ממיקומו במבנה הכוח ומתהליכי עיצוב התודעה שהתרחשו במהלך הזמן. כדי להימנע ממחויבות אפיסטמולוגית ונורמטיבית למצב הקיים, יש צורך בניסוח שאלות המשוחררות ממנו, המאפשרות לנשאלים מרחב מחשבה המארגן את המצב הקיים, מרחב שהוא נטול תחושה של מסוכנות או של איום. משום כך הציג מחקר זה שאלות רבות בניסוח שונה מזה שנעשה בו שימוש במחקרים אחרים בתחום דומה. כמו כן, פרשנות הממצאים התבססה על רגישות אפיסטמית וערכית למצבם של הנשאלים. משמעות הדבר היא שגם אם התשובות שקיבלנו במחקר זה דומות לתשובות ממחקרים אחרים, פרשנותן התבססה על מודעות תיאורטית, אנליטית וערכית להקשר שבו ניתנו, בפרט כיוון שמדובר בעמדות של בני מיעוט הכפופים למשטר של אפליה ושל ביטחוניזציה, שמסכן את איכות חייהם. פרשנות זו היא ביטוי לאלימות האפיסטמולוגית שדיברו עליה חוקרים רבים במדעי החברה (Teo, 2010; Dotson, 2011). נוכח האלימות האפיסטמולוגית הטמונה במדעי החברה, כל התייחסות או פרשנות לממצאי עמדותיו של ציבור כזה או אחר, המתעלמת מהשפעת מיקומו המבני – יוצרת עיוות לא רצוי בתוצאות המחקר. אין בדברים אלה כדי לטעון שהמחקר הנוכחי חף מהטיות או מטעויות, אך יש בכך כדי להציג מודל שמבוסס על רגישויות אפיסטמיות, אנליטיות ונורמטיביות, ההכרחיות לקריאה מעמיקה ואמיתית של הלך הרוח בקבוצת מיעוט כזו או אחרת. התעלמות מהן עלולה ליצור מצב שבו הנתונים האמפיריים המוצגים תומכים בעמדות הממסד הדומיננטי, ופרשנותם מהווה הטיה אידיאולוגית לטובתו. אם תפקידו של המחקר

החברתי הוא לספק ידע על המצב האנושי, אין משמעות הדבר שידע זה יהווה תמונה פשטנית של המצב. תמונת מצב כזו תתעלם מהסיבות, המניעים והגורמים שהביאו למצב זה, שאותם ניתן לחלץ באמצעות קריאה מנקודת ראות מרוחקת ממנו, ומעמדה אפיסטמית, אנליטית וערכית ביקורתית והומניסטית.

ביבליוגרפיה

1. בשארה, ע' (1993). על שאלת המיעוט הפלסטיני בישראל. תיאוריה וביקורת, 3: 7-20.
2. גוטליב, ד (2019) ממדי העוני והפערים החברתיים – דוח שנתי 2018. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.
3. ג'מאל, א' (2008). חזונות עתידיים ודילמות עכשוויות: על האתוס הפוליטי של הפלסטינים אזרחי ישראל. בתוך: ש' אוסצקי-לזר ומ' כבהא (עורכים), בין חזון למציאות: מסמכי החזון של הערבים בישראל 2006-2007 (עמ' 13-35). ירושלים: הפורום להסכמה אזרחית.
4. ג'מאל, א' (2017). תודעה כפולה והתנגדות מושהית: על הדילמות הפוליטיות של האזרחים הפלסטינים בישראל בצל האביב הערבי. המרחב הציבורי, 13: 99-138.
5. החוקה הדמוקרטית (2007). עדאלה. אוחזר מתוך: https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/Public/files/democratic_constitution-english.pdf
6. הצהרת חיפה (2017). מדה אל כרמל, אוחזר מתוך: <https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/newsletter/eng/may07/haifa.pdf>
7. הרמן, ת', הלר, א', כהן, ח', בובליל, ד' ועומר פ' (2016). מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016. המכון הישראלי לדמוקרטיה [גרסה אלקטרונית] <https://www.idi.org.il/media/7799/democracy-index-2016.pdf>
8. הרמן, ת', כהן, ח', הלר, א', לזר-שואף, צ' ועומר, פ' (2017). מדד הדמוקרטיה הישראלית 2017. המכון הישראלי לדמוקרטיה [גרסה אלקטרונית] <https://www.idi.org.il/media/9684/israeli-democracy-index-2017-he.pdf>
9. הרמן, ת', כהן, ח', עומר, פ', הלר, א' ולזר-שואף, צ' (2017). שותפות בעירבון מוגבל: יהודים וערבים, ישראל 2017. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
10. חזון עתידי לערבים-פלסטינים בישראל (2006). אוחזר מתוך: http://reut-institute.org/data/uploads/PDFVer/%D7%94%D7%97%D7%96%D7%95%D7%9F%20%D7%94%D7%A2%D7%AA%D7%99%D7%93%D7%99%20%D7%A9%D7%9C%20%D7%94%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%99%D7%9D%20%D7%94%D7%A4%D7%9C%D7%A1%D7%98%D7%99%D7%A0%D7%99%D7%9D%20%D7%91%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C%20heb%5b1%5d_1.pdf
11. חיזוראן, י' וח'לאילה, מ' (2018). החברה הערבית בישראל ו"האביב הערבי". המרחב הציבורי, 14: 9-46.

12. טועמה, א' (2019). התקציבים המיועדים לאוכלוסייה הערבית מתקציב המדינה 2019. חיפה: מרכז מוסאווה. <http://din-online.info/pdf/ms10.pdf>
13. יגור־קרול, ע' וערוסי מ' (עורכים) (2017). שנתון סטטיסטי לישראל 2017. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה [גרסה אלקטרונית]. <https://www.cbs.gov.il/he/publications/DocLib/2017/shnaton68/shnaton68.pdf>
14. כהן, ה' (2000). הנפקדים הנוכחים: הפלסטינים בישראל מאז 1948. בית ברל: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל.
15. כהן, ה' (2006). ערבים טובים: המודיעין הישראלי והערבים בישראל – סוכנים ומפעילים, משת"פים ומורדים, מטרות ושיטות. ירושלים: כתר.
16. מוחמד, א', ח'טיב, מ' ורזק מרג'ייה, ס' (2018). הפלסטינים בישראל, סקר חברתי כלכלי חמישי – 2017. מרכז רכאז ואגורת הגליל. [גרסה אלקטרונית]: <http://www.gal-soc.org/ar/files/userfiles/%D7%AA%D7%A7%D7%A6%D7%99%D7%A8.pdf>
17. נחאס, א' (2012). העברה בין דורית של הזיכרון הקולקטיבי של אירועי מלחמת 1948 בקרב פלסטינים אזורי מדינת ישראל: השוואה בין העקורים והלא עקורים. עבודת דוקטורט שלא התפרסמה. תל־אביב: בית ספר לחינוך באוניברסיטת תל־אביב.
18. סמוחה, ס' (2013). לא שוברים את הכלים: מדר יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012. ירושלים: אוניברסיטת חיפה והמכון הישראלי לדמוקרטיה.
19. סמוחה, ס' (2017). לא שוברים את הכלים: מדר יחסי ערבים-יהודים בישראל 2015. חיפה: הוצאת פרדס.
20. קאהואג'י, ח' (1972) הערבים תחת הכיבוש הישראלי של 1948. בירות: מרכז המחקר של אש"ף. [ערבית].
21. רבינוביץ, ד' (1993). נוסטלגיה מזרחית: איך הפכו הפלסטינים לערביי ישראל. תיאוריה וביקורת, 4: 141–151.
22. רכס, א' (1989) הערבים בישראל וערביי השטחים: זיקה פוליטית וסולידריות לאומית (1967–1988). המזרח החדש, 32: 165–191.
23. שעלאן, ח' (2020). "תושבי ואדי ערה והמשולש: נקריב את חיינו וניאבק נגד תכנית טרמפ". *ynet*, 29.1.2020. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5668210,00.html>
24. תומא, א' (1982). דרכי המאבק של הציבור הערבי בישראל. נצרת: דאר אבו סלמה. [ערבית].
25. Al-Haj, M. (1986). Adjustment patterns of the Arab internal refugees in Israel. *International Migration*, 24(3): 651–674. doi: 10.1111/j.1468-2435.1986.tb00868.x
26. Al-Haj, M. (2005). Whither the green line? Trends in the orientation of the Palestinians in Israel and the territories. *Israel Affairs*, 11(1): 183–206. doi: <https://doi.org/10.1080/1353712042000324517>.
27. Deleuze, G. (1992). Postscript on the societies of control. *October*, 59(1): 3–7.
28. Dotson, K. (2011). Tracking epistemological violence, tracking practices of silencing. *Hypatia*, 26(2): 236–257.

29. Fitzpatrick, J. (2011). Gaza on their minds: The effect of operation cast lead in mobilizing Palestinian action. *Al Nakhlah, The Fletcher School Online Journal for issues related to Southwest Asia and Islamic Civilization*, 1–14.
30. Foucault, M. (1979). Governmentality. *Ideology and Consciousness*, 6: 5–21.
31. Ghanem, A. & Mustafa, M. (2018). *The Palestinian in Israel: The politics of faith after Oslo*. Cambridge: Cambridge University Press.
32. Ghanem, A. & Ozacky-Lazar, S. (2003). The status of the Palestinians in Israel in an era of peace: Part of the problem but not part of the solution. *Israel Affairs*, 9(1-2): 263–289. doi:10.1080/714003468
33. Giryis, S. (1976) *The Arabs in Israel*. New York: Monthly Review Press.
34. Gubrium, J., Holstein, J., Marvasti, A., & McKinney, K. (2012). *The sage handbook of interview research: The complexity of the craft* (2nd edition). Los Angeles: Sage.
35. Haklai, O. (2011). *Palestinian ethnonationalism in Israel*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
36. Halabi, R. (2014). Invention of a nation: The Druze in Israel. *Journal of Asian and African Studies*, 49(3): 267–281. doi: <https://doi.org/10.1177/0021909613485700>.
37. International Crisis Group, (2012). *Back to basics: Israel's Arab minority and the Israeli-Palestinian conflict*. Middle East Report N° 119.
38. Irvine, A., Drew, P., & Sainsbury, R. (2012). “Am I not answering your questions properly?” Clarification, adequacy and responsiveness in semi-structured telephone and face-to-face interviews. *Qualitative Research*, 13(1): 87-106.
39. Jamal, A. (2011). *Arab minority nationalism in Israel: The politics of indigeneity*. London: Routledge.
40. Jamal, A. (2020). *Reconstructing the civic: Palestinian civil activism in Israel*. New York: State University of New York Press.
41. Jamal, A. & Lavie, N. (2020). Subaltern agency in the cultural industries: Palestinian creative labor in the Israeli series Fauda. *International Journal of Communication*, 14: 19. doi: 10.1177/1468796819857180
42. Kapshuk, Y. & Jamal, A. (2020). The salience of symbolic and material elements of transitional justice in peace processes. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. Advance online publication. doi: <https://doi.org/10.1037/pac0000454>
43. Kymlicka, W. & Norman, W. (2000). *Citizenship in diverse societies*. Oxford: Oxford University Press.
44. Lustick, I. (1980). *Arabs in the Jewish state: Israel's control of a national minority* (No. 6). Texas: University of Texas Press.

45. Lustick, I. (2019). *Paradigm lost: From two-state solution to one-state reality*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
46. Olthmann, Shannon M. (2016). Qualitative Interviews: A Methodological discussion of the interviewer and respondent contexts [37 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 17(2), Art. 15, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs1602156>.
47. Reiter, Y. (2009) *National minority, regional majority: Palestinian Arabs versus Jews in Israel*. Syracuse: Syracuse University Press.
48. Rekhess, E. (2002). The Arabs of Israel after Oslo: Localization of the national struggle. *Israel Studies*, 7(3): 1–44.
49. Rekhess, E. (2007). The evolvement of an Arab-Palestinian national minority in Israel. *Israel Studies*, 12(3): 1–28.
50. Rubin, D. B. (1987). The calculation of posterior distributions by data augmentation: Comment: A noniterative sampling/importance resampling alternative to the data augmentation algorithm for creating a few imputations when fractions of missing information are modest: The SIR algorithm. *Journal of the American Statistical Association*, 82(398): 543–546. doi: 10.2307/2289460
51. Suleiman, R. (2002). Minority self-categorization: The case of the Palestinians in Israel. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 8(1): 31–46. doi: https://doi.org/10.1207/S15327949PAC0801_4
52. Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In: S. Worchel & W. G. Austin (eds.), *Psychology of Intergroup Relations* (7–24). Chicago, IL: Nelson. doi:10.2307/258189
53. Tamir, Y. (1993). *Liberal nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
54. Teo, T. (2010). What is epistemological violence in the empirical social sciences? *Social and Personality Psychology Compass*, 4/5: 295–303, 10.1111/j.1751-9004.2010.00265.x
55. Williams, H. (1989). *Hegel, Heraclitus and Marx's dialectic*. New York: St. Martin's Press.
56. Yiftachel, O. (2006). *Ethnocracy: Land and identity politics in Israel/Palestine*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
57. Zureik, E. (1979). *The Palestinians in Israel: A study in internal colonialism*. London: Routledge.
58. Zureik, E., Lyon, D., & Abu Laban, Y. (eds.) (2011). *Surveillance in Israel/ Palestine: Population, territory and power*. Abingdon: Routledge.

נספחים

נספח מס' 1: ניתוח גורמים עמדות כלפי הסכסוך

Pattern Matrix^a

	Component			
	1	2	3	4
163 Full civil equality	.740			
162 2 states	.718			
141 Palestin state	.717			
160 Zahal	.679			
164 Political fight	.502			
146 Palestin aoytonomy		.728		
145 Palestin represent		.706		
142 New border		.688		
140 Peace faith			.807	
150 Non violent solution			.785	
new_144			.617	
new_148				.711
161 Zhut shiva				.655
143 One state				.532
166 Election part				.436

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 11 iterations.

נספח מס' 2: תוצאות מודל טיב ההתאמה

Estimates (Group number 1 - Default model)

Scalar Estimates (Group number 1 – Default model)

Maximum Likelihood Estimates

Regression Weights: (Group number 1 – Default model)

			Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
ZCivil_satisfaction	<---	Zpersonal_satis	.237	.041	5.747	***	par_18
ZCivil_satisfaction	<---	Q271	-.075	.021	-3.624	***	par_19
ZTwo_states_civil	<---	ZCivil_satisfaction	-.007	.041	-.166	.868	a
ZPolitical_Nationality	<---	ZCivil_satisfaction	-.218	.038	-5.715	***	b
ZPolitical_Nationality	<---	Zpersonal_satis	.057	.040	1.427	.154	c
ZTwo_states_civil	<---	Zpersonal_satis	.270	.043	6.307	***	d
ZTwo_states_civil	<---	dummy_gend	-.031	.082	-.381	.703	par_5
ZTwo_states_civil	<---	Q261	.048	.063	.771	.441	par_6
ZTwo_states_civil	<---	Q271	.032	.024	1.342	.180	par_7
ZTwo_states_civil	<---	Q279	-.227	.043	-5.269	***	par_8
ZTwo_states_civil	<---	Q01	.016	.003	5.088	***	par_9
ZPolitical_Nationality	<---	dummy_gend	.050	.076	.665	.506	par_10
ZPolitical_Nationality	<---	Q261	-.107	.058	-1.838	.066	par_11
ZPolitical_Nationality	<---	Q271	.038	.022	1.731	.084	par_12
ZPolitical_Nationality	<---	Q279	.041	.040	1.029	.304	par_13
ZPolitical_Nationality	<---	Q01	-.005	.003	-1.707	.088	par_14
ZPolitical_Nationality	<---	dummy_ref	.281	.092	3.058	.002	par_30
ZTwo_states_civil	<---	dummy_ref	-.022	.099	-.218	.828	par_31
ZTwo_states_civil	<---	ZSco01	.018	.048	.383	.702	par_34
ZPolitical_Nationality	<---	ZSco01	.247	.044	5.578	***	par_35
ZPolitical_Nationality	<---	int_civilXcons	.194	.034	5.654	***	par_40
ZTwo_states_civil	<---	int_persXcons	-.154	.036	-4.270	***	par_41

Regression Weights (Group number 1 – Default model)

			Estimate
ZCivil_satisfaction	<---	Zpersonal_satis	.238
ZCivil_satisfaction	<---	Q271	-.150
ZTwo_states_civil	<---	ZCivil_satisfaction	-.006
ZPolitical_Nationality	<---	ZCivil_satisfaction	-.221
ZPolitical_Nationality	<---	Zpersonal_satis	.057
ZTwo_states_civil	<---	Zpersonal_satis	.257
ZTwo_states_civil	<---	dummy_gend	-.015
ZTwo_states_civil	<---	Q261	.035
ZTwo_states_civil	<---	Q271	.060
ZTwo_states_civil	<---	Q279	-.224
ZTwo_states_civil	<---	Q01	.229
ZPolitical_Nationality	<---	dummy_gend	.026
ZPolitical_Nationality	<---	Q261	-.083
ZPolitical_Nationality	<---	Q271	.077
ZPolitical_Nationality	<---	Q279	.043
ZPolitical_Nationality	<---	Q01	-.076
ZPolitical_Nationality	<---	dummy_ref	.115
ZTwo_states_civil	<---	dummy_ref	-.008
ZTwo_states_civil	<---	ZSco01	.017
ZPolitical_Nationality	<---	ZSco01	.246
ZPolitical_Nationality	<---	int_civilXcons	.207
ZTwo_states_civil	<---	int_persXcons	-.158

Means (Group number 1 – Default model)

	Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
Q271	3.756	.082	45.555	***	par_48
Zpersonal_satis	-.023	.041	-.551	.582	par_52
dummy_gend	.482	.021	23.225	***	par_46
Q261	2.366	.032	74.679	***	par_47
Q279	1.926	.043	44.989	***	par_49
Q01	39.614	.626	63.263	***	par_50
dummy_ref	.208	.017	12.476	***	par_55
ZSco01	-.007	.041	-.164	.870	par_56
int_civilXcons	.062	.044	1.421	.155	par_57
int_persXcons	.068	.045	1.531	.126	par_58

Intercepts (Group number 1 – Default model)

	Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
ZCivil_satisfaction	.304	.088	3.464	***	par_51
ZTwo_states_civil	-.458	.240	-1.904	.057	par_53
ZPolitical_Nationality	.107	.223	.482	.630	par_54

Covariances (Group number 1 – Default model)

			Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
Zpersonal_satis	<-->	Q271	.471	.081	5.791	***	par_27
Q01	<-->	Q271	-13.787	1.345	-10.253	***	par_15
Q261	<-->	Q279	.276	.034	8.045	***	par_16
Q01	<-->	Zpersonal_satis	-2.553	.593	-4.306	***	par_20
dummy_gend	<-->	Q01	1.144	.279	4.092	***	par_21
Q261	<-->	Q271	.398	.063	6.347	***	par_22
Q279	<-->	Q271	.581	.087	6.653	***	par_23
Q261	<-->	Q01	-3.380	.490	-6.896	***	par_24
Q279	<-->	Q01	-3.751	.659	-5.690	***	par_25
Q279	<-->	Zpersonal_satis	.136	.040	3.376	***	par_26
dummy_gend	<-->	Q279	.032	.020	1.563	.118	par_28
dummy_gend	<-->	Q261	.039	.015	2.562	.010	par_29
dummy_ref	<-->	Q271	.035	.030	1.148	.251	par_32
Q01	<-->	dummy_ref	.373	.229	1.623	.105	par_33
Q261	<-->	ZSco01	-.358	.034	-10.456	***	par_36
dummy_gend	<-->	ZSco01	-.064	.020	-3.192	.001	par_37
Q279	<-->	ZSco01	-.331	.044	-7.527	***	par_38
Q01	<-->	ZSco01	2.895	.620	4.666	***	par_39
ZSco01	<-->	Q271	-.310	.080	-3.862	***	par_42
ZSco01	<-->	Zpersonal_satis	.066	.035	1.864	.062	par_43
int_civilXcons	<-->	int_persXcons	.178	.047	3.775	***	par_44
int_civilXcons	<-->	Q271	.127	.072	1.756	.079	par_45
e2	<-->	e3	-.179	.036	-5.014	***	par_17

Correlations (Group number 1 – Default model)

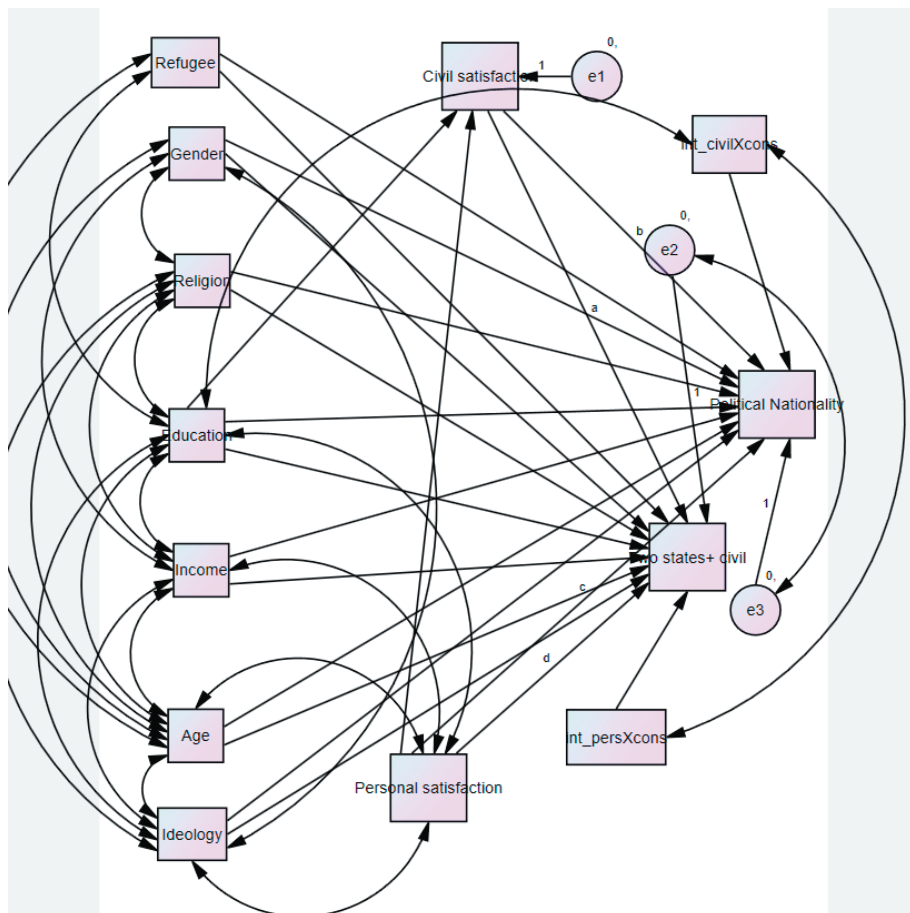
			Estimate
Zpersonal_satis	<-->	Q271	.238
Q01	<-->	Q271	-.461
Q261	<-->	Q279	.351
Q01	<-->	Zpersonal_satis	-.170
dummy_gend	<-->	Q01	.152
Q261	<-->	Q271	.263
Q279	<-->	Q271	.284
Q261	<-->	Q01	-.294
Q279	<-->	Q01	-.242
Q279	<-->	Zpersonal_satis	.133
dummy_gend	<-->	Q279	.062
dummy_gend	<-->	Q261	.103
dummy_ref	<-->	Q271	.044
Q01	<-->	dummy_ref	.062
Q261	<-->	ZSco01	-.481
dummy_gend	<-->	ZSco01	-.131
Q279	<-->	ZSco01	-.329
Q01	<-->	ZSco01	.197
ZSco01	<-->	Q271	-.160
ZSco01	<-->	Zpersonal_satis	.068
int_civilXcons	<-->	int_persXcons	.158
int_civilXcons	<-->	Q271	.061
e2	<-->	e3	-.213

Variances (Group number 1 – Default model)

			Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
Zpersonal_satis			.991	.058	17.015	***	par_59
Q271			3.936	.230	17.107	***	par_60
e1			.922	.054	17.015	***	par_61
dummy_gend			.249	.015	17.015	***	par_62
Q261			.581	.034	17.028	***	par_63
Q279			1.061	.062	17.056	***	par_64
Q01			227.019	13.228	17.162	***	par_65
dummy_ref			.161	.009	17.015	***	par_66
ZSco01			.953	.056	17.043	***	par_67
int_civilXcons			1.096	.064	17.017	***	par_68
int_persXcons			1.147	.067	17.015	***	par_69
e2			.907	.053	17.015	***	par_70
e3			.778	.046	17.015	***	par_71

Squared Multiple Correlations (Group number 1 – Default model)

	Estimate
ZCivil_satisfaction	.062
ZPolitical_Nationality	.188
ZTwo_states_civil	.169

נקודת המוצא של המחקר בספר זה היא הרצון להשתחרר מן ההתייחסות לאזרחים הפלסטינים בישראל על בסיס המושגים שקבעה המדינה ועל סמך נקודת מבטה, המכפיפה אותם לסטטוס קוו המבני וליחסי הכוח שכוננה. מן הראוי שהתחקות אחר עמדותיהם של האזרחים הפלסטינים תתייחס אליהם כאל סובייקט היסטורי השואף להשפיע על תנאי חייו, גם אם רצון זה אינו מתממש. חוסר יכולתן של קבוצות מיעוט להשפיע על תנאי חייהן אינו עניין רצוני, הוא נכפה עליהן על־ידי המדינה, ולפיכך אל לו להיות להם לרועץ או לשמש נתון עובדתי שהאשמה לגביו מוטלת עליהם.

חנה ארנדט טוענת כי בני אדם, גם אם הם חלק מקבוצת מיעוט, חותרים מעצם אנושיותם לשרטט את אופי חייהם. ולכן, דווקא חשיפת הסיבות והגורמים לחוסר ההשפעה, בכוחה להאניש את הסובייקט הנחקר ולספק מבט ממשי וריאלי על ניסיונותיו להתגבר על המבנה הכולא אותו ומגביל את השפעתו.

מחקרים אמפיריים הבוחנים את עמדותיהן של קבוצות מיעוט מנקודת המבט של הסטטוס קוו הקיים מעניקים עדיפות מבנית לעמדות כלפיהן. במקרה של המיעוט הפלסטיני בישראל, התעלמות ממבנה הכוח שכפתה המדינה וממיקומו של מיעוט זה בשוליו, טומנת בחובה הטיה ממסדית מובהקת. כדי להימנע ממחויבות אפיסטמולוגית ונורמטיבית למצב הקיים יש צורך בניסוח שאלות מחקר המשוחררות ממנה, ומאפשרות לנשאלים מרחב מחשבה המאתגר את המצב הקיים, מרחב שהוא נטול תחושה של מסוכנות או של איום.

מחקר זה ממחיש שכאשר שאלות המחקר מבוססות על רגישות אפיסטמית וערכית למצבם של הנשאלים, וכאשר פרשנות תשובותיהם נשענת על מודעות תיאורטית, אנליטית וערכית להקשר שבו ניתנו, עושרם ועומקם של הממצאים שניתן להפיק מהן משקפים את החתירה האנושית לאתגר את הלא־רצוי מבלי לסכן את יתרונות המצוי.

פרופ' אמל ג'מאל הוא מרצה וחוקר בבית הספר למדע המדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים באוניברסיטת תל אביב. הוא מנהל את מכון וולטר ליבך לחקר יחסי יהודים־ערבים, ועומד בראש התוכנית האקדמיית לתואר שני בתקשורת פוליטית. הוא גם עורך ראשי ושותף לכתב העת "המרחב הציבורי". פרופ' ג'מאל פרסם מחקרים רבים בתיאוריה ובתקשורת פוליטית, ועוסק רבות בסכסוך הישראלי־פלסטיני ובמודלים לפתרונו.

